Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie Jaargang 47 | 2013 | Nr. 3/4

Als het regent, of bij felle koude
is dit de manier om je warm en droog
te houden.

Verantwoording omslagfoto's en -illustraties

Vooromslag
'Als het regent, of bij felle koude is dit de manier om je warm en droog te houden'. Briefkaart Guus Hens-Mobilisatieserie No. 12. Uitgeverij Gebroeders Spanjesberg, 1939-1940.
Collectie Legermuseum.

Vooromslag binnenzijde

Boven
De Vierdaagse Zeeslag van juni 1666 leverde de Republiek een aansprekend succes op. Hier worden de buitgemaakte Engelse oorlogsschepen *Swiftsure, Seven Oaks, Loyal George* en *Convertine* naar het Goereese Gat meegevoerd. Schilderij door Willem van de Velde de Jongere.
Bron: Wikipedia.

Achteromslag
'Eerste hulp' te velde bij het Franse leger in 1814. Handgekleurde litho in: *Costumes militaires français depuis 1789 jusqu'en 1814* van Alfred de Marbot 3 (Parijs z.j.).
Collectie Legermuseum.

Achteromslag, binnenzijde

Boven
Gezicht op Breda vanuit het noorden. Anoniem, na 1828. Pen en penseel in kleur, 405 x 625 mm. Op dit panorama zijn de twee belangrijkste monumenten van de stad verenigd. De verbouwing van het kasteel ten behoeve van de Militaire Academie is voltooid en het lijkt alsof een hoge militair trots zijn nieuwe onderkomen toont aan een man in burgerkleding.
Tilburg, Katholieke Universiteit Brabant, Brabantcollectie.

Onder
De begrafenis van de enige student van de Student Weerbaarheid Utrecht die in de Tiendaagse Veldtocht omkwam doordat hij bij het baden in een ven verdronk. Schilderij van Verrijdt. Of de zwarte cravatte echt is gebruikt of een artistieke vrijheid is van de schilder is niet bekend.
Collectie Universiteitsmuseum Utrecht.

www.**marsethistoria**.nl

Kwartaalperiodiek van de Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Hoofdredacteur
Dr. Louis Ph. Sloos

Redactiecommissie
Drs. Liesbeth Brama
Drs. Pauline Onderwater
Dr. Louis Ph. Sloos
Dr. Dirk Starink

Redactieadres:
Beukenlaan 5, 4731 CD Oudenbosch
T 0165 31 18 45
E louisphsloos@zonnet.nl

Mars et Historia verschijnt in de maanden
februari, mei, september, december.

N.B. Het tijdschrift biedt jaarlijks plaats aan maximaal circa zestien (recensie)artikelen, vier boekrecensies en literatuursignaleringen. De redactie werkt met een jaarplanning die op 1 september wordt vastgesteld. Gelieve daarom uw suggesties/artikelen al vóór de zomer in te leveren.
Kopij in de vorm van kleine berichten voor de respectieve nrs. van de lopende jaargang kan ingeleverd worden op uiterlijk 15 december (voorgaande jaar), 15 maart, 15 juli en 15 oktober.

Aanwijzingen voor het aanleveren van kopij kunt u vinden op de website van de vereniging.
De belangrijkste regels zijn:
- Omvang artikel: 2.000/3.000 woorden, enkele relevante noten toegestaan, bronnen/literatuurlijst.
- Omvang boekrecensieartikel: 2.000/3.000 woorden. Omvang boekbespreking: 800 woorden.
- In principe wordt uitsluitend kopij in elektronische vorm geaccepteerd, bij voorkeur aangeleverd per e-mail, eventuele grote beeldbestanden uitgezonderd.
- Het staat in principe iedereen, ook niet-leden, vrij om in Mars et Historia over aspecten van de Nederlandse militaire geschiedenis te publiceren. De redactie behoudt zich te allen tijde het recht voor bijdragen te redigeren of te weigeren.

Advertenties: 1/4 pagina per jaar (vaste tekst) € 115,-; invoegen drukwerk per keer € 150,- excl. BTW.
Voor meer informatie kunt u zich wenden tot de penningmeester van de vereniging.

Typografie en druk: Pro Patria.com, grafisch bedrijf.

ISSN 0928-5156

Inhoud

Van de voorzitter 2
Drs. Rolf de Winter

Redactioneel 3
Dr. Louis Ph. Sloos

Sir George Downing: leerling en vijand van de Republiek 4
Roger Downing en dr. Gijs Rommelse

De Bataafse invasie van Ierland Generaal Daendels en de plannen in revolutionair Europa voor een invasie van Ierland, 1796-1799 12
Wouter van Dijk MA

Het Militair Hospitaal van Breda in de jaren 1810-1815 20
Jacques Jespers

Pro Gloria Et Patria. Het Duitse Marinekorps 1914-1918. 2. De Landoorlog - Marineinfanterie en Marinekustartillerie 36
Dr. Bas de Groot

Vliegtuigcompetitie anno 1924. De aanschaffing van vliegtuigen voor de LVA uit de begroting-1924 47
Luitenant-generaal b.d. dr. Dirk Starink

Zolang het doek van het vaandel of de standaard niet versleten is... Het gebruik van cravattes in de Nederlandse krijgsmacht 58
Majoor b.d. der cavalerie Willem L. Plink

Boekbesprekingen 67

Literatuursignaleringen 73

Prijs los nr. € 7,50

Van de voorzitter

Met veel genoegen kijk ik terug op onze Algemene Ledenvergadering die op zaterdag 9 november jongstleden plaatsvond in Driebergen, waar wij te gast waren in het Museum Militaire Traditie 't Schilderhuis. De naam van het museum verwijst naar het zogenaamde 'schilderen', militair jargon voor wachtlopen; het schilderhuis is daarbij het huisje waar de wachtlopende militair, de schildwacht, meestal voor staat. Het museum exposeert over de geschiedenis en tradities van de Nederlandse en Nederlands-Indische strijdkrachten. In 't Schilderhuis, dat zonder subsidie geheel door vrijwilligers draaiend wordt gehouden, is er veel aandacht voor de ontwikkeling van militaire kleding en toebehoren. De expositie toont onder meer originele uniformen, gedragen door soldaat en generaal, te velde en op parade. Er zijn uniformstukken vanaf de periode van de Tachtigjarige Oorlog tot en met de hedendaagse vredesmissies. Tijdens ons verblijf werden wij rondgeleid door een ervaren gids die een toelichting gaf over de vaste expositie, waartoe ook onderscheidingen, miniaturen, diorama's, historische wapens, de nalatenschap van een vlieger en een grote maquette van de Slag bij Waterloo behoren. De gastvrije ontvangst, boeiende rondleiding en goede zorgen van het museumteam hebben zonder meer bijgedragen aan het welslagen van deze bijeenkomst.

Op de Algemene Ledenvergadering zelf kan eveneens met tevredenheid worden teruggezien. De combinatie van een mooie ledenopkomst en de 'op maat gesneden' vergaderruimte in 't Schilderhuis gaf mij een soort 'huiskamergevoel' waarin een goede gedachtenwisseling kon plaatsvinden. Tijdens de vergadering heeft het bestuur (financiële) verantwoording afgelegd over het voorbije verenigingsjaar, maar ook zaken als ons verenigingsorgaan *Mars et Historia*, de website, evenementen en de rol van de afdelingscorrespondenten passeerden de revue. Van de zijde van de leden kwamen waardevolle suggesties en goede ideeën die het bestuur zoveel mogelijk zal oppikken. Een bloeiende vereniging is gebaat bij actieve leden die enerzijds hun wensen verwoorden en anderzijds helpen oplossingen te bedenken voor de uitdagingen die ons pad kruisen.

Een gezonde vereniging heeft een voldoende omvangrijke achterban nodig om de toekomst met vertrouwen tegemoet te kunnen zien. Veel verenigingen kampen met teruglopende ledenaantallen, zoals veel kranten en tijdschriften worstelen met afnemende abonnementen. De vergrijzing, opkomst van het internet en de sociale media, en de nu al weer jarenlange economische recessie zijn daar onmiskenbaar debet aan. Ook aan onze vereniging gaan deze ontwikkelingen niet ongemerkt voorbij. Het ledenaantal van onze vereniging is al een reeks van jaren redelijk stabiel, ook al overtreft het aantal 'afhakers' soms het aantal 'nieuwkomers'. In een tijd dat veel mensen 'op de kleintjes' moeten passen, dienen er zwaarwegende redenen te zijn om de contributie te verhogen. We hebben er opnieuw voor gekozen dit het komend verenigingsjaar niet te doen. De toenemende papier-, druk-, en portokosten baren de penningmeester (en de rest van het bestuur) echter enige hoofdbrekens. Voorshands kunnen we op een verantwoorde wijze een beroep doen op onze reserves, maar die zijn jammer genoeg niet onuitputtelijk. De beste garantie voor een florerende militair-historische vereniging is en blijft een gezonde achterban. U als lid kan een sleutelrol vervullen in het toekomstbestendig maken van onze vereniging: enthousiasmeer familie, vrienden en kennissen, breng ons kwartaalblad onder de aandacht of neem één of meer introducés mee naar onze bijeenkomsten. Kortom, wees een ware ambassadeur en help actief mee de vereniging te laten bloeien.

Tot slot nog een eenvoudig verzoek. Wij zijn inmiddels al weer een flink aantal jaren op weg in de 21ste eeuw. De meeste leden beschikken over internet en hebben een e-mailadres. Bij de ledenadministratie zijn echter lang niet alle e-mailadressen van onze leden bekend. Ook is een deel van de gegevens inmiddels 'vervuild', bijvoorbeeld omdat in de loop der tijd is overgegaan naar een andere *provider*. Om u tijdig, goedkoop en efficiënt op de hoogte te brengen van belangrijk verenigingsnieuws (bijvoorbeeld met betrekking tot een op stapel staande excursie, symposium of bijeenkomst) is het van belang om over een actueel e-mailadres te beschikken. Stuurt u uw e-mailadres daarom s.v.p. rechtstreeks naar onze penningmeester dr. W.L.M. Adriaansen, e-mail: adria305@planet.nl. U kunt er vanzelfsprekend van op aan dat er zeer prudent met de door u aangeleverde gegevens zal worden omgegaan en uw e-mailadres uitsluitend voor verenigingsdoeleinden zal worden benut.

Drs. Rolf de Winter,

Voorzitter.

Redactioneel

Dankzij de vele historische jubilea in het afgelopen jaar en de vele publicaties die daaruit zijn voortgevloeid, bent u gelukkig niets tekort gekomen aan historisch voedsel. Niettemin hebben wij gelukkig mogen vaststellen dat u *Mars et Historia* mist. Uw geduld wordt beloond met dit dubbelnummer, waarin nummer 3 en 4 van 2013 zijn samengevoegd. De redactie en het bestuur hebben hier na overleg voor gekozen omdat nummer 3, aanvankelijk gepland in oktober, door de aard van de beschikbare kopij de maximale omvang van 40 pagina's dreigde te overschrijden. Zoals aan de orde kwam tijdens de laatste ledenvergadering van de vereniging kunnen wij ons niet langer hogere kosten voor het blad permitteren. Daarom is besloten om extra artikelen aan nummer drie toe te voegen en het aantal pagina's van twee nummers niet te overschrijven. Het voordeel hiervan is tevens dat we in een klap de achterstand hebben ingelopen. Naar verwachting verschijnt nummer 1 van 2014 volgens planning in februari.

In de tussentijd heeft er een mutatie plaatsgevonden binnen de redactie. Redactielid drs. Laura Almagor heeft na ampele overweging besloten om haar redactionele werkzaamheden voor *Mars et Historia* te beëindigen. Zij voelde zich hiertoe genoodzaakt omdat zij dit werk niet langer kon verenigen met haar promotietraject. Laura heeft een kritische bijdrage geleverd aan het redactiewerk, en dat is goed en daar zijn wij haar dankbaar voor. Zoals ik op deze plaats regelmatig laat doorschemeren is het maken van *Mars et Historia* veel werk. Bestuur en redactie hebben daarom meteen een 'vacature' opengesteld voor de plaats van Laura en inmiddels kan met genoegen bekend gemaakt worden dat Mars-lid en -auteur dr. Dirk Starink, luitenant-generaal b.d. van de Koninklijke Luchtmacht (KLu) en oud-bevelhebber van de KLu, is toegetreden tot de redactie. Zoals u waarschijnlijk niet is ontgaan, is Dirk Starink onlangs in Amsterdam gepromoveerd op het proefschrift *De jonge jaren van de Luchtmacht. Het luchtwapen in het Nederlandse leger 1913-1939*, waarvan een handelseditie is verschenen bij uitgeverij Boom. Deze studie is opgenomen in de rubriek literatuursignaleringen van dit nummer. Het moge duidelijk zijn dat Dirk Starink in meerdere opzichten een belangrijke aanwinst is voor de redactie van ons blad.

Door de uitgebreide inhoud van dit dubbelnummer kunnen hier dit keer niet alle bijdragen worden behandeld. Ik wil er daarom een artikel uitpikken. Op het achteromslag van het aprilnummer van *Mars et Historia* stond een prachtige foto van toen nog koningin Beatrix waarop te zien is hoe zij een zogeheten cravate bevestigt aan het vaandel van de Koninklijke Luchtmacht. Hoewel onze voorzitter in zijn voorwoord van het bewuste nummer een korte toelichting heeft gegeven op het toekennen van deze cravate, bleek er toch behoefte te bestaan aan wat meer achtergrondinformatie over deze traditie. Het bestuur heeft Mars-lid en -correspondent Willem Plink, lid van de Commissie van Advies inzake Vaandels en Standaarden van de Nederlandse Krijgsmacht, bereid gevonden hierover een rijk geïllustreerd artikel te schrijven.

De redactie hoopt dat u veel lees-, kijk- en bladerplezier beleeft aan dit nummer en wenst u fijne feestdagen en een gezond 2014 toe.

Dr. Louis Ph. Sloos,

Hoofdredacteur.

Sir George Downing: leerling en vijand van de Republiek

Roger Downing en dr. Gijs Rommelse

Harvard College in 1740. Gravure door William Burgis.
Bron Wikipedia.

In februari 1672 zeilde een Engels koninklijk jacht vanuit Scheveningen terug naar Londen. Aan boord waren de Engelse ambassadeur Sir George Downing en zijn familieleden. Downing, die pas een maand eerder in Den Haag was aangekomen om deze diplomatieke post van Sir William Temple over te nemen, was de grond in de Republiek te heet onder de voeten geworden. Zijn missie was dan ook een riskante geweest; koning Karel II had hem namelijk gestuurd om een conflict met de Hollandse raadpensionaris Johan de Witt en de Staten-Generaal uit te lokken zodat Engeland een goed excuus zou hebben om later dat jaar samen met Frankrijk de oorlog te verklaren. Downing, die bewondering maar vooral ook afgunst en haat voor de Nederlanders voelde, was zonder meer de juiste man voor een dergelijke opdracht. Met zijn buitengewone kennis van de economie van de Republiek, zijn ongeëvenaarde netwerk van informanten

Cromwell de usurpator. Hij draagt de tekenen van het koningschap, terwijl op de achtergrond de executie van Karel I te zien is. Nederlandse satirische gravure door een onbekende maker.
Bron Wikipedia.

In 1660, na een ballingschap van ruim een decennium, kwam Karel II in Engeland en Schotland op de troon. Medaille uit 1667.
Bron: Wikipedia.

en zijn grote talent voor intrige en ruzie maken was hij als geen ander in staat de diplomatieke gemoederen hoog op te laten lopen. In de Republiek had men dan ook een hartgrondige hekel aan hem, zoals hij zelf maar al te goed wist.

Roundheads

George Downing (1623/1624-1684) was in Engeland geboren, maar groeide op in New England en behoorde in 1642 tot de allereerste lichting afgestudeerden van Harvard. Hij bleef enkele jaren als docent aan dit college verbonden en vertrok vervolgens in 1645 naar Engeland om carrière te maken. Hier was drie jaar eerder een burgeroorlog uitgebroken tussen koning Karel I met zijn aanhangers en het Parlement. De Royalisten, ook wel Cavaliers genoemd, stonden voor een absolutistische monarchie en het *droit divin* van de koning. Hun tegenstanders, ook wel bekend als *Roundheads*, wilden Karel I dwingen op te houden met het inperken van de politieke rol van het Parlement. Na eerst een periode als aalmoezenier te hebben gediend bij het cavalerieregiment van kolonel John Okey werd de jonge Downing in 1650 'scoutmaster-general' voor Oliver Cromwells leger, dat in Schotland vocht tegen Schotse troepen die de zaak van de Royalisten steunden. In deze functie, waaraan de rang van majoor was verbonden, runde hij een netwerk van spionnen en was hij verantwoordelijk voor de aansturing van de verkenners.
In 1654, vijf jaar nadat de Roundheads Karel I hadden onthoofd en drie jaar nadat zij de Burgeroorlog in hun voordeel hadden beslist, nam Downing namens het kiesdistrict Edinburgh zitting in het Lagerhuis. Hier manifesteerde hij zich als een trouwe bondgenoot van Cromwell, die inmiddels de titel Lord Protector had aangenomen en de Engelse politiek volledig domineerde. Als lid van het Parlement ontwikkelde Downing zich al spoedig tot een pleitbezorger van het Engelse mercantilisme. Kooplieden drongen er middels petities en pamfletten op aan dat de overheid maatregelen zou nemen om hen te helpen nieuwe overzeese markten aan te boren of hun handelsbelangen te verdedigen tegen buitenlandse concurrenten. Entrepreneurs in de nijverheid vroegen om protectionistische tarieven tegen buitenlandse producten of

Slag bij Ter Heijde op 10 augustus 1653. Schilderij door Jan Abrahamsz Beerstraaten, 1666.
Bron Wikipedia.

om een exportverbod van ruwe materialen. Het bevorderen van hun economische belangen kwam ten goede aan zowel de staatskas als aan de welvaart van de Engelse natie, zo luidde hun argument. Downing, die van jongs af aan geïnteresseerd was in economie, verdiepte zich in de mercantilistische agenda en koos ervoor zich op dit punt politiek te profileren. Vanuit de mercantilistische overtuiging dat de handel en scheepvaart van Engeland alleen konden bloeien ten koste van zijn voornaamste rivaal sprak hij zich in 1656 in het Parlement voor het eerst uit tegen de Nederlandse economische suprematie.

Onderhandelaar en informant in de Nederlandse Republiek

Eind 1657 stuurde Cromwell zijn protegé Downing op een delicate missie naar Den Haag. De relaties tussen de twee Noordzeemogendheden waren gespannen. Slechts drie jaar eerder was met de Vrede van Westminster een einde gekomen aan de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog (1652-1654), een conflict dat in grote lijnen draaide om economische rivaliteit en dat tevens een scherpe ideologische dimensie kende. De Republiek was in militair opzicht de mindere gebleken van de tijdens de Burgeroorlog sterk uitgebreide Engelse vloot, maar was na deze nederlaag snel overeind gekrabbeld. De Staten-Generaal hadden een ambitieus vlootbouwprogramma gelanceerd en al na enkele jaren durfde de Republiek het weer aan in de internationale politiek tegen de Engelse belangen in te gaan. De overheid legde geen beperkingen op aan handelaren die wapens en munitie leverden aan Spanje, dat in 1655 in oorlog was geraakt met Engeland. Ook stonden zij oogluikend toe dat Zeeuwse kapers met Spaanse commissiebrieven tegen de Engelse scheepvaart opereerden. In oktober 1657 verklaarden de Staten-Generaal de oorlog aan Portugal, dat sinds enkele jaren een cliënt van Engeland was. Verder had het vredesverdrag geen einde gemaakt aan de economische concurrentie tussen beide landen; overal ter wereld streden Engelse en Nederlandse kooplieden tegen elkaar om marktaandeel en winstkansen. Ten slotte was er de reële mogelijkheid dat een in 1655 uitgebroken oorlog tussen Denemarken en Zweden de Engels-Nederlandse verhoudingen verder onder druk zou zetten, omdat beide staten belangen hadden in het Oostzeegebied.

Downing kreeg van Cromwell opdracht zijn bemiddeling aan te bieden in het Portugees-Nederlandse geschil en met De Witt samen te werken om het Deens-Zweedse conflict tot een einde te helpen brengen.

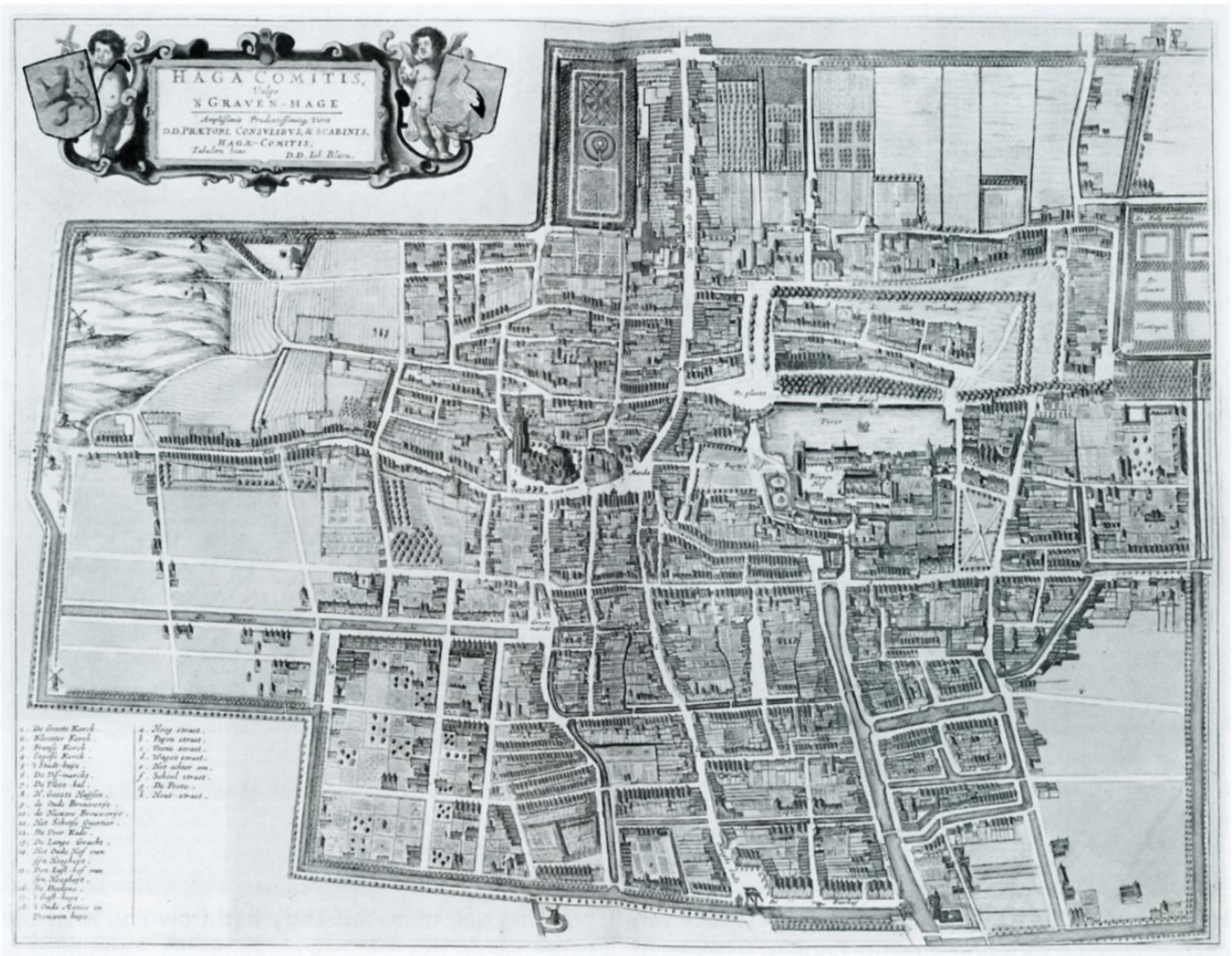

Het operatieterrein van de diplomaat Downing. Kaart van Den Haag anno 1649 door Johan Blaeu.
Bron Wikipedia.

Daarnaast diende hij ook de handel en wandel van de Royalistische ballingen in de gaten te houden die tijdens en na de Burgeroorlog in de Republiek hun toevlucht hadden gezocht. Zij hielden zich met name op in Den Haag waar het hof was van Mary Stuart, dochter van de in 1649 onthoofde Karel I en vrouw van de één jaar later overleden stadhouder Willem II. Downing, die zich begin 1658 in Den Haag meldde, kweet zich ijverig van zijn taak. Hij ontfermde zich over de Portugese ambassadeur en drong zich op als diens mede-onderhandelaar om ervoor te kunnen zorgen dat de Republiek geen gunstiger handelsprivileges zou bedingen dan England reeds genoot dankzij zijn alliantie met Portugal. Parallel hieraan werkte hij samen met De Witt en de Franse ambassadeur aan een regeling voor het Oostzeegebied. Het Concert van Den Haag van 1659, dat uiteindelijk tot het vredesverdrag van Kopenhagen van juni 1660 leidde en dat Zweden en Denemarken onder druk van Engeland, Frankrijk en de Republiek sloten, beschouwde hij zelf als zijn grootste diplomatieke succes.

Diplomaten in de zeventiende eeuw hielden zich niet alleen bezig met politieke onderhandelingen, maar werden ook geacht de eigen regering op de hoogte te houden van alle wederwaardigheden die plaatsvonden in het land waar zij waren gestationeerd. Downing, die als scoutmaster-general ruime ervaring had opgedaan in het rekruteren en runnen van informanten, bouwde binnen korte tijd een uitgebreid netwerk op dat hem op de hoogte hield van alle politieke, economische en militaire ontwikkelingen in de Republiek, van opzienbarende pamfletten, en van de activiteiten van de Royalisten, die Cromwell er terecht van verdacht voorbereidingen te treffen om middels een militaire invasie zijn Protectoraat omver te werpen. Downing drong er herhaaldelijk bij de Staten-Generaal op aan om, conform bepalingen uit het vredesverdrag van 1654, prominente Royalisten zoals de in ballingschap levende Karel II en zijn twee jongere broers uit te zetten. De Cavaliers in Den Haag refereerden al snel aan hem als 'a fearful gentleman'. Verder bestookte hij de Staten-Generaal en de Staten van

De voor de Staatse vloot desastreus verlopen Slag bij Lowestoft van 13 juni 1665. Schilderij door Adriaen van Diest.
Bron: Wikipedia.

Holland met talloze memories waarin hij restitutie van of compensatie voor opgebrachte Engelse schepen of geconfisqueerde goederen eiste. De VOC trachtte namelijk met geweld en intimidatie de Engelsen buiten de Indonesische archipel te houden, terwijl de WIC op dezelfde manier haar aandeel in de Afrikaanse handel probeerde veilig te stellen. Ongeduldig en fanatiek als hij was, begon Downing zich al snel groen en geel te ergeren aan de stroperigheid van het gedecentraliseerde staatsbestel van de Republiek, dat snelle, efficiënte afhandeling van dergelijke zaken onmogelijk leek te maken. Terwijl hij zo zijn instructies uitvoerde, nam hij de gelegenheid te baat om gedetailleerde kennis op te doen van de Nederlandse economie en de door de gewesten en de Generaliteit gevoerde (fiscaal-)economische politiek.

De dood van Oliver Cromwell in september 1658 luidde het naderende einde in van het republikeinse intermezzo in de Engelse geschiedenis. Zijn weinig daadkrachtige zoon Richard volgde hem op als Lord Protector, maar werd in mei 1659 door hoge legerofficieren aan de kant gezet. Na maanden van politieke verwarring en na voorzichtige onderhandelingen verzocht het inmiddels weer koningsgezinde Parlement in mei 1660 de verbannen Karel II terug te keren naar Engeland. Net als enkele andere voormalige 'Cromwellians' was Downing er inmiddels in geslaagd bij de nog te kronen vorst in de gunst te komen. Via een hoveling van diens zus Mary had Downing hem zijn expertise en zijn netwerk aangeboden. Karel, die cynisch en pragmatisch was geworden door zijn jarenlange ballingschap in relatieve armoede na de executie van zijn vader in 1649, ging graag in op Downings aanbod en vergaf hem zijn republikeinse verleden. Hij schonk hem zelfs een 'knighthood'. Na een jaar in Londen te hebben verkeerd, keerde *Sir* George Downing in mei 1661 terug in Den Haag als Karels 'envoy extraordinary'. Hij gebruikte nu zijn netwerk om een nieuwe groep Engelse ballingen te bespioneren, namelijk republikeinen die de wijk hadden genomen naar de Republiek en van hieruit oppositie voerden tegen de nieuwe monarchie. Dat Downing weinig gaf om politieke gezindte maar des te meer om zijn eigen carrière bleek uit zijn fanatieke jacht op de 'regicides', de personen die destijds het executiebevel van Karel I hadden getekend. In april 1662 slaagde Downing er in drie van de negenenvijftig 'koningsmoordenaars' in Delft te laten arresteren, waaronder zijn voormalige regimentscommandant John Okey. De drie werden overgebracht naar Engeland en kort na hun strafproces ter dood gebracht. Downing, die op deze manier nadrukkelijk afstand nam van zijn republikeinse verleden en tevens zijn trouw aan en nut voor het nieuwe regime tentoonspreidde, werd voor zijn daadkracht uitgebreid gecomplimenteerd door de koning en zijn ministers. Er was echter ook minachting voor zijn zelf-

De Vierdaagse Zeeslag van juni 1666 leverde de Republiek een aansprekend succes op. Hier worden de buitgemaakte Engelse oorlogsschepen *Swiftsure, Seven Oaks, Loyal George* en *Convertine* naar het Goereese Gat meegevoerd. Schilderij door Willem van de Velde de Jongere.
Bron: Wikipedia

zuchtige verraderlijkheid. Zo noemde de beroemde dagboekschrijver Samuel Pepys hem 'a perfidious rogue', terwijl in een memorie aan de Staten-Generaal werd gesproken over de 'scout turned blood hound'.
De Restauratie van Karel II in 1660 betekende een enorme stimulans voor het Engelse mercantilisme. De nieuwe koning kampte met grote schulden, die hij deels zelf had opgebouwd tijdens zijn ballingschap en die hem voor een deel waren nagelaten door zijn vader en door het Parlement. Verder vormden het staande leger en de vloot een zware belasting voor de staatskas. Omdat zijn tekortschietende inkomsten grotendeels afkomstig waren uit import en exportheffingen was het in zijn eigen belang de overzeese handel zoveel mogelijk te stimuleren. Aangezien de positie van de monarchie zo kort na de Restauratie in politiek opzicht nog kwetsbaar was, had hij ook in dit opzicht behoefte aan de steun van de invloedrijke Londense koopliedengemeenschap. Op hun beurt waren de welvarende handelaren graag bereid de monarchie politiek en financieel te steunen omdat dit hen politieke invloed verschafte. Karel verleende ruim baan aan de mercantilistische politici en kooplieden in het Parlement, die in september 1660 de Akte van Navigatie in verbeterde vorm opnieuw aannamen. Deze wet stamde oorspronkelijk uit 1651, was destijds bedoeld om de economische suprematie van de Republiek aan te tasten en had in belangrijke mate bijgedragen aan de uitbraak van de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog. Downing, die in het Parlement één van de stuwende krachten was achter het opnieuw aannemen van de wet, tekende met zijn gedetailleerde kennis van de Nederlandse economie voor de clausules die de Akte beter uitvoerbaar en daardoor effectiever maakten. In 1663 leverde hij vervolgens ook de ideeën aan voor de Staple Act, een mercantilistisch stuk wetgeving dat de Amerikaanse koloniën moest afschermen voor buitenlandse concurrentie en dat zo van Engeland een entrepot voor koloniale producten moest maken. Gezamenlijk vormden de Akte van Navigatie en de Staple Act de hoeksteen van het Engelse mercantilistische systeem. De prominente

De Tocht naar Chatham van juni 1667. Schilderij door Jan van Leyden.
Bron: Wikipedia.

economisch-historicus Charles Wilson noemde Downing ooit 'the godfather of English mercantilism'; die typering is zonder meer terecht.

Epiloog

De terugkeer van Sir George Downing in de Republiek in mei 1661 betekende slecht nieuws voor Johan de Witt. Hij en zijn politieke medestanders hadden gehoopt dat de Restauratie voor betere relaties met Engeland zou zorgen. Kort na Karels overtocht naar Engeland hadden de Staten-Generaal een vierkoppig gezantschap afgevaardigd naar Londen met het doel tot een defensieve alliantie en een handelsverdrag te komen. Van meet af aan was echter gebleken dat de economische concurrentie tussen beide landen een onoverkomelijk obstakel vormde. Het feit dat Karel de mercantilisten aan zijn hof en in het Parlement alle ruimte liet voor politieke initiatieven resulteerde in een beleid dat erop gericht was de economische dominantie van de Republiek teniet te doen. Downing, die correspondeerde met vooraanstaande Londense kooplieden en op de loonlijst stond van de *East India Company*, manifesteerde zich als de kampioen van deze anti-Nederlandse koers. Hij bestookte de Staten-Generaal en de Staten van Holland met talloze memories waarin hij op felle toon compensatie eiste voor door de VOC of de WIC opgebrachte Engelse schepen en ruziede met De Witt over decenniaoude schadeclaims. Hij trachtte de raadspensionaris onder druk te zetten door deze memories in verschillende talen te publiceren en door bestuurders van andere gewesten voor te houden dat diens op Hollands voordeel gerichte beleid de Republiek in oorlog zou kunnen brengen met Engeland. Ook nam hij iedere gelegenheid te baat om te laten weten dat Karel II begaan was met het politieke lot van zijn neefje, de jonge prins Willem III. Engelse steun voor de Orangistische oppositie zou de positie van De Witts regime ondermijnen, zo verwachtte Downing. Zijn opdrachtgevers in Londen adviseerde hij de druk op De Witt maximaal op te voeren. De Republiek zou uiteindelijk terugschrikken voor een tweede desastreuze oorlog en ervoor kiezen met concessies over de brug te komen, zo oordeelde hij. Overtuigd van zijn eigen gelijk sloeg hij daarom een steeds agressievere toon aan in zijn memories en verbale optreden. De Witt zette echter zijn hakken in het zand; toegeven zou in zijn ogen namelijk alleen maar averechts werken. Medio 1664 gaf Karel zijn broer Jacobus, *Lord High Admiral*, voorman van de *Company of Royal Adventurers trading into Africa* en gepassioneerd mercantilist, toestemming een smaldeel de Afrikaanse bezittingen van de WIC te laten veroveren. De Republiek sloeg direct terug; zonder dat Downing het in de gaten had kreeg Michiel de Ruyter opdracht vanuit de Middellandse Zee naar West-Afrika te zeilen om de Engelse veroveringen ongedaan te maken. Toen in Europa berichten binnensijpelden van zijn be-

haalde successen begreep vrijwel iedereen dat oorlog vrijwel onafwendbaar was geworden. Deze kwam er ten slotte officieel in januari 1665. Downing bleef op zijn post om voor de Engelse regering zoveel mogelijk informatie over de Nederlandse oorlogsinspanningen te vergaren en keerde uiteindelijk eind augustus terug naar huis. Tijdens de vredesbesprekingen van mei 1667 speelde hij vanzelfsprekend geen rol; hij was nuttig om herrie te schoppen, maar als havik kon hij moeilijk voor vredesduif doorgaan. Pas toen er begin 1672 opnieuw ruzie moest worden gezocht, keerde hij nog één keer terug voor een kortstondig bezoek aan Den Haag.

Meer weten?

Dit artikel is gebaseerd op ons boek *A fearful gentleman. Sir George Downing in The Hague 1658-1672*, dat in 2011 is verschenen bij Uitgeverij Verloren in Hilversum. Een nogal gedateerde maar over het algemeen betrouwbare biografie van Downing is *The godfather of Downing Street: Sir George Downing 1623-1684*, van de hand van John Beresford. Het beste boek over de Engels-Nederlandse oorlogen is *The Anglo-Dutch Wars of the seventeenth century*, van James Jones. Een gedetailleerd en gedegen overzicht van de politieke en diplomatieke ontwikkelingen in de Republiek in de hierboven behandelde periode biedt Herbert Rowen in zijn *John de Witt. Grand Pensionary of Holland, 1625-1672*.

Samuel Pepys zijn beroemde dagboeken verschaffen een prachtig inzicht in *Restoration England*. Deze zijn online te raadplegen via www.pepysdiary.com. Op www.broadsidethefilm.com zijn verschillende interviews te vinden van prominente historici zoals Jonathan Israel over de Engels-Nederlandse burenruzie.

De Bataafse invasie van Ierland Generaal Daendels en de plannen in revolutionair Europa voor een invasie van Ierland, 1796-1799

Wouter van Dijk MA - historicus

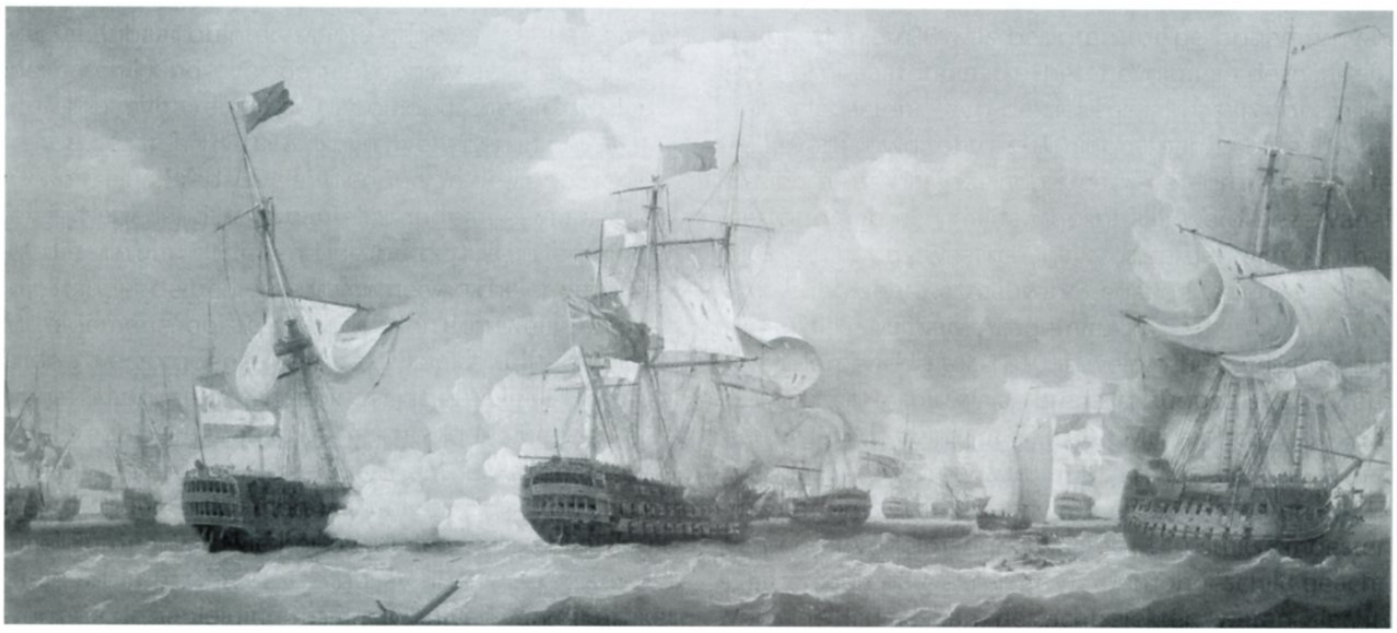

De slag bij Kamperduin, 11 oktober 1797. Schilderij van Thomas Whitcombe (1763-1824), 1798.
National Maritime Museum, Londen.

Op 8 september 1798 werd bij Ballinamuck in Ierland een Franse expeditiemacht verslagen door Britse troepen. Hiermee kwam een einde aan de pogingen van revolutionair Europa om door middel van een aanval op Ierland de Britse vijand in het hart te raken. Maar wat had deze Frans-Britse strijd om Ierland te maken met de Bataafse Republiek en diens belangrijkste militair in die tijd, generaal Herman Willem Daendels?

Historiografie

Alvorens in te gaan op de plannen voor de invasie van Ierland en de rol die H.W. Daendels (1762-1818) daarbij speelde, is het nuttig om na te gaan wat er in internationale kringen is geschreven over dit interessante hoofdstuk van onze vaderlandse geschiedenis. Vanuit Engeland is niet veel oog voor de rol van de Bataafse Republiek in de strijd die het Britse rijk destijds voerde met revolutionair Frankrijk. De vermelding van de glorieuze overwinning op de Bataafse vloot bij Kamperduin is hierop een zeldzame uitzondering, deze komt wel aan bod in lijvige geschiedenissen zoals *The Command of the Ocean* van Nicholas Rodger[1] of *The War of Wars* van Robert Harvey.[2] Een heel ander ver-

[1] N.A.M. Rodger, *The Command of the Ocean. A Naval History of Britain, 1649-1815* (Londen 2004) 455-456.

[2] R. Harvey, *The War of Wars. The epic struggle between Britain and France: 1789-1815* (Londen 2007) 245-246.

Gouverneur-Generaal Herman Willem Daendels (1762-1818). Schilderij van Raden Salah (circa 1811-1880), 1838.
Rijksmuseum Amsterdam.

Theobald Wolfe Tone.
Mary Evans Picture Library.

haal is het als we kijken naar de geschiedschrijving in Ierland, daar blijven de talloze rebellen en opstanden en invasie- of bevrijdingspogingen van buitenlandse mogendheden geliefde onderwerpen van studie en geschrift. Voorbeelden hiervan zijn de wetenschappelijke studies van Marianne Elliott over revolutionairen als Theobald Wolfe Tone en Robert Emmet,[3] maar ook de studies van nationalistische organisaties zoals de *United Irishmen* en de *Irish Republican Brotherhood*, of de nationalistische beweging als geheel.[4]
In Nederland geniet de Bataafse Tijd altijd al een zekere belangstelling en de laatste jaren is zelfs sprake van een herwaardering van deze periode als onderzoeksgebied, met Niek van Sas en Joost Roosendaal als belangrijkste instigatoren.[5] Uitgebreide studies als *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Van Sas), *De Nederlandse Revolutie. Volk, vaderland en vrijheid, 1783-1799* (Roosendaal) en *Het Bataafse experiment. Politiek en cultuur rond 1800* (Van Sas e.a.) zijn hiervan voorbeelden. De rol van de revolutionair Daendels komt hierin bij tijd en wijle ter sprake, maar de nadruk ligt dan vooral op de invloed die hij op de politieke situatie van zijn tijd heeft gehad. Over zijn ideaal om als een nieuwe 'Vader des Vaderlands' Nederland weer een plek op het internationale politieke toneel te bezorgen door een aanval op de zwakke plek van het Britse imperium, Ierland, is niet veel geschreven.[6] Hoog tijd dus om dit onderbelichte onderwerp in de militaire geschiedenis onder het stof vandaan te halen en wat nader onder de loep te nemen. Allereerst zullen we hiervoor de situatie op het Europese politieke toneel in ogenschouw nemen.

De Bataafse Republiek en Europa aan het einde van de achttiende eeuw

Aan het einde van de achttiende eeuw was de rol van Nederland, of de Bataafse Republiek zoals het land

[3] M. Elliott, *Wolfe Tone. Prophet of Irish Independence* (New Haven, Londen 1989). M. Elliott, *Robert Emmet. The Making of a Legend* (Londen 2003).

[4] Zie bijvoorbeeld M. Elliott, *Partners in Revolution. The United Irishmen and France* (New Haven, Londen 1982). J. Killen, (ed.), *The Decade of the United Irishmen. Contemporary accounts, 1791-1801* (Belfast 1997). O. Knox, *Rebels and informers. Stirrings of Irish Independence* (Londen 1997). T. Pakenham, *The year of liberty. The great Irish rebellion of 1798* (Londen 2004). R. Kee, *The Green Flag* (Londen 1972). O. McGee, *The IRB. The Irish Republican Brotherhood from the Land League to Sinn Féin* (Dublin 2007).

[5] Zie bijvoorbeeld Van Sas, e.a., *Het Bataafse experiment. Politiek en cultuur rond 1800* (Nijmegen 2013). Van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004). Van Sas, *Bataafse Terreur. De betekenis van 1798* (Nijmegen 2011). Voor het werk van Roosendaal, zie Roosendaal, *Tot nut van Nederland. Polarisatie en revolutie in een grensgebied, 1783-1787* (Nijmegen 2011). Roosendaal, *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Nederland, 1787-1795* (Nijmegen 2003). Roosendaal, *De Nederlandse Revolutie. Volk, vaderland en vrijheid, 1783-1799* (Nijmegen 2005).

[6] Een uitzondering hierop zijn: C. Fehrmann, 'Ierse dromen en de nederlaag bij Kamperduin', in *Spiegel Historiael 3* (1968) 672-680 en N. van Sas die een passage aan de Ierse plannen wijdt in *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004).

Model voor de vlag van de Bataafse marine, met de Nederlandse Maagd en Leeuw die samen een speer met de vrijheidshoed vasthouden. Tekening door Dirk Langendijk, 1796.
Rijksmuseum, Amsterdam.

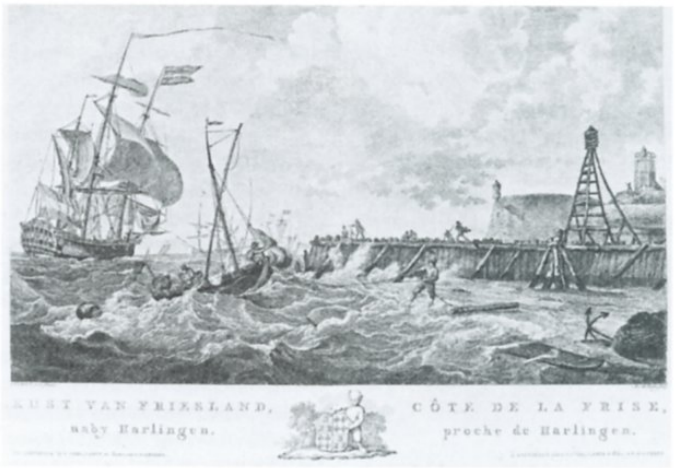

'Kust van Friesland, naby Harlingen'. Prent door Matthias de Sallieth naar H. Kobell, in *Atlas van alle de zeehavens der Bataafsche Republiek*, 1802.
Atlas van Stolk, Rotterdam.

sinds 1795 heette, op het internationale politieke toneel vrijwel uitgespeeld. De grote revolutionaire broer Frankrijk zag in haar Europese zusterrepublieken, en in de Bataafse in het bijzonder, weliswaar een welwillende geestverwant, maar van een gezamenlijk gecoördineerde aanpak om de revolutie te verspreiden was vrijwel geen sprake.[7] De gloriejaren van de Gouden Eeuw waren reeds lang vervlogen en de nieuwe patriotse leiders probeerden koortsachtig Nederland weer in de vaart der volkeren op te stuwen. Een manier hiervoor was het behalen van militair succes. Revolutionair Frankrijk had inmiddels de grenzen van haar militaire kunnen bereikt en consolideerde haar positie in het oosten aan de Rijn ten opzichte van Oostenrijk en Pruisen. De strijd met Groot-Brittannië werd echter voortgezet. Om de Britten op de knieën te krijgen ontwierpen de Fransen plannen voor een militaire expeditie naar Ierland. De Ierse revolutionairen, de *United Irishmen*, zouden tegelijkertijd een opstand tegen de Britse overheerser ontketenen. Ierland zou met hulp van de Franse soldaten bevrijd worden en de oversteek naar Engeland, om daar het karwei af te maken, zou daarna een peulenschil zijn. Dat Frankrijk haar Britse tegenstander nog niet had weten te verslaan was tot dan toe voornamelijk te danken aan de superieure Britse vloot, die een invasievloot kon onderscheppen. Sommigen, zoals regeringsambtenaar Edward Cooke, hadden hierin een blind vertrouwen, getuige Cooke's uitspraak in 1793: 'Howe [bevelhebber Kanaalvloot] will keep us from invasion'.[8] Echter, met Ierland als springplank zo dicht bij het Britse *heartland* zou een invasie ook door de machtige *Royal Navy* niet meer tegen te houden zijn. De Ierse patriotten waren al sinds de oprichting van hun geheime genootschap in oktober 1791 bezig met de voorbereidingen van een opstand. De voornaamste pleitbezorger van de Ierse zaak bij de Franse en Bataafse machthebbers was Theobald Wolfe Tone (1763-1798), één van de oprichters van de *United Irishmen*-beweging.[9] Al in december 1796 waren de Ieren klaar om in actie te komen en zond het Directoire een expeditiemacht van zo'n 14.500 man onder leiding van zijn voornaamste revolutiegeneraal en drijvende kracht achter de Ierse invasieplannen Lazare Hoche (1768-1797) richting Bantry Bay, in het zuiden van Ierland.[10] Achteraf gezien had deze expeditie een grote kans van slagen gehad, mits de landing op de Ierse kust zou zijn uitgevoerd. Door een storm raakte het schip met Hoche echter verwijderd van de overige schepen. Een dag lang hadden de Fransen op de overige 35 schepen, die volgens plan Bantry Bay bereikten, ondanks het slechte weer de kans aan land te gaan. Men besloot echter te wachten op Hoche, waarna het weer verslechterde en een landing niet meer tot de mogelijkheden behoorde. De expeditie keerde uiteindelijk

[7] Zie voor de positie van de Bataafse Republiek ten opzichte van Frankrijk en haar contemporaine zusterrepublieken A. Jourdan, 'Buitenbeentje tussen de zusterrepublieken. De Bataafse Republiek in internationaal perspectief' in: F. Grijzenhout, N. van Sas, W. Velema (red.), *Het Bataafse experiment. Politiek en cultuur rond 1800* (Nijmegen 2013) 155-183.

[8] T. Bartlett, 'Defence, counter-insurgency and rebellion: Ireland, 1793-1803' in: T. Bartlett & K. Jefferey (eds.), *A Military History of Ireland* (Cambridge 1996) 247-293, aldaar 249-250.

[9] M. Elliott, *Wolfe Tone. Prophet of Irish Independence* (New Haven, Londen 1989) 138-141. O. Knox, *Rebels and Informers. Stirrings of Irish Indepedence* (Londen 1997) 51-53.

[10] E. Desbrière, 1793-1805. *Projets et tentatives de débarquement aux Iles Britanniques, tome premier* (Paris 1900) 193-202.

Theobald Wolfe Tone. Maker onbekend. Illustratie in: J. Killen, (ed.), *The Decade of the United Irishmen. Contemporary accounts, 1791-1801* (Belfast 1997) 165.
Collectie auteur.

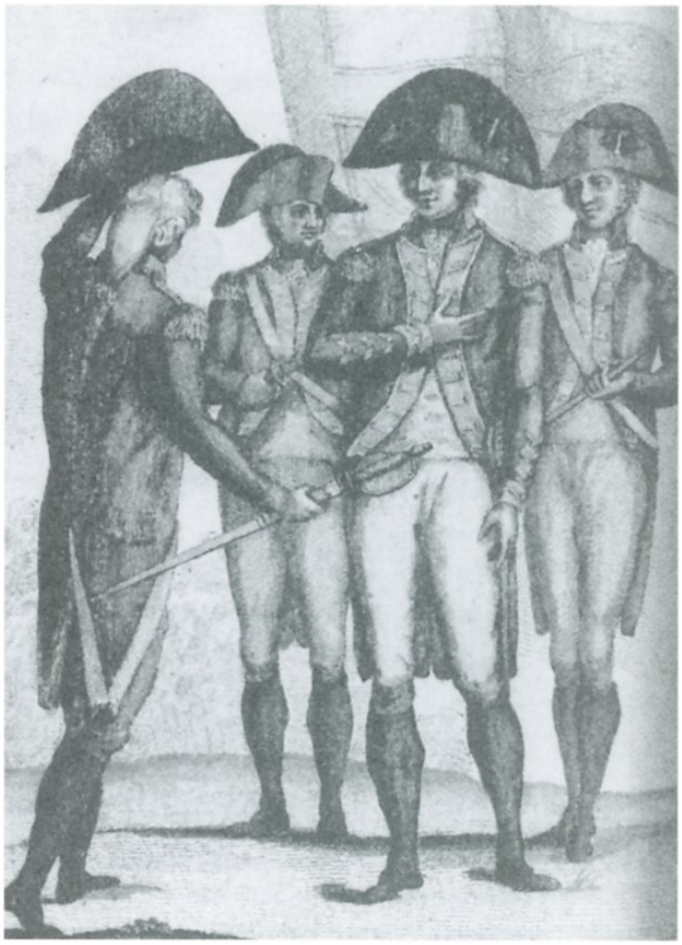

Overgave van generaal Humbert aan generaal Lake. Maker onbekend. Illustratie in: Killen, *The Decade of the United Irishmen*,156.
Collectie auteur.

onverrichterzake terug naar het continent.[11] Het zou echter niet bij deze poging blijven.

Daendels en zijn Ierse plannen

Tijdens de jaren voorafgaand aan de intocht in de Republiek klom de naar Frankrijk gevluchte patriot Herman Willem Daendels als initiatiefnemer van het Bataafs Legioen in het Franse leger op tot brigadegeneraal. Hij schuwde niet zich openlijk uit te spreken voor de radicaal-revolutionaire koers van Robespierre en diens medestanders. Hij wist de juiste mensen om zich heen te verzamelen om hem van een goed revolutionair imago te voorzien, wat hem verzekerde van een goede positie in Franse kringen.[12] Nadat in 1795 de revolutie voltrokken was en de Republiek 'Bataafs' was geworden, bereikte Daendels met de post van luitenant-generaal de hoogste positie in het Bataafse leger en gaf hij mede richting aan allerhande legerhervormingen.[13] Tijdens zijn verblijf in Frankrijk had hij de Ierse revolutionair Wolfe Tone en de Franse revolutiegeneraal Hoche leren kennen, en had hij ongetwijfeld te horen gekregen dat zij plannen hadden voor een invasie van Ierland. Om de Bataafse Republiek weer een rol van betekenis op het internationale toneel te laten spelen wilde Daendels Ierland 'bevrijden' van de Britse overheerser met behulp van een Bataafse invasiemacht. Hiervoor werd in de loop van 1797

[11] M. Elliott, *Partners in Revoluiton. The United Irishmen and France* (New Haven, Londen 1982) 111-113. M. Elliot, 'The role of Ireland in French war strategy, 1796-1798' in: H. Gough & D. Dickson (eds.), *Ireland and the French Revolution* (Dublin 1990) 202-219, aldaar 204-207. Desbrière, *Projets*, 203-213.

[12] J.G.M.M. Rosendaal, 'Daendels' stormachtige loopbaan tot burger-generaal' in: F. van Anrooy, e.a., *Herman Willem Daendels 1762-1818. Geldersman-patriot-jacobijn-generaal-hereboer-maarschalk-gouverneur. Van Hattem naar St. George del Mina* (Utrecht 1991) 42-45.

[13] P.M. Peucker & J.P.C.M. van Hoof, 'Daendels, een groot generaal?' in: F. van Anrooy, e.a., *Herman Willem Daendels 1762-1818. Geldersman-patriot-jacobijn-generaal-hereboer-maarschalk-gouverneur. Van Hattem naar St. George del Mina* (Utrecht 1991) 48-51.

Portret van een Ierse hoofdman, eind 18e eeuw. Maker onbekend. Illustratie in: Killen, *The Decade of the United Irishmen*, 150. Collectie auteur.

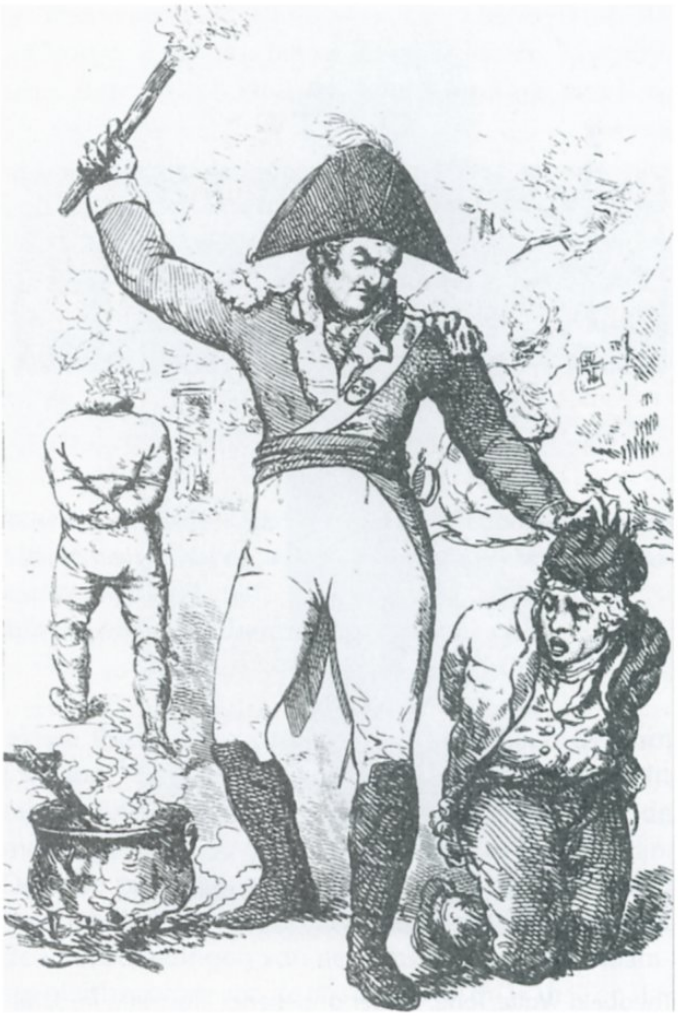

Repressie van Ierse opstandelingen, 1798. Maker onbekend. Illustratie in: Killen, *The Decade of the United Irishmen*, 122. Collectie auteur.

een grote vloot gereedgemaakt op de rede van Texel. Op 28 juni 1797 bespraken Tone en Hoche de invasieplannen met de Bataafse Commissie voor Buitenlandse Zaken. Tijdens deze bespreking kwam naar voren dat de Nederlanders liever op eigen houtje een expeditie organiseerden, in plaats van mee te doen aan een plan onder Franse supervisie. Hoche stemde hiermee in, wat vooral Daendels erg tevreden stemde.[14] Daendels en Tone werden goede vrienden. Tone kocht op bestelling van mevrouw Daendels zelfs luxeartikelen voor haar in Parijs.[15] Daendels ontpopte zich in deze periode als een vurig pleitbezorger van de invasieplannen voor Ierland.[16]

Wilde invasieplannen en een zuidwestenwind

De Bataafse vloot stond onder leiding van Daendels en admiraal J.W. de Winter (1761-1812) en zou 15.000 troepen op 24 tot 26 schepen vervoeren. Tone zou als bevrijder van zijn vaderland meevaren op het eskader en toen hij de vloot in juni 1797 bezocht vond hij deze veruit superieur aan de vloot van de Franse expeditie van een jaar eerder, en stukken beter uitgerust.[17] Op 8 juli voegde hij zich definitief bij de vloot voor de afvaart, waarvan Daendels en De Winter druk in de weer waren met de voorbereidingen.[18] Als vertrekdatum werd 16 juli gepland. Tegelijkertijd zou vanuit Brest een Franse expeditie vertrekken onder Hoche.[19] Beide expedities hadden als bestemming Lough Swilly in het noorden van Ierland. De *United Irishmen* hadden ondertussen een aanzienlijk sterkere positie dan een jaar eerder. Dit leidde echter ook tot meer onrust bij de Britse autoriteiten,

[14] T. Wolfe Tone, & S. O'Faolain (ed.), *Autobiography* (Londen 1937) 233-234.

[15] Elliott, *Wolfe Tone*, 360.

[16] Ibidem, 361-362.

[17] Wolfe Tone, *Autobiography*, 236.

[18] Elliott, *Wolfe Tone*, 346-347.

[19] Elliot, *Partners in Revolution*, 156-158.

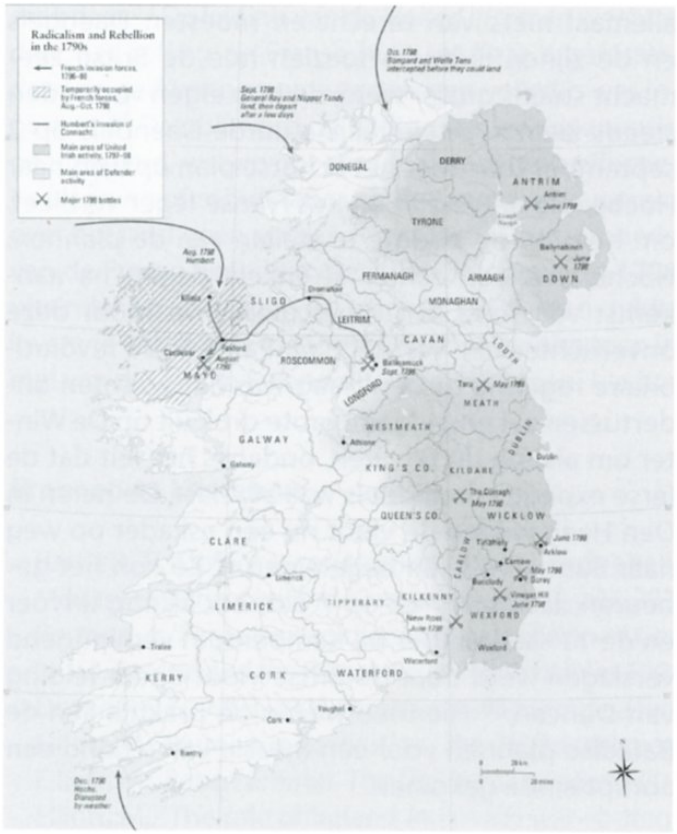

Beschrijving: Kaart van Ierland met daarop aangegeven de Franse invasiepogingen en Ierse opstandige gebieden, eind achttiende eeuw. Illustratie in: I. Barnes, *The Historical Atlas of the Celtic World* (London 2009) p. 197.
Collectie auteur.

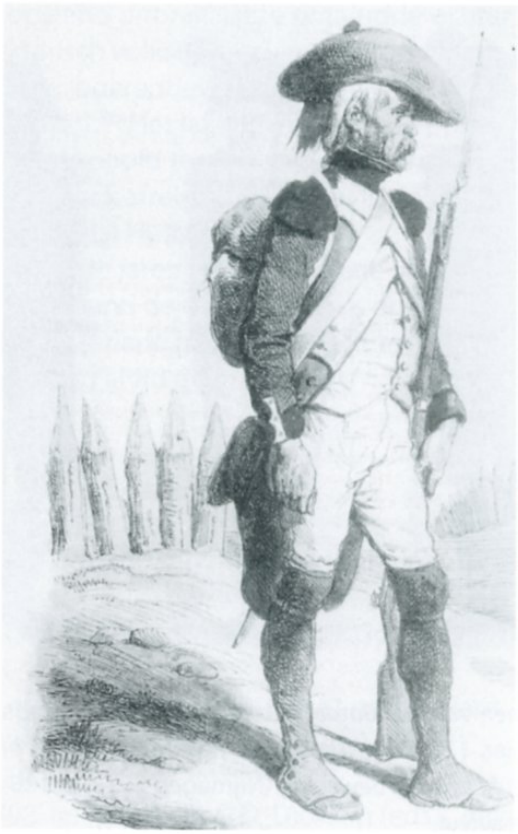

Beschrijving: Franse liniesoldaat, de ruggengraat van de zo succesvolle Franse revolutionaire legers. Illustratie in: J. Black, Warfare in the Eighteenth Century (London 2002) p.196. Oorspronkelijk uit *Histoire de l'Empereur Napoleon*.
Collectie auteur.

die besloten tot een repressiecampagne om de opstandige Ieren tot bedaren te brengen en te ontwapenen.[20] Dit had desastreuze gevolgen voor de revolutionaire Ieren en indirect ook voor de invasieplannen in revolutionair Europa. Een grootschalige opstand onder de Ieren zelf was immers een wezenlijk onderdeel van de actie tegen Groot-Brittannië, waarbij de Bataafse invasie de brandende lont in het Ierse kruitvat zou moeten zijn.
Hoewel de Bataafse vloot volgens plan het anker zou moeten lichten op 16 juli, werd zij hiervan wekenlang weerhouden door een ongunstige wind uit het zuidwesten.[21] Ondertussen woedde er een muiterij op de Britse vloot, waardoor de Britse marine grote moeite had haar gebruikelijke patrouilles door Het Kanaal uit te voeren. Gedurende enige tijd had de *Royal Navy* zelfs slechts twee schepen beschikbaar om de Bataafse vloot bij Texel in het oog te houden.[22] Ook het Britse eskader onder admiraal Duncan, dat tot opdracht had de Bataafse vloot in de gaten te houden, kampte met onderbezetting, zowel wat betreft mankracht als beschikbare schepen. Door deze Britse problemen was het gedurende vijf à zes weken mogelijk geweest de oversteek te maken. Toen was de vloot echter nog niet gereed geweest, nu ze dat wel was werkte de wind tegen, die de Britten al zo vaak voor een invasie had behoed. In de tweede week van augustus was de muiterij in Engeland ten langen leste onderdrukt en werd Duncan's vloot versterkt.[23] Daarbij was gebleken dat de Fransen totaal niet in staat waren in Brest een fatsoenlijke vloot in zee te brengen.
Terwijl de kansen op een succesvolle invasie steeds kleiner werden, werden de plannen van Daendels, Wolfe Tone en De Winter fantasierijker en absurder. Zo stelde Daendels tijdens een nachtelijke wandeling met Tone over het dek van het vlaggenschip *De Vryheid* voor om de Nederlanders dan maar in Yarmouth in Engeland aan land te zetten.[24] Tone kwam hierop met het

[20] Bartlett, 'Defence', aldaar 270-271.
[21] Elliott, *Wolfe Tone*, 348. Wolfe Tone, *Autobiography*, 237-243.
[22] N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004) 317.
[23] Elliott, *Wolfe Tone*, 349.
[24] Wolfe Tone, *Autobiography*, 240.

Uniformen van het Bataafse Legioen, Anonieme aquarellen op papier, 1793. Illustratie in: J. Rosendaal, *Uit de plooi. De achttiende eeuw in beweging* (Nijmegen 2013) p. 185.
Collectie auteur.

idee de troepen niet bij Yarmouth maar bij Harwich te laten landen, of ergens anders dicht bij Londen, en met geforceerde marsen zo snel mogelijk de stad in te nemen.[25] Hier zag Daendels niets in, waarop hij kwam met een ander plan: het landen van de ruim 14.000 man bij Lynn in Lincolnshire om daar vervolgens stand te houden tegen de Engelsen tot zijn vloot nog eens 14.000 man versterkingen zou brengen, om vervolgens op te trekken naar Londen om slag te leveren.[26] In de dagen daarna kwam Daendels nog met plannen om slag te leveren met Duncan, en vervolgens via Schotland het noorden van Ierland te bereiken, daarbij gebruikmakend van alle schepen en boten die men aan zou treffen in de Clyde om het leger van de westkust van Schotland over te zetten naar Ierland. De Winter deed een duit in het zakje door voor te stellen de expeditie officieel af te gelasten, om vervolgens gebruik te maken van de verminderde waakzaamheid van de Britten en een 2.500 tot 3.000-tal elitetroepen met artillerie en wapens aan land te zetten in Noord-Ierland.[27] Door de aanhoudende ongunstige wind kwam hier allemaal niets van terecht en moesten Daendels en de zijnen lijdzaam toezien hoe de Britse zeemacht steeds groter werd, en hun eigen voorraden steeds kleiner. Uiteindelijk stuurde Daendels op 2 september Tone met het Schotse plan op weg naar Hoche, die in Wetzlar bij het Franse leger verbleef, om hem op de hoogte te stellen van de plannen. Hoche overleed echter al enkele dagen na aankomst van Tone aan tuberculose, waardoor deze onverrichterzake vertrok naar Parijs.[28] De revolutionaire regering in Den Haag was het wachten ondertussen zat en oefende grote druk uit op De Winter om alsnog uit te varen, ondanks het feit dat de Ierse expeditie inmiddels was afgelast. De heren in Den Haag wilden de vloot nu een eskader op weg naar Suriname laten begeleiden.[29] Zo kon het gebeuren dat De Winter op 7 oktober alsnog uitvoer en de 11e september bij Kamperduin vernietigend verslagen werd door de Britse vloot onder leiding van Duncan.[30] Hiermee was in de praktijk aan de Bataafse plannen voor een invasie van Ierland een abrupt einde gekomen.

Naspel; latere invasiepogingen

De nederlaag bij Kamperduin weerhield Daendels er echter niet van door te gaan met het maken van invasieplannen gericht tegen Engeland. In januari 1798 zond hij nog een versie van zijn Schotse plan naar de Franse regering.[31] Ook dit stierf echter een stille dood en toen hij na zijn rol tijdens de Russisch-Britse invasie van 1799 zelfs werd beticht van verraad, trok hij zich teleurgesteld terug op zijn landgoed op de Veluwe.[32] De Fransen hadden echter in de loop van 1798 op aandringen van Tone en andere Ierse ballingen een nieuwe expeditie naar Ierland op touw gezet. Deze was veel kleinschaliger, voornamelijk omdat tijdens de voorbereidingen steeds meer materieel en middelen door Napoleon werden gevorderd voor zijn campagne naar Egypte. In breder perspectief bezien kan Napoleons keuze de strijd met de Britten aan te binden in Egypte in plaats van in Ierland en Engeland zelf, vanuit Frans strategisch oogpunt als rampzalig worden gezien.
Ondertussen zorgde de repressiecampagne in Ierland voor een ernstige verzwakking van de revolutionaire

[25] Ibidem, 241.
[26] Ibidem, 242.
[27] Elliott, Wolfe Tone, 349. C.N. Fehrmann, *Onze vloot in de Franse Tijd. De admiraals De Winter en Ver Huell* (Den Haag 1969) 39.
[28] Wolfe Tone, *Autobiography*, 243-245.
[29] Fehrmann, *Onze vloot*, 41.
[30] Van Sas, *Metamorfose*, 319, Fehrmann, Onze vloot, 43-50.
[31] Van Sas, *Metamorfose*, 320.
[32] Ibidem, 327-328.

zaak daar.[33] De leiding van de *United Irishmen* wachtte daar net zolang op Franse hulp tot haar organisatie door de gedwongen ontwapeningen volledig was ingestort.[34] Daarbij werd de leiding van de organisatie gearresteerd, wat ervoor zorgde dat van een effectieve planning of coördinatie van de beweging verspreid over het land geen sprake meer was.[35] De voorhoede van de Franse expeditie die Ierland in augustus 1798 uiteindelijke bereikte, en slechts 1.000 man telde, kwam te laat om de opstandelingen te helpen toen in mei van dat jaar in Ierland uiteindelijk de bom barstte en de opstand uitbrak. Deze ontaardde echter snel in een sektarisch volksoproer van de grotendeels roomskatholieke boerenbevolking tegen de protestantse landgenoten.[36] Het laatste vuur van de opstand werd ten slotte gedoofd toen markies Cornwallis in de slag bij Ballinamuck afrekende met het Iers-Franse legertje onder generaal Humbert.[37]

Het zou tot de jaren dertig[38] van de vorige eeuw duren tot in Ierland de door Daendels en Tone gewenste republiek in Ierland gevestigd werd, en van een *United* Ierland is nog altijd geen sprake.

Bronnen en Literatuur

- Bartlett, T., 'Defence, counter-insurgency and rebellion: Ireland, 1793-1803' in: T. Bartlett & K. Jefferey (eds.), *A Military History of Ireland* (Cambridge 1996) 247-293.
- Bertaud, J., 'Forgotten soldiers: the expedition of General Humbert to Ireland in 1798' in: H. Gough & D. Dickson (eds.), *Ireland and the French Revolution* (Dublin 1990) 220-228.
- Desbrière, E., *1793-1805. Projets et tentatives de débarquement aux Iles Britanniques, tome premier* (Paris 1900).
- Elliott, M., *Partners in Revolution. The United Irishmen and France* (New Haven, Londen 1982).
- Elliott, M., *Robert Emmet. The Making of a Legend* (Londen 2003).
- Elliott, M., 'The role of Ireland in French war strategy, 1796-1798' in: H. Gough & D. Dickson (eds.), *Ireland and the French Revolution* (Dublin 1990) 202-219.
- Elliott, M., *Wolfe Tone. Prophet of Irish Independence* (New Haven, Londen 1989).
- Fehrmann, C.N., *Onze vloot in de Franse Tijd. De admiraals De Winter en Ver Huell* (Den Haag 1969).
- Grijzenhout, F. N. van Sas, W. Velema (red.), *Het Bataafse experiment. Politiek en cultuur rond 1800* (Nijmegen 2013).
- Harvey, R., *The War of Wars. The epic struggle between Britain and France, 1789-1815* (Londen 2007).
- Jourdan, A., 'Buitenbeentje tussen de zusterrepublieken. De Bataafse Republiek in internationaal perspectief' in: F. Grijzenhout, N. van Sas, W. Velema (red.), *Het Bataafse experiment. Politiek en cultuur rond 1800* (Nijmegen 2013) 155-183.
- Kee, R., *The Green Flag* (Londen 1972).
- Killen, J., (ed.), *The Decade of the United Irishmen. Contemporary accounts, 1791-1801* (Belfast 1997).
- Knox, O., *Rebels and informers. Stirrings of Irish Independence* (Londen 1997).
- McGee, O., *The IRB. The Irish Republican Brotherhood from the Land League to Sinn Féin* (Dublin 2007).
- Pakenham, T., *The year of liberty. The great Irish rebellion of 1798* (Londen 2004).
- Peucker, P.M., & J.P.C.M. van Hoof, 'Daendels, een groot generaal?' in: F. van Anrooy, e.a., *Herman Willem Daendels 1762-1818. Geldersman-patriot-jacobijn-generaal-hereboer-maarschalk-gouverneur. Van Hattem naar St. George del Mina* (Utrecht 1991) 47-59.
- Rosendaal, J.G.M.M., 'Daendels' stormachtige loopbaan tot burger-generaal' in: F. van Anrooy, e.a., *Herman Willem Daendels 1762-1818. Geldersman-patriot-jacobijn-generaal-hereboer-maarschalk-gouverneur. Van Hattem naar St. George del Mina* (Utrecht 1991) 35-46.
- Sas, N.C.F. van, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004).
- Sas, N.C.F. Van, *Bataafse Terreur. De betekenis van 1798* (Nijmegen 2011).
- Wolfe Tone, T. & S. O'Faolain (ed.) *Autobiography* (Londen 1937).

[33] T. Pakenham, *The year of liberty. The great Irish rebellion of 1798* (Londen 2004) 84-88.

[34] Elliot, 'Role of Ireland', aldaar 210-211.

[35] Pakenham, *The year of liberty*, 45-47.

[36] J. Bertaud, 'Forgotten soldiers: the expedition of General Humbert to Ireland in 1798' in: H. Gough & D. Dickson (eds.), *Ireland and the French Revolution* (Dublin 1990) 220-228, aldaar 221-222.

[37] Bertaud, 'Forgotten soldiers', aldaar 225. Elliot, 'Role of Ireland', aldaar 212-215. J. Killen, (ed.), *The Decade of the United Irishmen. Contemporary accounts, 1791-1801* (Belfast 1997) 156-157.

[38] Met de grondwet van 1937 werd de zogenaamde *Irish Free State* de facto een republiek, vandaar de keuze van de auteur voor de jaren dertig. Formeel gezien werd het land zelfs pas in 1949 een republiek.

Het Militair Hospitaal van Breda in de jaren 1810-1815

Jacques Jespers

Inleiding

Nadat Nederland op 9 juli 1810 was ingelijfd bij het Franse Keizerrijk, werd hier onder andere per 1 januari 1811 de zogeheten Code Napoleon, het Franse burgerlijk wetboek onder Napoleon, van kracht. Dankzij dit schijnbaar oninteressante gegeven hebben wij nu de beschikking over de persoonsgegevens van ruim duizend militairen uit de Napoleontische tijd die gedurende de jaren 1810-1815 zijn overleden in het Militair Hospitaal in Breda. De invoering van de Code Napoleon in Nederland hield namelijk onder meer in dat vanaf die datum uitsluitend de burgerlijke overheid, en niet langer de bedienaars van de verschillende kerken de algemene registers van geboorte, huwelijk en overlijden verzorgden. Naast de civiele aangiften werden vanaf 5 augustus 1811 ook de in het Militair Hospitaal van Breda overleden militairen op de 'Mairie' (gemeentesecretarie) geregistreerd. De 'ontdekking' van deze vele honderden namen van militairen, afkomstig uit heel Europa, van wie het overlijden waarschijnlijk uitsluitend in het Bredase Stadsarchief is geregistreerd, vormde de aanleiding tot het schrijven van dit artikel. Hopelijk leidt deze bijdrage tot een uitgebreidere studie van het Militair Hospitaal in Breda.

Het militair hospitaal van Breda vóór 1810

Blijkens een octrooibrief van koning Filips II, gedateerd 23 oktober 1560, werd al in de zestiende eeuw getracht een hospitaal of gasthuis in Breda op te richten. Tachtig jaar later was hier blijkbaar niets meer van over. Thomas Ernst van Goor schreef in 1744 over deze periode:

'de wethouderen der Stadt Breda, van tijd tot tijd, ondervonden, dat bij gebreck van een gasthuys, veel ziecke en gekwetste soldaten, die tot dien tijd toe, in hutten en andere diergelijcke plaetzen gelegd wierden, door 't ontbeeren van genoegzame hulp en toezicht, meerendeels verloren gingen'

In de jaren 1641 – 1645 werd vervolgens aan de 'Stadts oude Veste, ten Oosten van 't Borger Weeshuys' het Militair Hospitaal gebouwd (thans Kloosterplein 7 en Vlaszak 10 - 14). Tevens werd door het stadsbestuur 'in dit gasthuis bestelt een ervare Arts en Heelmeester, met de verdere bedienden daar toe betreckelijck.' Geschat wordt dat de ziekenzaal ongeveer vijftig tot tachtig militairen kon bevatten.
Nadat al in 1798 was besloten tot de opheffing van het hospitaal ter plaatse, het gevolg van de zware financiële lasten, werd de ziekenzaal pas in november 1802 verbouwd tot toneel- en ontspanningszaal. Aangezien er na dat jaar nog steeds een grote behoefte bestond aan een militair hospitaal, werd deze vanaf die tijd hoogstwaarschijnlijk ondergebracht in het Prinsenhof, het Kasteel van Breda, de tegenwoordige Koninklijke Militaire Academie.
Over de periode tot 1810 is weinig bekend omtrent het Militair Hospitaal van Breda. In augustus 1810 werd een lijst opgesteld van de in het Militair Hospitaal aanwezige goederen, waaruit blijkt hoe gebrekkig het was uitgerust. Van de aanwezige bedden waren er 112 van een middelmatige kwaliteit, 140 stuks moesten worden gerepareerd en 28 werden ongeschikt geacht. Voor de lijders aan geslachtsziekten waren slechts 32 goede hemden beschikbaar, waren er 58 die van middelmatige kwaliteit werden geacht, 70 dienden te worden gerepareerd en eveneens 70 werden afgekeurd. Nagenoeg hetzelfde gold voor de hemden die beschikbaar waren voor lijders aan schurft. Ook voor hen lagen slechts 34 goede hemden klaar. Van de 27 aanwezige lampen in het Militair Hospitaal moesten er 24 worden gerepareerd, 3 lampen werden afgekeurd. Alleen de instrumenten voor het amputeren van ledematen werden als 'nieuw' omschreven.
Ook werden in dat jaar de totale verpleegkosten genoteerd. Deze bedroegen in 1809 en 1810 zestien penningen per man per dag. Uit de totale uitgaven kan worden afgeleid dat in de periode van mei 1809 tot 26 april 1810 sprake is geweest van slechts 2.150 man/verpleegdagen voor de gewonde en zieke soldaten en in de periode 1 mei tot 31 juli 1809 van 95 man/verpleegdagen voor de schurftlijders, die wegens het besmettingsgevaar apart werden verpleegd. Er werd in die periode dus niet veel gebruik gemaakt van het Militair Hospitaal door Nederlandse militairen. Hierin

'Vue de l' hôpital de Breda'. Pen en penseel in grijs van H.M. Haus, 1806. Verblijfplaats onbekend. Documentatie auteur.

zou spoedig daarna verandering komen als gevolg van de overname van het Militair Hospitaal door de legerleiding van het Franse keizerrijk.

De Franse overname van de stad Breda en zijn militair hospitaal

Op 16 maart 1810 werd koning Lodewijk Napoleon weer eens door zijn ontevreden broer keizer Napoleon naar Parijs ontboden voor een paar 'adviezen'. Lodewijk Napoleon werd gedwongen een traktaat te ondertekenen waarbij Zeeland, Noord-Brabant en het land tussen Maas en Waal met Nijmegen als eerste provincies van Nederland aan het keizerrijk werden afgestaan.
Ondertussen was de Franse legerleiding begonnen het Bredase stadsbestuur te bestoken met 'verzoeken' om materialen en medicamenten voor de Franse militairen, die in het Militair Hospitaal werden verpleegd. Blijkbaar was aan alles gebrek. Eenmaal betrof het de levering van 'vijftig ponden pluksel, sestig ellen oud linnen, duizend spelden, zes voorschooten en twaalf handdoeken.' Ook de apotheek van het hospitaal was blijkbaar niet goed geoutilleerd, gezien het verzoek om een tafel, een kandelaar, vier stoelen en een wateremmer. Op 9 februari werd de magistraat zelfs gelast om zo spoedig mogelijk, naast een 'principaal magazijn' ook een hospitaal voor duizend zieken op te richten en daarvan een rapport te zenden aan de Landdrost in het departement Brabant. Hierover werd door de magistraat genoteerd dat 'de Stad in de volstrekte onmogelijkheid zich bevindt om aan die aanschrijving te kunnen voldoen.'
In een brief gericht aan de landdrost bracht de burgemeester op 11 februari naar voren dat de stad Breda niet in staat was om een zo groot hospitaal op te richten en in stand te houden. Ook weigerde hij de verantwoordelijkheid voor deze onderneming op zich te nemen aangezien Breda in het geheel niet over de financiële middelen beschikte. Oprichting van een dergelijk hospitaal zou de stad en haar inwoners volledig te gronde richten. Hij stelde daarom voor om het Militair Hospitaal over te brengen naar de stad Leiden. Aangezien de Franse autoriteiten echter bleven aandringen op de 'erectie van een hospitaal' en het voorstel om dit in Leiden te vestigen niet werd overgenomen, werd de wethouders Verlegh en Oomen opgedragen om in 's-Hertogenbosch het Bredase standpunt krachtig te gaan bepleiten. Op hun dringend verzoek om van deze verplichting te worden ontslagen antwoordde de landdrost dat hij hierin geen verandering kon brengen aangezien de Franse autoritei-

ten bleven aandringen op de aanwezigheid van een groot Frans Militair Hospitaal in Breda. Hij raadde de beide wethouders aan hierover een gesprek te hebben met generaal Dustrel. Aan hem stelden zij voor het Pesthuis in Feyenoord bij Rotterdam te laten ontruimen en daarin het geplande Militair Hospitaal onder te brengen. Generaal Dustrel toonde zich bereid om het Pesthuis van Feyenoord te laten evacueren, maar wilde eerst door generaal Salm, de Gouverneur van Dordrecht, laten onderzoeken of in dit gebouw een Militair Hospitaal kon worden gehuisvest. De reactie van generaal Salm was echter vrij negatief. Hij berichtte dat in Dordrecht al een Militair Hospitaal was opgericht voor 380 zieken en dat hij de situatie van het Pesthuis in Feyenoord zou laten opnemen. Zijn suggestie was duidelijk; waarom kon in Breda niet wat in Dordrecht al bereikt was? Over het Pesthuis in Feyenoord werd dan ook niets meer gehoord.
Op 12 maart maakte de commissaris van Oorlog Manroy aan alle onzekerheid een einde door te bevelen dat in Breda een hospitaal in gereedheid moest worden gebracht en dat hierin binnenkort driehonderd zieken zouden worden ondergebracht. Er viel niet meer aan te ontkomen, Breda moest meewerken aan het oprichten en onderhouden van het nieuwe Franse Militair Hospitaal. De financiële middelen van Breda waren echter absoluut ontoereikend. Wethouder Oomen en secretaris Oukoop kregen echter via de Landdrost een bedrag van 10.000 gulden in voorschot 'onder beding van restitutie', waaruit de reeds gemaakte en nog te maken kosten van het Franse Militair Hospitaal konden worden betaald.
Ten overvloede deelde de Commissaris van Oorlog Manroy op 23 juni aan de burgemeester het besluit van de minister mede dat de Brabantse steden 'nieuwelings met Frankrijk vereenigd, belast zullen blijven met de caserneering der Troupes'. Dat de inkwartiering niet alleen belastend was voor de inwoners van Breda, maar vooral ook voor de plaatselijke middenstand, bleek uit de gedwongen leverantie van de navolgende levensmiddelen. Vrijwel direct na binnenkomst van de Fransen werd voor het Militair Hospitaal ingevorderd: 1 pond kaneel, 1/8 pond saffraan, 2 pond amandelen, 1/8 pond kruidnagelen, 1 pond was, 100 pond honing, 50 pond suiker, 30 liter azijnwijn, 15 liter brandewijn, 8 pond olie, 100 pond gerst, 6 pond rijst, 6 pond zout en 120 liter rode wijn. Voor de soldaten buiten het Militair Hospitaal moest geleverd worden: tweeduizend pond rijst, duizend pond zout, dertig vaten azijn en duizend kannen (tweeduizend liter) jenever. (Betaling zou pas volgen lang na het vertrek van de Fransen in december 1813.)
Intussen was de verstandhouding tussen Lodewijk Napoleon en zijn broer Napoleon verder verslechterd. Omdat Lodewijk Napoleon begreep waartoe dit zou leiden hield hij de eer aan zichzelf. Op 1 juli 1810 deed hij vrijwillig afstand van zijn troon. Ruim een week later werd de rest van zijn koninkrijk Holland bij keizerlijk decreet van Rambouillet ingelijfd bij het keizerrijk Frankrijk.

De overeenkomst betreffende de oprichting en instandhouding van het Militair Hospitaal te Breda

Op 16 juli 1810 was voor de eerste maal sprake van 'een contract tot aanneeming voor de dienst van 't Hospitaal.' De sous-prefect van Noord-Brabant verzocht op die dag de burgemeester de totstandkoming van deze overeenkomst te bespoedigen en ter goedkeuring aan hem toe te zenden. Ook deelde de sous-prefect einde juli mee dat Zijne Excellentie de Minister Directeur van Oorlog had besloten dat het Hospitaal te Breda vanaf 1 augustus 1810 voor rekening kwam van het stadsbestuur tegen een dagelijkse vergoeding van 1 franc 50 centimes per hoofd. Tevens verzocht hij de toegezonden overeenkomst door de vroedschap te laten ondertekenen.
Eind september werd het contract uit Parijs terug ontvangen, vergezeld van de opmerkingen door de minister directeur van de administratie van oorlog. De wethouders Oomen en Van der Pluym kregen opdracht het geheel te bestuderen en hierover advies uit te brengen. Hun advies aangaande de zeven 'reflexies van Zijnen Excellentie' werd besproken in de vergadering van 4 oktober 1810. Een belangrijk punt betrof het onderhoud van het hospitaal, dat voor rekening kwam van de stad. Het Prinsenhof was volgens het stadsbestuur veel te groot om hierin slechts driehonderd zieken onder te brengen. Het was zelfs zo uitgestrekt dat het kon dienen voor duizend tot twaalfhonderd zieken of als kazerne voor tweeduizend man. Als het onderhoud van dit gebouwencomplex voor rekening kwam van de stad, diende het daggeld van 1 franc 50 centimes per zieke aanmerkelijk te worden verhoogd.
Ook vreesde het stadsbestuur dat het niet over voldoende financiële middelen zou beschikken om de nodige 'fournituren' aan te kopen. Dat gold des te meer daar men zou zijn overgeleverd aan de willekeur van de Franse geneesheren, die gewend waren om kostbare levensmiddelen en medicamenten te gebruiken. Het stadsbestuur zou niet over enig middel kunnen beschikken om hierin verandering te brengen aangezien de geneesheren van rijkswege werden aangesteld en betaald en dus van de stad geheel onafhankelijk zouden zijn. Tenslotte besloot men een nieuwe overeenkomst op te stellen waarin de bezwaren van het stadsbestuur werden verwerkt en deze op te sturen naar de commissaris van oorlog.
In de begeleidende brief zou nadrukkelijk naar voren worden gebracht dat het stadsbestuur het liefst niet de administratie van het Militair Hospitaal wilde over-

Gewonde of dode Hollandse grenadier bij Krasnoe in Rusland, tijdens de veldtocht in 1812. Schets Jan Hoynck van Papendrecht (1858-1933).
Collectie Legermuseum.

nemen. Men was in dat geval zelfs bereid om de hele onderneming af te kopen. Indien echter de commissaris van oorlog het stadsbestuur tot de overname zou verplichten, dan was dit alleen mogelijk indien de Franse overheid bereid was de overname van de inboedel op gunstige voorwaarden te regelen. Indien de commissaris hiertoe niet bereid zou zijn, dan zou men als onderdaan moeten buigen voor hetgeen het stadsbestuur zou worden opgelegd. Het moest echter duidelijk zijn dat er dan geen sprake zou zijn van vrije wil van de kant van het stadsbestuur. Met deze uitspraak wilde men nadrukkelijk voorkomen dat het nageslacht in de waan werd gebracht dat het stadsbestuur door een vrijwillige medewerking de financiën van de stad 'tot een onherstelbaar bederf gebragt heeft.'
Vervolgens werd de overeenkomst, zoals besloten, gewijzigd ondertekend door burgemeester Johan Hendrik Rombout Danisse de Roos en verzonden naar Parijs. Uit de definitieve tekst van de overeenkomst, op 16 december 1810 te Parijs ondertekend, blijkt dat de Franse overheid op diverse punten aan de bezwaren van Breda tegemoet is gekomen. Zo kwamen de uitgaven voor het onderhoud en de reparatie van de gebouwen, geregeld in de artikelen 27 en 28, grotendeels voor rekening van de Franse regering. Zelfs werd het in artikel 8 aan het stadsbestuur toegestaan om al de nodige uitheemse medicijnen in Amsterdam of andere naburige steden te kopen, rekening houdend met de prijzen die golden op de markt van Parijs. Ten slotte zou het Militair Hospitaal, ingevolge artikel 6, worden bestemd voor de verpleging van slechts driehonderd zieken, hetgeen uiteraard veel minder was dan de duizend zieken waarvan op 9 februari nog sprake was.

De invoering van de Code Napoleon in Nederland

Zoals reeds vermeld werd op 1 januari 1811 de Code Napoleon ook van kracht in Nederland. Op 14 juni 1810 was hiertoe pas besloten voor het arrondissement Breda, hoewel dit gebied al op 16 maart 1810 was ingelijfd bij het keizerrijk Frankrijk. Op 2 januari 1811 werd de eerste aangifte van overlijden in Breda gedaan, zoals voorgeschreven door twee getuigen.
De eerste aangifte van een in het Bredase Militair Hospitaal overleden militair vond plaats op 5 augustus 1811. Het betrof de op 2 augustus overleden 23-jarige voorman Jean Quillaume Nouault. Niet duidelijk is waarom werd gewacht tot 5 augustus met deze

militaire aangiften, terwijl er in dat jaar al 190 civiele aangiften aan vooraf waren gegaan. Zeker is dat Jean Quillaume Nouault niet de eerste militair was die in dat jaar overleden is in het Militair Hospitaal. Na hem zouden in dat jaar namelijk nog 321 militaire overlijdensaangiften volgen. De volledige tekst van de eerste militaire overlijdensakte luidde:

'L'An mille huit cent onze le six du mois d' aout le Sieur N. Bernard premier commis de l' hopital de cette ville nous a declaré que le deux d'aout dernier le Sieur Nouault Jean Quillaume maitre ouvrier au cinquieme battaillon des sappeurs sixieme compagnie agé de vingt trois natif de Plerivi departement des Cotes est mort en le dit hopital la déclaration certifiee par le Sieur J. Chailloleau officier de santé attachée au service de l' Hopital susdit. Le Maire de la ville de Breda J.H.R. Danisse de Roos.'

Uit deze overlijdensakte zijn de navolgende interessante gegevens te herleiden betreffende de militairen die in Napoleons leger hebben gediend en in Breda zijn overleden. De familienaam en de voornaam van de overledene, zijn leeftijd, geboorteplaats en departement, legeronderdeel, overlijdensdatum en datum van aangifte. Van tijd tot tijd werd ook de doodsoorzaak vermeld en de datum van opname in het Militair Hospitaal. In de beginperiode van de militaire overlijdensaangiften werd ook nog de overlijdensverklaring van de dienstdoende officier van gezondheid vermeld, in plaats van de verklaring door twee getuigen bij de burgerlijke aangiften. In oktober 1811 werd door de burgemeester enige malen melding gemaakt van het ontbreken van deze overlijdensverklaring. Daarna achtte de Franse leiding van het Militair Hospitaal de verklaring blijkbaar niet meer noodzakelijk en bleef deze voorgoed achterwege.
Vanaf 6 augustus 1811 tot eind 1815 werden, met uitzondering van de periode 8 december 1813 tot 5 juli 1814, in totaal 1.016 in het Bredase Militair Hospitaal overleden militairen opgenomen in het register van de Burgerlijke Stand. De vraag kan worden gesteld of bovengenoemde persoonlijke gegevens van de overledenen altijd even betrouwbaar waren. Zo overleed op 24 februari 1812 in het Militair Hospitaal Arij Kooning, fuselier in de 2e compagnie, 4e bataljon van het 124e Regiment d' Infanterie de Ligne, geboren te Rensburg in Denemarken. Waarschijnlijker lijkt het dat deze fuselier met zijn niet erg Deens klinkende naam geboren is in Rijnsburg tussen Katwijk en Oegstgeest en gediend heeft in dit van oorsprong Hollandse regiment.

Doodsoorzaken

Zoals reeds vermeld zijn vanaf 6 augustus in het jaar 1811 322 militairen overleden in het Bredase Militair Hospitaal. Vrij frequent werd in dat jaar de doodsoorzaak vermeld. Vaak werd deze vermelding begonnen met *'par suite de fievre'* (ten gevolge van koorts) met een nadere aanduiding van de fatale ziekte. Zo overleden veel militairen aan *fievre ataxique, fievre adynamique, fievre lente nerveuse, fievre putide, fievre hutique*. Ook werden genoemd *dyarhee colliquative, duarhee cronique et athrenoupie, dearchie colliquatori, dysenterie aeriergie, dysenterie nerveuse, dysenterie putide, scorbut, d'hydrothorax, une quangraine à la jambe, febris catheralis, febris maxasmum, febris pleuxibiten, febris hecticam*.
Slechts eenmaal is er sprake van een amputatie in het Militair Hospitaal met dodelijke afloop. Begin 1812 overleed een militair 'par suite d' anevrama qui avait necessité l' amputation' (als gevolg van anevrama die de amputatie had genoodzaakt). Indien een militair na een veldslag een ernstige verwonding, zoals een botbreuk, had opgelopen, bestond later vaak kans op het dodelijke gangreen of wondkoorts. Om dit te voorkomen werd meteen geamputeerd, meestal reeds voordat hij in het Militair Hospitaal werd opgenomen. Deze uitermate pijnlijke behandeling vond plaats zonder de anesthesie die we tegenwoordig kennen. In geval de militair niet reeds het bewustzijn had verloren werd hij eerst met jenever of brandewijn (eufemistisch 'verdovend middel' genoemd) dronken gevoerd en vervolgens door enkele sterke mannen stevig vastgehouden terwijl de chirurgijn de amputatie uitvoerde. Zelfs op het slagveld als de omstandigheden dit toelieten en medisch personeel aanwezig was, werd een arm, hand, voet of been afgezet.
Opvallend is dat veel militairen afkomstig waren van het Franse Régiment de Walcheren. Mogelijk waren ook zij het slachtoffer geworden van de 'Zeeuwse koortsen', die in het jaar 1809 zoveel Engelsen fataal waren geworden tijdens de Britse invasie in Zeeland. Tevens kwamen erg veel Spanjaarden voor in het overlijdensregister van het jaar 1811, alsmede soldaten uit diverse Europese landen die dienden in een lers regiment. Hoe kwamen zij terecht in een Frans hospitaal in Breda? Voor het antwoord op deze vraag moeten we naar Napoleontisch Spanje.

De Hollandse Brigade in Spanje

In 1808 eiste Napoleon van zijn broer Lodewijk Napoleon, de koning van Holland, dat hij een brigade ervaren soldaten zou leveren voor zijn oorlog in Spanje. Zijn tweede broer Jozef was hier kort tevoren door hem op de troon gezet nadat de Spaanse koning Karel IV tot afstand was gedwongen. Koning Jozef kreeg echter steeds meer te maken met opstandelingen. Lodewijk voldeed aan het verzoek van zijn broer en benoemde generaal David Chassé tot commandant

'De Akademie te Breda – Binnen Breda'. Pen en penseel, 191 x 298 mm, Balthasar Jooss, 1829.
Breda's Museum.

van de drieduizend man sterke Hollandse Brigade. Met zijn infanterie, cavalerie, rijdende artillerie, mineurs, sappeurs en medische ambulance begon de Brigade in september 1808 vanuit Bergen op Zoom aan de tweeduizend kilometer lange mars naar Spanje. Transport per schip was niet mogelijk wegens het langs de kust patrouilleren van de Engelse vloot. De barre tocht vergde veel van de manschappen en hun uitrusting. Een deel van de soldaten werd onderweg ziek en bleef achter in Franse hospitalen. Na hun aankomst in Spanje zag de Franse legerleiding de ervaren Hollandse soldaten als een welkome aanvulling op de eigen gelederen en haalde zij de bereden artillerie, de mineurs en de huzaren uit de Brigade om deze elders in Spanje te kunnen inzetten. Spoedig moest de brigade ervaren dat in Spanje een andersoortige oorlog werd uitgevochten dan elders in Europa. Naast de veldslagen kregen de Hollanders veel te maken met guerrilla's, die vanuit hinderlagen en als sluipschutters de gelederen uitdunden. Deze partizanenoorlog, die met vreselijke wreedheden aan beide zijden gepaard ging, was aanvankelijk voor de Hollanders een zeer schokkende ervaring.

De zware gevechten en de talrijke slachtoffers van ziekten, zoals cholera, hadden de Brigade na een jaar al tot de helft van de sterkte teruggebracht. Aanvullingen uit Holland waren bijna niet aan de orde. Ook door de vele ontberingen als gevolg van het hete klimaat leed de Brigade verliezen.

Na aanvankelijke successen eindigde de oorlog in Spanje in 1813 in een chaotische vlucht van het Franse leger, inclusief de Hollandse Brigade. Het overgrote deel van de Brigade heeft Holland niet meer terug gezien.

Tijdens de Spaanse veldtocht werden veel Spaanse krijgsgevangenen direct uit hun land weggevoerd. De vrees bestond dat ze zich anders weer zouden aansluiten bij de guerilla's, die in grote groepen door het land zwierven. De meeste Spanjaarden werden na hun gevangenneming onder meer opgenomen in het 12e bataljon Spaanse krijgsgevangenen. Ook in het Militair Hospitaal in Breda kwamen veel Spanjaarden terecht, om daar in veel gevallen te overlijden. Bij enkele van hen staat in de overlijdensakte geen legeronderdeel vermeld.

Zoals reeds opgemerkt waren veel militairen met verschillende Europese nationaliteiten in het hospitaal afkomstig uit een lers regiment. Dit regiment streed tegen het Engelse leger in Spanje. Een deel van deze soldaten, dat behalve uit leren bestond uit militairen

afkomstig uit Denemarken, Moravië, Bohemen, Zweden, Pruisen, Hongarije, Rusland en Oostenrijk, is terug te vinden in de Bredase overlijdensakten. Behalve de Ieren hadden diverse Europese landen een of meer eigen regimenten. De Italianen beschikten over het 3e en 5e Regiment d'Infanterie legère Italienne, de Zwitsers hadden hun 13e Regiment de Suisse en de Beieren dienden onder meer in het Regiment d'Artillerie Bavaroise. Velen van hen stierven in het Militair Hospitaal in Breda. Na de inlijving van het Hollandse leger in het Franse werd de Hollandse Brigade in Spanje omgevormd tot het Franse 123e Regiment. Van dit regiment komt in 1811 geen enkele Hollander voor in de Bredase overlijdensakten. De meesten van hen bleven dood achter in het verre Spanje.

Het 'rustige' jaar 1812 in het Militair Hospitaal van Breda

In het jaar 1812 overleden aanzienlijk minder militairen in het Bredase Militair Hospitaal dan in het jaar daarvoor, namelijk 'slechts' 76 over een periode van twaalf maanden. Nog steeds werden door le Sieur Bernard vrij veel overleden Spanjaarden en soldaten van het Regiment Walcheren aangegeven, naast, wat nieuw was, diverse Italianen. Als gevolg van de inmiddels in Nederland ingevoerde militaire dienstplicht, kwamen in het jaar 1812 ook steeds meer Hollanders in het Bredase hospitaal terecht. Zo overleden hier onder meer Jacques Vogelzang en Willem de Koning uit Rotterdam, Jean Gerard Koopman uit Amsterdam en Henri Schuurman uit Oud-Loosdrecht.
Het jaar 1812 stond bij de Franse legerleiding waarschijnlijk geheel in het teken van de komende veldtocht tegen Rusland. Uit heel Europa werden soldaten gehaald om het Franse leger te versterken. Zo werd ook uit het arrondissement Breda in januari 1812 een contingent van classe (lichting) 1810, ter sterkte van 192 man, opgeroepen. Hoogstwaarschijnlijk zijn de meesten van hen inderdaad naar Rusland vertrokken. In de eerste helft van 1812 werden de troepen, ook vanuit Breda, overgeplaatst naar Oost-Pruisen, van waar de veldtocht naar Moskou zou beginnen. Slechts een minimale militaire bezetting bleef achter. Het jaar 1812 eindigde dan ook met slechts 79 zieke en/of gewonde militairen in het Militair Hospitaal, verzorgd door veertien verplegers. Tien soldaten werden in december tegen een vergoeding van twee francs per persoon begraven.

De veldtocht naar Moskou

Een week na de inlijving van het Koninkrijk Holland bij het Franse keizerrijk schafte Napoleon het Hollandse leger als zelfstandige nationale organisatie af. De zeven Hollandse linieregimenten werden omgevormd tot vier Franse regimenten, genummerd het 123e, 124e, 125e en 126e Regiment van linie. De Hollandse officieren en manschappen waren hierdoor, zeer tot hun ongenoegen, Franse militairen geworden.
Op 24 juni 1812 viel Napoleon met zijn Grande Armée van circa 600.000 man Rusland binnen. Hij zag zich hiertoe genoodzaakt door de halfslachtige wijze waarop de Russische Tsaar, tegen de afspraken in, met het Continentale Stelsel omging. Toen de Tsaar op 12 april Napoleon ook nog een ultimatum stelde, waarin hij de ontruiming van Pruisen eiste, was voor Napoleon de maat vol. Samen met soldaten uit 18 Europese landen werden ook vijftienduizend Hollanders gedwongen Napoleon te volgen naar het verre Moskou.
Vanaf het begin werd het grote leger geteisterd door ziekten en massale desertie. Ook de veldslagen bij Smolensk en Borodino eisten zeer veel slachtoffers. Met de resterende honderdvijftigduizend man trok Napoleon op 14 september Moskou binnen, waar hij tevergeefs wachtte op de Russische onderhandelaars. Direct daarop werd de stad door de Russen in brand gestoken. Na zes dagen had het vuur veel onderkomens en nog aanwezige voorraden voor Napoleons manschappen vernietigd. Pas op 18 oktober gaf Napoleon bevel tot de terugtocht uit het nog smeulende Moskou. Aangezien de winter in dat jaar vroeg was ingetreden, stierven onderweg zeer velen van honger en kou. Bekend is gebleven het doortastende optreden van de pontonniers van het van oorsprong Hollandse 126e Regiment van linie, die in het ijskoude water bruggen moesten slaan over de rivier de Berezina. In totaal bleken slechts tienduizend soldaten van de Grande Armée bij het appèl in Koningsbergen (tegenwoordig Kaliningrad) over te zijn, onder wie enige honderden Hollanders. De overigen waren omgekomen of door de Russen gevangen genomen. Op 16 december 1812 werd het rampzalige nieuws te Parijs bekend gemaakt met als slotzin: De gezondheid van Zijne Majesteit is beter dan ooit.
In de plaatselijke Bredase Courant van de daaropvolgende maanden werd niets over de Russische veldtocht gepubliceerd. Al die tijd werd de Bredase bevolking in grote onzekerheid gelaten over het lot van hun verwanten. Geen enkele Hollander die is teruggekomen uit Rusland, is overleden in het Bredase Militair Hospitaal. Op 27 februari 1813 werd in Breda bericht ontvangen dat de Bredase kanonnier Antoine Kakerke, behorend tot het 3e Artillerie Regiment, oud 22 jaar, in het Militair Hospitaal van Halberstadt was overleden. Pas op 18 september 1813 werd in Breda bericht ontvangen omtrent de dood van een andere uit Breda afkomstige militair. Het betrof Jacques Quillaume Schravezande ('s Gravezande?), corporal de voltigeurs, 2e bataljon, 124e Regiment van linie, eveneens 22 jaar oud, die op 22 november 1812 (!) in het Militair Hospitaal van Koningsbergen aan zijn verwondingen was overleden.

'Napoleon eert het ongeluk in gewonde krijgsgevangen'. Anonieme prent 1820-1830.
Collectie Legermuseum.

Tot eind 1814 bestond er nog steeds geen zekerheid over een groot aantal vermiste Hollandse soldaten. Op 7 november 1814 zwichtte *'zijne Excellentie de Heer Secretaris van Staat voor de Buitenlandse Zaken'* blijkens een bericht in de Bredase Courant, voor de vele verzoeken om inlichtingen. Hij was daarom *'met den gezant van het Hof van Rusland overeen gekomen om eene volledige lijst te doen opmaken van alle zodanige personen welke nog als vermist worden.'*

De Slag bij Leipzig

Net zo rustig als het voorgaande jaar in het Bredase Militair Hospitaal was geëindigd, zo begon ook het jaar 1813. Pas op 23 januari overleed de eerste militair in de persoon van Chretien Coppens, kanonnier in de 128e Compagnie Gardes Cotés (kustbewaking), 29 jaar oud en afkomstig uit Breda. Op 20 maart 1813 waren er pas 14 militairen overleden, minder dan in het jaar 1812. In deze situatie zou echter spoedig verandering komen als gevolg van een nieuwe oorlog in Midden-Europa, die begon in april 1813. Aangemoedigd door het tenonder gaan van Napoleons Grande Armée in Rusland sloot koning Frederik Willem van Pruisen zich in het begin van het jaar 1813 aan bij Rusland en verklaarde in maart de oorlog aan Frankrijk. Napoleon was er inmiddels in geslaagd weer een groot leger op de been te brengen, waarmee hij in april Duitsland binnen viel. Op 2 mei versloeg hij de Russische en Pruisische troepen bij Gross-Görchen, in de buurt van Leipzig, en herhaalde dit enige weken later bij Bautzen in Silezië. In juni ging hij een wapenstilstand aan, welke hij later zou betreuren. In augustus sloot ook Napoleons schoonvader, keizer Franz I van Oostenrijk, zich aan bij de coalitie. Napoleon zag zich nu geplaatst tegenover een tweevoudige overmacht en viel met zijn leger terug op Leipzig. Bij de verdediging van deze stad overwon hij eerst de Pruisen onder leiding van maarschalk Blücher. De slag tegen de Oostenrijkers in het Zuiden op 16 oktober bleef echter onbeslist.
Op 18 oktober moesten de Fransen zich na een harde strijd tegen het Russische leger echter terugtrekken. De volgende dag vielen de drie verbonden legers Leipzig zelf aan.
Napoleon gaf hierna het bevel tot de terugtocht naar Frankrijk en wist in november met de overblijfselen van zijn leger de linker Rijnoever te bereiken. In deze bekende 'Volkerenslag' verloor Napoleon ongeveer zeventigduizend van zijn merendeels zeer jonge soldaten. Een aantal van hen eindigde hun leven in het Militair Hospitaal in Breda. De oorlog in Midden-Europa deed het aantal opnames en daarmee het aantal

sterfgevallen in het Militair Hospitaal snel toenemen. De doden werden soms zelfs in groepen van acht tot tien personen op één dag door le Sieur Valle of le Sieur Biston op de 'Mairie' aangegeven. Het aantal sterfgevallen was zo groot dat één overleden soldaat zelfs bijna over het hoofd werd gezien. Op 3 mei, de dag waarop fuselier Jacques Marlier het Militair Hospitaal werd binnen gebracht, overleed hij samen met acht van zijn kameraden. Pas op 28 mei werd zijn overlijden gemeld.
Slechts zelden werden in dat jaar overleden Hollandse militairen aangegeven, zoals Gerard van der Haar uit Veenendaal, Henri Bink uit Leiden of de deserteur Willem Hardenbroek. Van een overleden Bredanaar is het vrij zeker dat hij aan de gevechten in Midden-Europa heeft deelgenomen. Het betrof de 25-jarige sergeant Adrien Antoine van Strale, sergeant in het 148e Regiment van Linie, die op 30 mei 1813 in het Militair Hospitaal van Osnabrück is overleden.
Nieuw in de overlijdensaangiften van het jaar 1813 was de vermelding van de datum van binnenkomst in het Militair Hospitaal. Hierdoor is het mogelijk de verpleegtijd van de betrokken militairen te bepalen. Deze blijkt over het algemeen vrij kort te zijn geweest, variërend van een dag tot ruim een maand. Veruit het langst werd in dat jaar verpleegd de Italiaan Jean Masalini, van het 5e Regiment de Ligne Italien. Hij arriveerde op 8 mei en overleed op 3 oktober 1813.
In de Slag bij Leipzig verloren ook zeer veel Poolse militairen het leven. Hun strijd met Napoleon was een strijd voor een onafhankelijk Polen, en tegen Rusland, Pruisen en Oostenrijk, die eind van de 18e eeuw hun land hadden opgeslokt. Eén Poolse militair is in het Militair Hospitaal in Breda overleden. Zijn naam was Thomas Schaulda, lansier (te paard) bij het 17e Regiment Polonais. Binnengekomen op 8 april 1813 overleed hij 14 dagen later.
Tot en met 8 december overleden in het jaar 1813 in het Militair Hospitaal maarliefst 520 militairen die gediend hadden in Napoleons legers. Dit was ongeveer vijftig procent meer dan het totale aantal civiele sterfgevallen in heel Breda. In de eerste tien dagen van december 1813 steeg het aantal binnengekomen en vertrokken militairen fors. Het aantal binnengekomen militairen bedroeg in die periode 1.075. In die periode verlieten 1.163 militairen het Militair Hospitaal. Het Franse Keizerrijk verkeerde na de Slag bij Leipzig , voor zover dit het grondgebied van het voormalige koninkrijk Holland besloeg, in staat van ontbinding. Vooral na de terugkeer van prins Willem Frederik in ons land werden diverse steden in het noorden door het Franse leger ontruimd. In het Militair Hospitaal in Breda vonden de terugtrekkende militairen een veilige plaats waar ze opnieuw konden worden verbonden en daarna doorgestuurd naar andere meer zuidelijk gelegen hospitalen.

De grote ommekeer

Na de Slag bij Leipzig trok in november 1813 het Derde Pruisische legerkorps samen met een grote afdeling Russische Kozakken de noordelijke provincies van ons land binnen. Op 30 november werd Arnhem door de Pruisische generaal Von Bülow ingenomen. Diezelfde dag landde prins Willem Frederik na na een asielverblijf van 19 jaar in Engeland te Scheveningen. Drie dagen later werd hij als oudste zoon van de laatste stadhouder uitgeroepen tot soeverein vorst.
De Russische en Pruisische troepen verspreidden zich over het land en de Fransen trokken zich overal in zuidelijke richting terug. Op 8 december zette de Pruisische generaal Benkendorff zijn troepen aan wal in Werkendam. Daar ontstond het plan om notaris De Jong, die goed Frans sprak, naar Breda te sturen met het bericht dat een groot leger in aantocht was. Met twaalfhonderd Kozakken vertrok de notaris, vergezeld door generaal Staal von Holstein, richting Breda. Daar vertelde hij aan de Franse vestingcommandant dat een groot leger van Russen en Pruisen Breda naderde. Na een nachtelijk beraad begonnen de Fransen de volgende ochtend, vanaf acht uur, door de Haagse Poort weg te trekken richting Antwerpen. De stadspoorten werden gesloten en de sleutels namen ze mee.
Rond half tien reden de eerste Kozakken, onder gejuich van de bevolking, door de geforceerde Boschpoort Breda binnen. Als 'verrassing' hadden de Fransen ruim vierhonderd zieke en gewonde Franse militairen zonder medische verzorging in het Militair Hospitaal achtergelaten.

De Fransen komen terug

Keizer Napoleon was woedend over de ontruiming van Breda. Deze belangrijke vestingstad diende onmiddellijk te worden heroverd. Op zondag 19 december verliet generaal Roquet met zesduizend infanteristen en achthonderd ruiters Antwerpen om de opdracht van de keizer uit te voeren. Bij de komst van de grote Franse legermacht trokken de Russische Kozakken en de Pruisen zich wijselijk terug binnen de wallen van Breda. De volgende dag, 20 december, stonden de Fransen voor de Haagse Poort.
De vesting Breda verkeerde in een zeer slechte staat; palissades ontbraken, voor de inundatie van de omgeving was het te laat en de *'weleer zo schone wallen waren in een wildernis veranderd'*. Aangezien ook de nodige kanonnen ontbraken, werden deze onder zeer moeilijke omstandigheden overgebracht van Willemstad naar Breda en in stelling gebracht bij de Haagsche Poort en de Ginnekenpoort.
Meteen na hun aankomst begonnen de Fransen Breda te beschieten. Het zag er slecht uit voor het betrekkelijk kleine garnizoen, versterkt met de Bredase

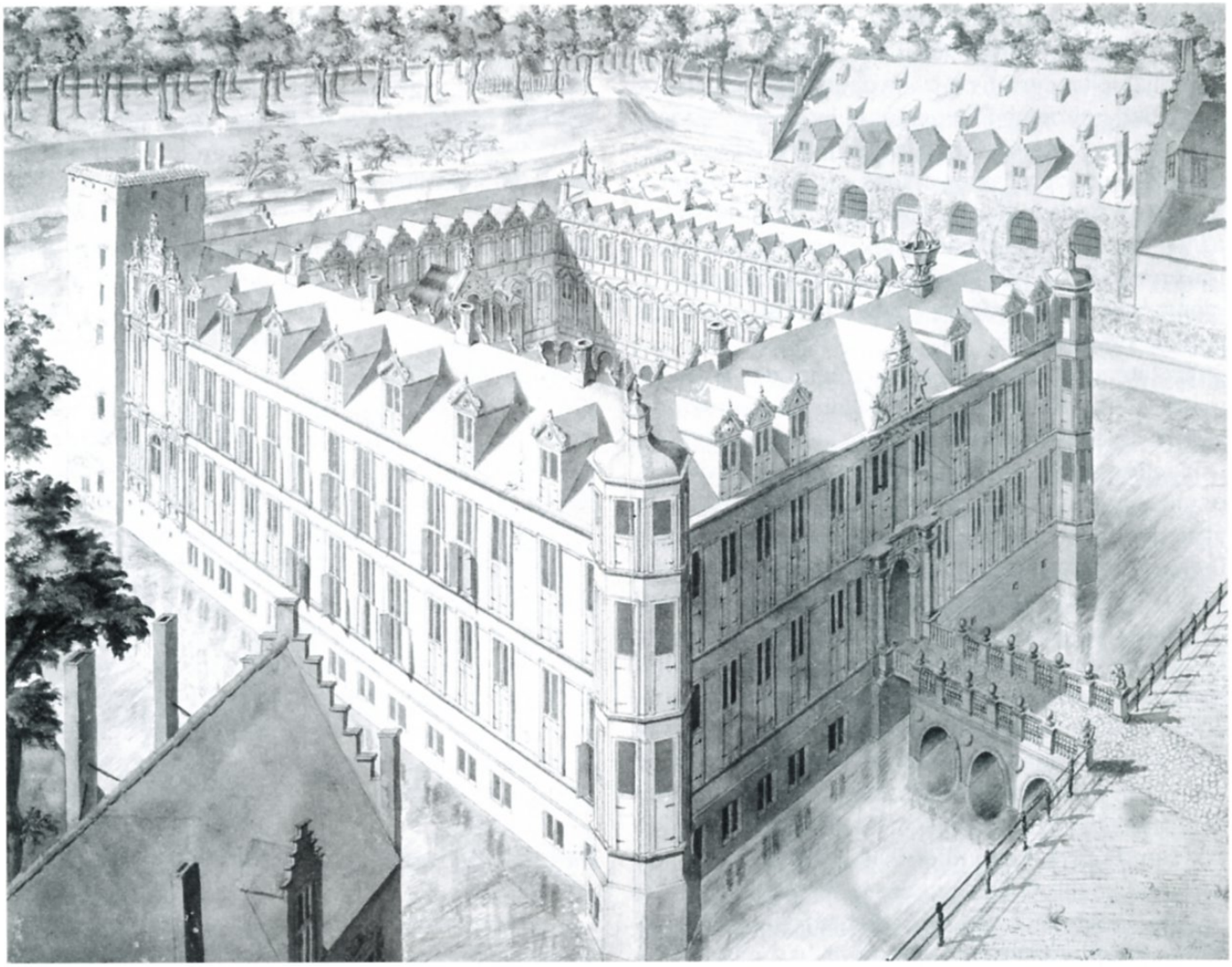

Het kasteel van Breda in vogelvlucht gezien. Pen en penseel in bruin, 310 x 392 mm, Pieter de Swart, 1743.
Breda's Museum.

burgerwacht, tegenover de inmiddels achtduizend tot tienduizend Franse belegeraars. Toch werden herhaalde aanvallen van de infanterie op de Haagsche Poort en de Waterpoort met succes afgeslagen. Op dinsdag 21 december werd de stad door drie Franse batterijen onder vuur genomen. Met de eigen (Franse) zware kanonnen uit Willemstad werden deze door goed gerichte schoten vanaf de wallen grotendeels uitgeschakeld. Ondanks hun geringe succes eisten de Fransen tot driemaal toe de stad voor zich op. Hierop werd steeds afwijzend gereageerd.
De volgende morgen, 22 december, trokken de Fransen onder bescherming van een dichte mist weg richting Antwerpen. Weliswaar vonden er daarna nog enkele gevechten plaats tussen de Pruisische achtervolgers en de Fransen bij IJpelaar en Dorst, maar de belegering van Breda was voorbij.

De Hollandse steden schieten te hulp

Eind december was de toestand in het Militair Hospitaal onhoudbaar geworden. De stadsdoctoren, chirurgijns en apothekers konden het vele werk niet meer aan zodat van verzorging en genezing niet veel meer terecht kon komen. De gouverneur besloot daarom op 30 december het merendeel van de patiënten over te laten brengen naar het Militair Hospitaal in Dordrecht. Tegen betaling van veertig gulden per schip werden twaalf schippers overgehaald om *'300 ongelukkigen van allerlei Natie'* onder begeleiding van 15 'infirmiers' (verzorgers) naar het bevrijde Holland te vervoeren. Er werden negen 'kinnetjes' (337,5 liter) bier beschikbaar gesteld voor de lange reis.
In de begeleidende brief aan zijn ambtsgenoot van Dordrecht hoopte de Bredase burgemeester dat zij 'met die zelfde menschlievendheid dezelve ontfangen en zoo veel mogelijk soigneeren zo als wij ons verplicht hebben gevonden te doen.'
Blijkbaar werden de achtergebleven zieken in het Militair Hospitaal daarna tijdens de feestelijke jaarwisseling 1813-1814 even vergeten door de heren doctoren. De directeur schreef hierover aan de burgemees-

ter: 'ik vind mij verpligt om aan U kennis te geven dat er in 't Hospitaal verscheide Salen zijn met zieken namentlijk Hollanders die in twee dagen geen Docter bij zig gehad hebben en hulpeloos blijve ligge. Verzoeke daaromtrent maatregelen te willen nemen.' Voor deze patiënten zouden daarna steeds gedurende acht dagen twee stadsdoktoren-chirurgijns in het hospitaal aanwezig zijn, te beginnen met de heren Van Kakeren en Hermus. Twee collega's namen vervolgens hun dienst over. Ook de voedselsituatie in de stad was zeer nijpend geworden.

Speculerend op de grote bekendheid, die Breda inmiddels als 'heldenstad' in ons land had verworven sedert de vruchteloze belegering gevolgd door de smadelijke aftocht van het Franse leger, deed de burgemeester een dringend beroep op zijn collega's van Schiedam, Rotterdam, Dordrecht, Amsterdam, Leiden, Delft en Gouda. In zijn brief van 31 december hoopte hij dat men vooral die zaken wilde afstaan waaraan in Breda de meeste behoefte bestond zoals jenever en andere alcoholhoudende dranken, maar ook rijst, thee, peper en vislijm. De spiritualia waren enerzijds nodig voor de soldaten die binnenkort weer de vijand zouden tegemoet trekken en wel wat extra 'moed' en warmte in de koude wintermaanden konden gebruiken. Anderzijds werd het verstrekt als 'verdovend middel' aan de militairen in het Militair Hospitaal om de vaak ondraaglijke pijn enigszins te verzachten.

Het gemeentebestuur van Schiedam, dat ongetwijfeld al meer verzoeken om jenever had ontvangen, stelde zich erg formeel op en schreef niets te kunnen verstekken zonder een bevel van hogerhand. Geheel anders was de reactie uit Amsterdam. Op eigen kosten werd 'per as' richting Breda gezonden: zes ankers (225 liter) brandewijn, zes ankers cognac, 2 ankers (75 liter) rum, 2 ankers Arak (sterke brandewijn), 2 ankers Madeirawijn, 2500 pond rijst, 120 pond thee, 80 pond peper en 20 pond vislijm. Ook een particulier geschenk uit Rotterdam was hartverwarmend: twee manden met negentig flacons oude rode wijn, bestemd voor het hospitaal en afkomstig van 'twee menschen-vrienden.' De heren Ooms en De Groot uit Rotterdam zonden een pak pluksel en oud linnen voor het hospitaal. Hierop bedankte de burgemeester met de hint: '*....en gelieft voort te gaan met alzoo mede te werken tot verlichting van het lot van zoo veele lijdende en voor welken dienst wagens vol benodigd zijn.*'

In de periode vanaf 10 december 1813 tot 1 januari 1814 werden gedurende kortere of langere tijd in het Militair Hospitaal verpleegd: 40 Hollanders, 33 Russen, 47 Pruisen, 270 Fransen en 3 Engelsen. Tijdens de daaropvolgende twaalf dagen nam het aantal opnames, waaronder vooral Fransen en Russen, af doch bleef het respectabel aantal van 328 patiënten over, die eveneens kortere of langere tijd in het Militair Hospitaal werden verpleegd: 47 Hollanders, 1 Rus, 183 Pruisen, 65 Fransen en 32 Engelsen. In de begindagen van januari 1814 trokken de Russische Kozakken weg uit Breda en werd hun plaats ingenomen door 1.500 Engelsen. Op 4 januari 1814 waren in Breda 2.500 Engelsen, vijfhonderd Pruisen en achttienhonderd Hollanders ingekwartierd.

De aanstelling van J.H. Isings als provisioneel commissaris

Van groot belang was de aanstelling van Jan Hendrik Ising als 'provisionele commissaris van Zijne Koninklijke Hoogheid in het Arrondissement van Breda' op 2 januari 1814. Aan hem was van hogerhand de bevoegdheid verstrekt om, zo nodig, opdrachten aan het gemeentebestuur te verlenen. Gealarmeerd door de Inspecteur van het Militair Hospitaal om zo spoedig mogelijk 'hondert stuks waterpotten en twee honderd en vijftig aarde potjes' te leveren , besloot hij op 13 januari, na een gesprek met de Gouverneur-Generaal, een bezoek te brengen aan het hospitaal. Hevig geschrokken van de miserabele toestand waarin hij de zieke en gewonde soldaten aantrof, schreef hij nog diezelfde dag een oproep aan de inwoners van Breda om hulp te verlenen.

De rekening wordt opgemaakt

Na het bezoek van commissaris Ising werd besloten de Franse periode van het Militair Hospitaal ingaande 13 januari 1814 officieel af te sluiten en alle vanaf 10 december 1813 gemaakte kosten bij de Franse regering in rekening te brengen. Evenals in augustus 1810 werd een nauwkeurige inventaris opgesteld met vermelding van de toestand waarin de diverse zaken werden aangetroffen. Uit deze inventaris blijkt overduidelijk hoe de omvang van het Militair Hospitaal sinds het jaar 1810 was toegenomen. Zo bleek dat het Militair Hospitaal op 10 december 1813 over 150 nieuwe en 100 nog goede hardhouten bedden beschikte. Van de vurenhouten bedden waren er 138 goed, 349 middelmatig van kwaliteit en 57 nog te repareren. Van het totale aantal dekens voor de gewonden en de koorts patiënten waren er 2.184 nieuw, 1.581 goed, 316 middelmatig, 50 nog te repareren en 58 te slecht voor verder gebruik. Voor de geslachtszieken en de schurftlijders konden 226 van de 336 dekens niet meer worden gebruikt. Ook de lampen in het Militair Hospitaal waren er slecht aan toe; 25 lampen waren nog goed maar 34 lampen moesten worden gerepareerd. Waarschijnlijk als gevolg van de Franse bombardementen tijdens de belegering in december 1813 waren 245 ruiten van het Militair Hospitaal kapot gesprongen. De beenboor en de apparatuur voor de amputaties werden nog als 'goed' omschreven. In de 'Reekening van het Hospitaal van

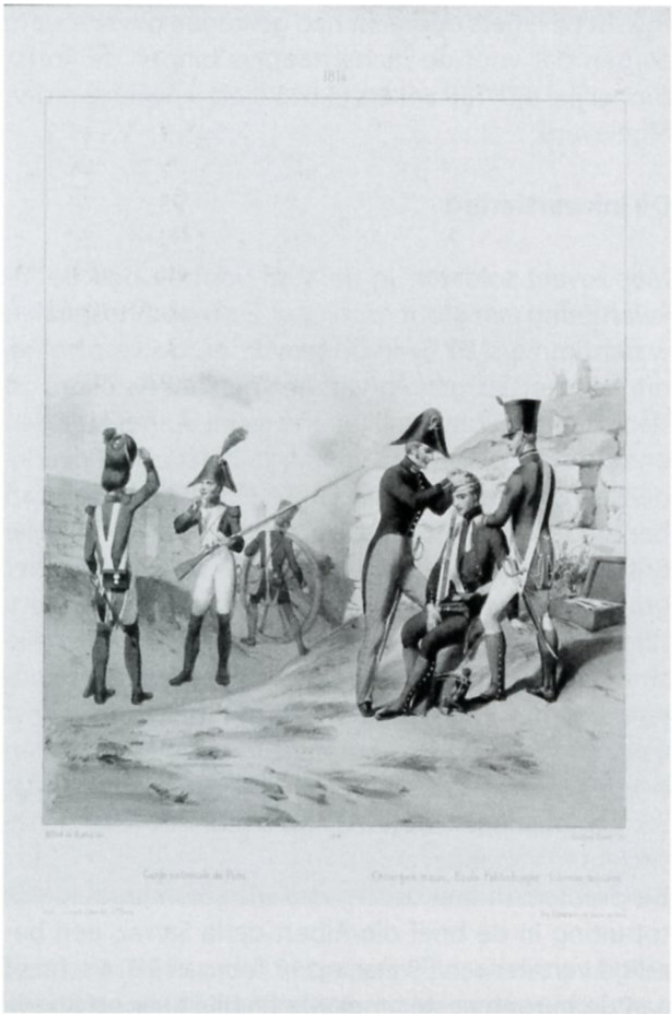

'Eerste hulp' te velde bij het Franse leger in 1814. Handgekleurde litho in: *Costumes militaires français depuis 1789 jusqu'en 1814* van Alfred de Marbot 3 (Parijs z.j.).
Collectie Legermuseum.

Breda zedert den 10 december 1813 tot den 12 januarij 1814' werden de kosten vermeld die door de Franse regering moesten worden voldaan.
Binnen deze periode bleken 24 verzorgers, waaronder vijf vrouwen, alsmede acht poetsvrouwen in het Militair Hospitaal te hebben gewerkt. Slechts zes van hen hadden een Franse naam. Naast de verpleegkosten werden ook alle goederen vermeld die door de plaatselijke winkeliers waren geleverd en nog niet waren betaald. Aan medicamenten, honing, bandages en pluksel werd een bedrag van 1.562 gulden uitgegeven. De 93 vaten bier, 17 okshoofden (4.080 liter) rode wijn en 34 liter brandewijn, geleverd in de periode 10 december 1813 tot 13 januari 1814, vergden een totaal bedrag van 3554 gulden. Ook konden nu eindelijk, vanaf mei 1814, de gedwongen leveranties aan het Militair Hospitaal, nog daterend van februari 1810, in rekening worden gebracht. Een totaalbedrag van 81.886, 64 francs over de periode 1 augustus 1810 tot 13 januari 1814 werd bij de Franse regering ingediend.

Personeelstekort

Zoals vermeld in de oproep van commissaris Ising vormde het personeelstekort in het Militair Hospitaal een zeer groot probleem. Sinds het vertrek van de Fransen op 10 december werden de 'infirmiers' niet meer betaald. Zij dreigden daarop op 4 januari 1814 massaal het hospitaal te verlaten als hun salaris over december niet eerst werd uitbetaald, *'uit hoofde van vrouw en kinderen geen ander middel van bestaan hebbende van behoefte zouden omkomen.'* Ook waren hun 15 collega's nog niet teruggekeerd uit Dordrecht. Veel 'infirmiers' deserteerden in januari uit het Militair Hospitaal en niemand wilde hun plaats innemen. Dit was des te begrijpelijker daar de talloze patiënten zich soms zeer agressief gedroegen tegenover hun verplegers. Gebrek aan goede verzorging en 'verdovende middelen' evenals de taalbarrière lagen hieraan ongetwijfeld ten grondslag. De achtergebleven verzorgers werd verzocht hun 'gedeserteerde' collega's over te halen om terug te komen, zodat de 'geblesseerde niet hulpeloos blijve liggen.' Zelfs de gepensioneerden werd verzocht om weer aan het werk te gaan in het Militair Hospitaal. Het personeelstekort bleef echter bestaan.
Op 7 januari weigerden zeven gerekwireerde poetsvrouwen hun werk nog langer te verrichten als zij niet eerst betaald werden. De burgemeester werd daarom dringend verzocht om de 'sterke magt' in te schakelen zodat de lokalen weer konden worden schoon gemaakt. Ten opzichte van twee maanden terug was de personeelssituatie nu drastisch gewijzigd. Zo kon 'le commission administrative du Bureau de Beaufaisance' in november 1813 nog kiezen uit vijftien vrouwen, waaronder elf weduwen, die zich als verzorgster hadden aangeboden.
Op 19 januari 1814 liet de burgemeester aan alle inwoners van Breda weten dat alle 'mans- en vrouwspersonen, welke zich als oppassers en oppassters der zieken in het Militair Hospitaal alhier wilden engageren' dagelijks een contante betaling van acht stuivers konden tegemoet zien. Tevens zouden zij verzekerd zijn van 'het genot van levensmiddelen.' De opperoppassers of Infirmiers-Majoors zouden zelfs een beloning van twaalf stuivers per dag ontvangen.
Blijkbaar heeft ook deze maatregel niet veel uitgehaald want op 6 februari berichtte generaal-gouverneur Van der Plaat dat de chirurgijns tevergeefs om oppasters hadden gevraagd. De burgemeester werd gelast ervoor te zorgen dat binnen één uur tien man in het stadhuis klaar zouden staan om daarna door de chirurgijns te worden afgehaald.

Chaos

Op 8 januari trok generaal Von Bülow met zijn leger

van 16.000 Pruisische soldaten Breda binnen om twee dagen later weer te vertrekken richting Antwerpen. In en rondom Hoogstraten stuitten zij op een Franse legermacht. Het hevige gevecht dat daarna ontbrandde eiste circa 6.000 doden en gewonden. De plaatselijke bevolking werd gedwongen om de gewonden met karren over te brengen naar het Militair Hospitaal van Breda. Hun aantal was zó groot dat een tweede gebouw moest worden ingericht als noodhospitaal. Commissaris Isings gelastte de burgemeester op 15 januari om onmiddellijk 'Locaal het Valkenberg' in gereedheid te brengen door middel van 'het maken der noodige Kribben, het plaatsen van een Kaghel in elke kamer en het maken van de nodige sekreten.'
De aanval op Antwerpen werd voortgezet maar ondanks overwinningen rondom Merksem, Deurne en Lier, slaagden de Pruisen er niet in deze stad te veroveren. De talrijke gewonden waren vooral weer aangewezen op het Militair Hospitaal van Breda. In de nacht van 1 februari 1814 kreeg de burgemeester het bevel om ervoor te zorgen dat 'in de caserne met den meesten spoed plaatsch gemaakt word om 100 venerische of schurftige zieken te (ver)plaatsen teneinde de gekwetsten van de Armee te kunnen ontvangen.'
De volgende dag bleek de situatie nog erger te zijn. De Pruisische Ober Kriegs Kommissaris des Dritten Corps Jacob schreef die dag aan commissaris Ising: 'unsere brave Truppen haben gestern nach einem sehr hardnäckigen Gefechte einen sehr glänzenden sieg davon getragen und stehen jetzt vor Antwerpen.' Alsof het eigenlijk van minder belang was besloot hij met de woorden: *'Es werden heute auch noch über 600 Verwundete hier eintreffen für deren Verpflegung ebenfalls nach Mőglichkeit gesorgt werden muss.'*
In allerijl werden nog eens twee noodhospitalen ingericht. Gemeten naar het aantal aanwezige matrassen en strozakken beschikte de vesting Breda in februari 1814 over een totale capaciteit van 1.424 'ligplaatsen', verspreid over vier locaties:

- Het Militair Hospitaal
- Het Pruisisch hospitaal Valkenberg
- De Staf van colonel Pfaff
- Het onderkomen van de artillerie

Hoewel iedere gewonde soldaat over een matras of strozak beschikte was dit voor de directeur van het Militair Hospitaal nog lang niet voldoende, aangezien een aantal kribbebedden ontbrak. Hij hoopte dan ook dat hierin spoedig verandering werd gebracht 'wijl de geblesseerden schoon van matrassen voorzien, niet op de grond gebonden kunnen worden.' Begin februari 1814 bevonden zich negenduizend soldaten in Breda, die hard toe waren aan een extra opwarming. De directeur van het hospitaal berichtte op 2 februari dat hij van de commissaris-generaal der Pruisische en Russische legers opdracht had gekregen om ervoor te zorgen dat voor de manschappen 'binnen de kortst mogelijke tijd' 150 ankers (5.625 liter) jenever werden afgeleverd.

De inkwartiering

Met zoveel soldaten in de stad vormde ook de inkwartiering een groot probleem. De (nood)hospitalen waren immers zó overvol geraakt en de verzorging, onder meer als gevolg van het personeelstekort, zó slecht, dat gewonde militairen ook bij burgers werden ondergebracht. Dit was vooral, zo blijkt uit de overlijdensakten, het geval met Engelse militairen. Een van hen was Robert Truscott, kapitein bij de Koninklijke Britse Artillerie, 38 jaar en geboren in Exeter in het graafschap Devonshire als zoon van admiraal Truscott. Hij overleed op 16 februari 1814 in de Karnemelkstraat op nummer 7. Zo ook de soldaat James, behorend tot het 78e Regiment Bergschotten, 'in dienst van Zijne Britsche Majesteit', gewond te Merksem en overleden op 14 juni 1813 op het adres Molenstraat 56. Zijn overlijden werd pas op 5 februari 1814 op de secretarie aangegeven.
De problemen met de inkwartiering komen duidelijk tot uiting in de brief die Albert de la Sarraz, een beedigd vertaler van 59 jaar, op 17 februari 1814 schreef aan de burgemeester, met wie hij blijkbaar op goede voet stond. Hij verzocht hierin om aan de onhoudbare situatie in het huis aan de Haven, waar hij op kamers woonde, een eind te maken.

De 'herinvoering' van de Code Napoleon

Sinds het plotselinge vertrek van de Fransen op 10 december 1813 dachten vele burgers voorgoed verlost te zijn van de Franse verplichting om geboorten en sterfgevallen op de secretarie aan te geven. Blijkbaar dacht het stadsbestuur hier anders over. Op 23 februari 1814 liet de burgemeester zijn inwoners het volgende weten: 'Verschillende geboorten en sterfgevallen zedert de gezeegende verandering van zaken verzuimd zijn ter secretarie aan te geven ingevolge de bestaande wetten.' Als de aangiften binnen een maand na dagtekening nog niet werden gedaan kon men worden gestraft.
Het stadsbestuur zelf voldeed in ieder geval niet aan deze verplichting. Vanaf 8 december 1813 tot 18 oktober 1814 werden geen sterfgevallen in de Bredase militaire hospitalen op de secretarie aangegeven. Als gevolg hiervan zijn ongetwijfeld vele honderden namen van overleden militairen verloren gegaan. Helemaal onbegrijpelijk was dit verzuim overigens niet. Het grote aantal gewonden, de chaotische situatie in de militaire hospitalen, het gebrek aan personeel en de onbekendheid met de vaak onuitspreekbare familie-

Gezicht op Breda vanuit het noorden. Anoniem, na 1828. Pen en penseel in kleur, 405 x 625 mm. Op dit panorama zijn de twee belangrijkste monumenten van de stad verenigd. De verbouwing van het kasteel ten behoeve van de Militaire Academie is voltooid en het lijkt alsof een hoge militair trots zijn nieuwe onderkomen toont aan een man in burgerkleding.
Tilburg, Katholieke Universiteit Brabant, Brabantcollectie.

en plaatsnamen van de betrokken militairen zullen hieraan ongetwijfeld ten grondslag hebben gelegen.

Pluksel en oud linnen

Naast het personeelstekort en het gebrek aan 'verdovende middelen' kampte het Militair Hospitaal met een groot gebrek aan 'pluksel en oud linnen'. Na de aankomst van de 600 gewonde Pruisische soldaten riep burgemeester De Man de Bredanaars op om zo veel en zo spoedig mogelijk pluksel en oud linnen bij de hospitalen af te geven 'teneinde voorzien worde in de ongelukkige omstandigheden van alle die braven, die ter Redding van ons dierbaar vaderland hun leven en al wat hun dierbaar is, hebben willen opofferen.' De burgemeester voegde hieraan toe dat hij overtuigd was van de welwillendheid van de Bredanaars en dat hij daarom vooral vertrouwde op de dankbaarheid en het medelijden 'zijner onderhoorige'. Als dit medeleven niet voldoende pluksel en oud linnen zou opleveren, zou hij verplicht zijn om andere maatregelen te nemen. Helaas bleef ook na dit verkapte dreigement het gewenste resultaat uit.
Op 26 februari 1814, toen twee Hollandse bataljons klaar stonden om tegen de vijand in het Zuiden op te trekken, deed de burgemeester nogmaals een dringende oproep om die avond vóór vijf uur zoveel mogelijk pluksel en oud linnen aan het huis van dokter Chauvin op de Parade af te geven 'teneinde hunne landgenooten in het verdedigen van den Vaderlandschen grond en herwinnen van de door den vijand bezette Plaatsen, is 't nood (zo nodig) alle soulaas kunnen worden verschaft.'
Vanaf maart 1814 verplaatste de strijd zich meer en meer richting Frankrijk. De geallieerde troepen verlieten Breda en geleidelijk aan keerden de normale tijden terug. De enorme voedselvoorraden, die inmiddels in Breda waren opgeslagen, dienden zelfs verkocht te worden. Op 20 augustus 1814 werd in de *Bredase Courant* bekend gemaakt dat op last van de commissaris generaal voor de Russische en Pruisische legers de aanwezige voorraad in het magazijn op het Kasteelplein publiekelijk verkocht zouden worden, waaronder 680 ankers (25500 liter) jenever. Wie had dit in het begin van het jaar 1814 kunnen denken !
Vanaf 18 oktober 1814 werd zelfs weer aangifte gedaan van in het Militair Hospitaal overleden militairen. Tot 7 december van dat jaar werden 37 militaire

overlijdens geregistreerd. Op één na betrof het allen Nederlanders. Ongetwijfeld bedroeg het totale aantal overledenen in de Bredase militaire hospitalen in werkelijkheid echter vele honderden.

De slag bij Waterloo

Nog eenmaal zou het Militair Hospitaal van Breda onderdak bieden aan vele van het slagveld overgebrachte militairen. Tijdens de Slag bij Waterloo, midden juni 1815, raakten 115 Nederlandse officieren en 1936 soldaten gewond. Ook nu kwamen velen terecht in het Bredase Militair Hospitaal.
Nieuw was in dat jaar dat, naast het overbekende 'fibris nervosa' de doodsoorzaken in het Nederlands werden vermeld, zoals 'waterzucht, schoot in de schouder, bloedspuwen, longtering, drooge versterving, geschoten wond in de knie, verval van kragten, teering, geschoten borstwond, borstziekte en zenuwziekte.'
Hoeveel beter was de verzorging geworden, vergeleken met ruim een jaar geleden, nu het onze eigen vaderlandse helden betrof. Van alle kanten werd spontane hulp geboden. Zo arriveerde op 28 juni in de Bredase haven een schip, afkomstig uit Vlaardingen. Het vervoerde goederen die waren bestemd *'voor de gekwetste verdeedigers van ons vaderland.'* Deze goede gaven bestonden uit ruim zestien ankers (600 liter) rode wijn, vijf ankers Rijnse wijn in flessen (177,5 liter), zes en een kwart kist citroenen, drie ankers (112,5 liter) wijnazijn, veertig zaken beste gort, tweehonderdvijftig pond rijst, tien achtendeels verse boter, een kist met tachtig pond beste thee honderd twee en tachtig pond pruimen, tweehonderd pond suiker, honderd pond siroop, driehonderd achtentwintig pond tabak en zeventien mandjes pijpen. Voorts een aanzienlijke voorraad linnenpluksel, 750 ellen gebruikt linnen, een aantal zwachtels, enige beddenlakens, enige nieuw gemaakte hemden en een aanzienlijke som geld. Tevens werd een brief overhandigd van de Vlaardingse ingezetenen met de tekst:

Brave Soldaten!

De kreet uwer overwinning dringt tot ons door, gij hebt den Heldenstrijd voor Vorst en Vaderland, voor Godsdienst en Vrijheid gestreden. Gij hebt als Mannen gestaan, Gij hebt Overwonnen en den Nederlandschen naam een Onsterfelijke Eer verworven; wij juichen en elke stad, elk dorp juicht met ons: Wij danken GOD en wij danken U, want Uwe Dapperheid, Uwe Trouw, uwe Standvastigheid heeft de bedoelingen van den Dwingeland en deszelfs gevloekten aanhang verijdeld. Uwe gesneuvelde Cameraden zijn een edelen dood, den dood voor 't Vaderland gestorven, wij kunnen hen niet in leven herroepen, maar hunne Nagedachtenis zal bij ons en bij het Nageslacht in Zegening blijven. Ook uw Bloed heeft gestroomd, wij gevoelen dit, en gevoelen die dankbaar, want uw kostbaar bloed heeft voor ons gestroomd, naauwlijks vernemen wij dit, of wij hebben Geld en Verkwikking voor u bijeen gezameld en zenden dat onverwijld aan uwe Opperhoofden of Verzorgers: gebruikt, hetgeene U daarvan zal worden uitgereikt als een offer uwer dankbare Landgenooten en, moogt gij herstellen en het zwaard weder opvatten, zoo houd dan vol, Strijd met moed en standvastigheid, strijd voor Oranje en het Vaderland, en de God der heirscharen, de God van Nederland zal aan uwe zijde strijden en U de Overwinning schenken.
Vlaardingen den 22 junij 1815.

Ook de Bredanaars lieten zich deze keer niet onbetuigd, zo blijkt uit een artikel in de *Bredase Courant* van die dag:

Eer zij deze brave vaderlanders voor hunne zorgen. Wij zelven waren ooggetuigen hoe aangenaam ook deze verzorging aan onze dapperen was, en hoe derzelven dankbaarheid zich tot hen uitstrekte. De vaderlandslievende gezindheid der inwoners van Breda is wederom ten duidelijkste gebleken. Nauwelijks hadden zij vernomen dat de heldhaftige verdedigers onzer vrijheid, die met eervolle wonden bedekt, alhier verzorgd worden, behoefte hadden aan pluksel, zwachtels enz., of zij wedijverden om die benoodigdheden gereed te maken en bijeen te brengen, waardoor dadelijk in deze behoefte werd voorzien. Eenieder hier in de gelegenheid zijnde om zelf het onuitsprekelijk genoegen te smaken deze dappere te gaan zien en hun alle verkwikkingen aan te bieden, is het niet mogelijk te begrooten, wat hier voor die braven is bijeengebragt.

Ondanks de goede verzorging en de spontane hulp zouden er in het jaar 1815 toch nog 61 militairen in het Militair Hospitaal overlijden.

Slot
In de daarop volgende vredesjaren 1816 en 1817 was het aantal overlijdens in het Militair Hospitaal verminderd tot 36 respectievelijk 4. Hoewel in de periode 1810 tot en met 1817 1056 namen van in het Bredase Militair Hospitaal overleden militairen bekend zijn, lag het werkelijk aantal dodelijke slachtoffers zeker aanzienlijk hoger. Zoals reeds vermeld werden in de perioden 1 augustus 1810 tot 6 augustus 1811 en 9 december 1813 tot 18 oktober 1814 geen overlijdensaangiften gedaan. Juist in deze perioden was het aantal sterfgevallen naar alle waarschijnlijkheid bijzonder hoog.
De nasleep van de strijd in Zeeland in het jaar 1809, de Franse belegering van Breda in december 1813 en ten slotte de grootschalige gevechten bij Hoogstraten en

Antwerpen in januari en februari 1814, waren hieraan debet. Naar schatting zijn in de jaren 1810 tot en met 1815 enige duizenden militairen in de Bredase hospitalen overleden.
Het vroegere Prinsenhof bleef tot het jaar 1826 onder meer dienen als Militair Hospitaal. In dat jaar werd bij Koninklijk Besluit van 29 mei nr. 27 bepaald dat het gebouw zou worden bestemd tot Militaire Academie. De feitelijke inwijding van de Academie vond plaats op 24 november 1828.

Bronnen

Stadsarchief Breda, Archief van het bestuur van de stad Breda als bestuursorgaan, 1280 – 1810 (Afd.1-1a), inv. nrs. 31 -89, 2450 en 2535.

Stadsarchief Breda, Archief van de Mairie, 1810 – 1814 (Afd. 1-2), inv. nrs. 3, 4 18,19, 25, 26, 27, 28, 32 en 45.

Stadsarchief Breda, Archief van de Stadssecretarie te Breda 1815 -1925 (Afd. 1 – 3 /4), inv. nrs. 1, 712, 713, 3509 en 2988.

Stadsarchief Breda, Archief van d e Burgerlijke Stand, akten van overlijden, 1811 – 1817.

Bredasche Courant, 20 augustus 1814, 15 januari 1815, 28 juni 1815, 1 juli 1815, 25 juli 1815 en 2 januari 1898.

Literatuur

- Algra, A. en H., *Dispereert niet* (Franeker 1972).
- Brugmans, H., *Van republiek tot koninkrijk. Geschiedenis der Nederlanden van 1795–1815* (Amsterdam 1939).
- Goor, Thomas Ernst van, *Beschrijving der stadt en lande van Breda* (Den Haag, 1744).
- Hallema, A., 'Zorg en verpleging van zieke en gewonde militairen tijdens de Republiek, zulks aan de hand van een beknopte geschiedenis van het Militair Hospitaal te Breda 1640-1798', in: *Ons leger. Algemeen orgaan voor weermachtsbelangen. Officieel orgaan van Koninklijke Nederlandsche Vereeniging "Ons Leger"* 12 (1958) 16-19.
- Hoeven, G.G. van der, *Geschiedenis der vesting Breda* (Breda, 1868).
- Huijbregts, G., 'De bevrijding van Breda in 1813', in: *De Waterschans* 1 (1998) 7-12.
- Moor, J.A. de en H. Ph. Vogel, *Duizend miljoen maal vervloekt land, de Hollandse Brigade in Spanje 1808–1813* (Amsterdam 1991).
- Munck, Christina de, *Lodewijk Napoleon, koning van Holland, Een miskende Bonaparte* (Zutphen 1997).
- Turksma, Leo, *Wisselend tot in een woelige tijd, Generaals in Bataafs Franse dienst* (Westervoort 2005).

Oproep van de redactie

In 2014 is het honderd jaar geleden dat de Eerste Wereldoorlog uitbrak. Zowel het bestuur van de vereniging als de redactie vindt het belangrijk om in dit kader ook in *Mars et Historia* aandacht te besteden aan de Eerste Wereldoorlog. De redactie roept daarom leden en lezers op om voorstellen in te sturen voor artikelen over de Eerste Wereldoorlog die bij voorkeur in relatie staan tot Nederland en de Nederlandse krijgsmacht in het bijzonder. Het is de bedoeling dat deze artikelen tezamen een themanummer vormen dat moet verschijnen in september 2014.

Wij zien uw voorstellen met belangstelling tegemoet.

II - Pro Gloria Et Patria.
Het Duitse Marinekorps 1914-1918
2. De Landoorlog - Marineinfanterie en Marinekustartillerie

Dr. Bas de Groot

Inleiding

Het was vooral Großadmiral Alfred von Tirpitz die al aan het einde van de jaren negentig van de 19e eeuw, de economische en militaire waarde inzag van de Belgische havens aan de Kanaalkust en, die van Antwerpen, voor de Duitse oorlogsvoering bij een toekomstig conflict met Groot-Brittannië. Vanuit deze havens kon de strijd om de heerschappij van de zee optimaal worden uitgeoefend. Door het bezit van de Kanaalkust zouden veel meer Britse strijdkrachten naar een gebied worden gelokt waar zij veel kwetsbaarder zouden zijn voor de uitvoering van de strategie van de Kleinkrieg. Vanuit deze havens kon aan het Britse scheepvaartverkeer in Het Kanaal en de zuidelijke Noordzee een zeer gevoelige slag worden uitgedeeld. Von Tirpitz gaf de latere commandant van het Marinekorps Admiral Ludwig von Schröder de opdracht plannen uit te werken voor een eerste stap in die richting, de bezetting van Antwerpen. Het plan hield in om Antwerpen bij verrassing in te nemen met 11.000 soldaten die, plotseling uit de ruimen van koopvaardijschepen zouden opduiken, vergelijkbaar met het paard van Troje. Deze soldaten moesten de stad houden tot het reguliere Duitse leger de stad over land zou bereiken. Maar het Duitse leger zag weinig in de samenwerking met de marine. Het zou tot ver in de Eerste Wereldoorlog duren voor het inzicht van het Duitse leger in deze zin verbeterde, maar toen was het te laat om er ook nog naar te handelen. De Duitsers hadden de troefkaart die zij in handen hadden toen zij de Belgische havens onbeschadigd in handen kregen in 1914 nooit uitgespeeld.
Na de vrijwel gehele verovering van de Vlaamse kust door de Duitse troepen in 1914 werd de bezetting van het veroverde gebied opgedragen aan het Marinekorps. Dit korps was pas uit de Marinedivision gevormd en behoorde tot de Keizerlijke Marine. In de Duitse militaire organisatie kreeg het Marinekorps een opmerkelijk grote zelfstandigheid ten opzichte van de marine en het leger. De krachtige persoonlijkheid van admiraal Von Schröder heeft een groot stempel gedrukt op het gebeuren. Hij moest vrijwel voortdurend strijd leveren met de Duitse legerleiding om zijn zelfstandigheid te behouden en aanslagen op zijn manschappen en materieel (geschut en vliegtuigen) afslaan. Met de Duitse marineleiding leverde hij voortdurend strijd om meer onderzeeboten, torpedoboten, torpedobootjagers en vliegtuigen te verkrijgen.

Organisatie van de Marinedivision/het Marinekorps

Midden augustus 1914 nam de minister van Marine, Großadmiral Von Tirpitz, initiatieven voor de oprichting van een Marinedivision. De taak van de Marinedivision was het veilig stellen van de te veroveren Belgische en Franse kust en zo te voorkomen dat Britse troepen en materieel over Het Kanaal België en Frankrijk konden bereiken.
De Marinedivision stond onder bevel van de uit pensioen teruggeroepen Admiral Von Schröder. Op 23 augustus 1914 kreeg deze van Vizeadmiral Albert Hopmann de opdracht de Marinedivision gestalte te geven en zowel organisatorisch als militair de leiding op zich te nemen. In totaal moesten de eenheid uit minstens 20.000 man bestaan.
De formele beslissing tot oprichting van de Marinedivision werd op 29 augustus 1914 door de Duitse keizer bekrachtigd en mede ondertekend door Von Tirpitz en generaal Von Falkenhayn.

Verdeling van de Marinedivision per november 1914
- Generalkommando Brugge: Kommandaturen Brugge, Dudzele, Jabbeke, Moerkerke, Maldegem, Oedelem, Oostkamp.

FIG. 1. Admiraal Ludwig Von Schröder, de 'Leeuw van Vlaanderen', verleent onderscheidingen. De uniformen van de marineinfanterie zijn niet meer blauw maar Feldgrau. Von Mantey, 1927.

- 1. Marinedivision: Kommandaturen Blankenberge, Zeebrugge, Bredene, De Haan, Heist, Knokke, Raversijde, Stalhille, Wenduine, Westkapelle.
- 2. Marinedivision: Kommandaturen Gistel, Leffinge, Middelkerke, Slype, Oudenburg, Zandvoorde, Zevekote.

Op 15 december 1914 vond de vergroting en daarmee een naamsverandering van Marinedivision tot Marinekorps plaats. Er was een tweede divisie toegevoegd aan de Marinedivision waardoor het Marinekorps nu bestond uit de 1. Marinedivision en de 2. Marinedivision. De 1. Marinedivision kreeg de kustverdediging als taak en de 2. Marinedivision de verdediging van het landfront. Het Generalkommando was gedurende de gehele oorlog in Brugge gelegerd. De 3. Marinedivision werd op 1 juni 1915 geformeerd. De grote personeeluitbreiding kon gerealiseerd worden door Von Tirpitz. Deze zag niet het nut in om de kustbatterijen, bemand door 4.500 man marinekustartillerie, in stand te houden aan de mondingen van de Jade, Weser, Elbe en Oostzee. De verdediging van de Duitse kustwateren kon ook door de Hochseeflotte worden uitgevoerd.

Marinedivision/Marinekorps - Marineinfanterie [FIG 1]

Op 30 augustus 1914 gingen vanuit Wilhelmshaven de eerste onderdelen van de Marineinfanterie op mars richting Luik. De overige eenheden van de Marineinfanterie vertrokken op 2 en 4 september eveneens richting Luik. Vrijwel geheel België was in Duitse handen. Alleen de vestingstad Antwerpen was nog Belgisch. Daar verbleven het veldleger en koning Albert I, die hun toevlucht hadden gezocht in de stad. De eerste Duitse cavalerie-eskadrons hadden de Belgische kust bij Oostende bereikt. Een Brits Expeditionair leger was op 9 Augustus van Southampton naar Le Havre overgebracht en vandaar naar Boulogne. Op 27 augustus waren de Britse troepen in Oostende aangekomen om onder de Duitse druk op 30 augustus de belangrijke havenstad weer te ontruimen.
Von Schröder's visie over waar de Marinedivision zich zou gaan concentreren stemde volledig overeen met een studie die al voor de oorlog was uitgevoerd door de Duitse marinestaf. Zijn krachtige persoonlijkheid heeft er toe bijgedragen dat de troepen niet versplinterd werden in de veroverde steden als Antwerpen, Gent en Brugge, maar in de driehoek gevormd door

Brugge - Zeebrugge - Oostende. Waarbij Brugge vooraf al was aangewezen als locatie van het hoofdkwartier en de logistieke ondersteuning. Hiermee werd de bezetting van de kust, zoals ook Von Tirpitz het zag.

De Duitse tegenslagen bij de slag aan de Marne, deden de opmars van de Marinedivision naar de kust vertragen en bovendien moesten de troepen gedirigeerd worden naar Mechelen om het III. Duitse leger te versterken.
Het Belgische leger onder leiding van koning Albert I bedreigde de opmars van de Duitse aanval met een aanval op Leuven met het doel naar Brussel door te stoten. Op 11 september keerde het tij voor de Duitsers. De Marinedivsion, droeg hier aanzienlijk toe bij. Het wist een directe aanval op de stad af te slaan. De volgende weken werd zo veel als mogelijk was de eenheid van de divisie hersteld. Als gevolg van verschillende schermutselingen met de vijand was er weinig gelegenheid om in grotere verbanden te oefenen voor de taak van de divisie. De Britten en Fransen hadden de hoop om gezamenlijk met de Belgen de Duitse troepen van de kust te verdringen. Hierbij speelde Antwerpen, als 'nationaal reduit' een belangrijke rol. De vesting Antwerpen werd als de derde sterkste vesting in de wereld gezien. Hierin kon het Belgische leger zich terugtrekken als het land werd aangevallen en zich verdedigen tot er hulp uit het buitenland kwam van landen die België hadden toegezegd garant te staan voor zijnhaar neutraliteit.
De Duitse troepen begonnen de ring om Antwerpen te sluiten. Alleen een smalle strook tegen de Nederlandse grens gaf de geallieerde troepen een verbinding met en de kust. Als onderdeel van de aanval op Antwerpen, moest de Marinedivision het fort Walem veroveren.
Op 9 september beval de Duitse keizer de aanval op Antwerpen. De vestingstad was echter vanaf 20 augustus al door de Duitse troepen ingesloten. De voorbereidingen voor de aanval op Antwerpen waren op 27 september afgerond en de volgende dag werd de aanval geopend.
De beschieting duurde tot 1 oktober 17.00 uur, waarop de Duitse infanterie de aanval inzette. Een voor een vielen de Belgische forten. Het fort Walem bleef weerstand bieden en het duurde tot 2 oktober voordat de bezetting ervan capituleerde. Een compagnie van de Marineinfanterie bezette het fort en maakte 550 krijgsgevangenen. Op deze dag had koning Albert I, na overleg met de Hoge Oorlogsraad, besloten de troepen achter de rivier de Nete terug te trekken.
De ontwikkelingen aan het front in Frankrijk, met name de rechter vleugel van het Duitse leger, maakte het noodzakelijk dat de val van de stad Antwerpen versneld moest worden. De Chef-Staf van het Duitse veldleger, Generaloberst Helmuth von Moltke, was voor een bespreking hiervan naar Mechelen gekomen. Om de val van de stad dichterbij te brengen werd besloten met maximum elevatie van het geschut de voorsteden van Antwerpen onder vuur te nemen. De autoriteiten in de stad werden via de Spaanse marineattaché te Brussel op de hoogte gebracht van dit voornemen en moesten voor middernacht (7/8 oktober) laten weten of zij de stad wilden overgeven. Er kwam geen antwoord, en precies om middernacht werd het vuur geopend.
Op de 8e oktober rukte de Marinedivision verder op in de richting van de stad Antwerpen. De 9e oktober werd duidelijk dat ook de binnenste fortengordel rond de stad werd ontruimd. Onderdelen van de Marinedivision bereikten zonder enige weerstand de fortengordel. Er werd slechts gewacht om de stad binnen te trekken in verband met de invallende duisternis. In de ochtend van deze dag was de burgemeester van Antwerpen per auto gearriveerd bij de staf van de Marinedivision in Mechelen. De burgemeester werd doorverwezen naar het hoofdkwartier van generaal Hans Hartwig von Beseler, de bevelhebber van het III. Reservekorps van het I. Leger onder bevel van Generaloberst Alexander von Kluck, in Thildonk. Volgens de burgemeester waren er geen militairen meer in de stad om weerstand te bieden. De stad vroeg geen beschietingen meer op de stad uit te voeren om een zinloze vernieling van de stad een halt toe te roepen. Generaal von Beseler beloofde dit onder de voorwaarde dat de poorten van alle forten om 12.00 uur de volgende dag geopend zouden zijn, anders zou het vuur op de stad weer geopend worden. Het was een geluk voor Antwerpen dat in de ochtend van 10 oktober de laatste forten capituleerden .
De Marinedivision verloor tijdens de operatie 233 man en telde 912 gewonden. Von Schröder moest tijdelijk de functie van gouverneur van de vesting waarnemen, wat geheel tegen zijn zin was, aangezien hij zo snel mogelijk wilde oprukken naar de kust. Hij was direct na de val van Antwerpen begonnen om via de kanalen drijvend materiaal over te brengen naar Brugge, waar hij zijn vlootbasis wilde onderbrengen. De minister van Marine Von Tirpitz bezocht Antwerpen op 13 oktober 1914. Gezien de verwachting dat de Marinedivision binnenkort grote delen van de Vlaamse kust zouden bezetten kwam hij met het plan om de status van de Marinedivision te verhogen tot Marinekorps.

De mars naar de kust [FIG 2]

Het Duitse III. Reservekorps onder Von Beseler begon direct na de val van Antwerpen met de 4. Ersatzdivision hun mars naar het westen in de richting Kortrijk. De 12e oktober waren de troepen in Gent, de 14e in Brugge. De weerstand van de Belgen was gering en bij Blankenberge, Oostende en bij Westende werd de

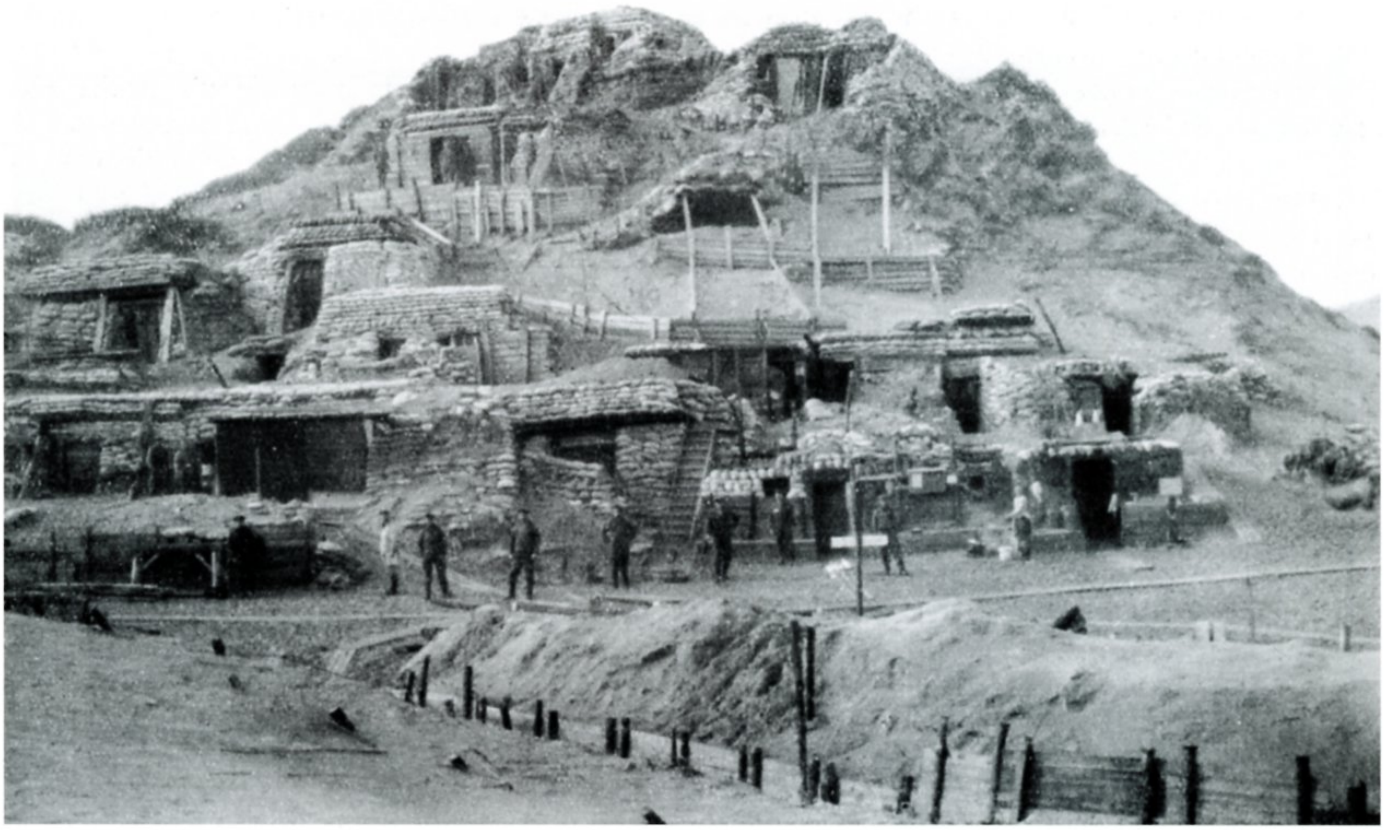

FIG. 2. Onderkomens op de Apenberg in de duinen. Gäbler, 1926.

kust bereikt. De 18e oktober kon gemeld worden dat de haven met alle faciliteiten onbeschadigd in Duitse handen was.
De Marinedivision werd bij het bereiken van de kust verdeeld in een Rechter Abschnitt met het hoofdkwartier in Zeebrugge en een Linker Abschnitt met het hoofdkwartier in Oostende. Met het bereiken van de kust door de Duitse troepen en het opgeven door de geallieerden van de havens van Zeebrugge en Oostende was het nog niet zeker of ook de IJzer-linie doorbroken kon worden. Pas na het doorbreken van deze linie konden Duinkerken en Calais veroverd worden. Van geallieerde zijde werd er alles aan gedaan om de Duitse opmars langs de kust te stoppen. Vanuit zee beschoten Britse en Franse monitors en torpedobootjagers voortdurend de Duitse troepen bij hun opmars langs de kust.
De Duitse aanval van 20 oktober richtte zich op Lombardsijde en het bruggenhoofd bij Nieuwpoort en Bamburg Farm. De Duitse batterijen schoten vanuit Westende op deze doelen. Maar het gedurende meer dan elf uren afgegeven vuur van de oorlogsschepen voor de kust verhinderde de Duitsers bij Bamburg Farm de IJzer over te trekken. Britse en Franse strijdkrachten werden in de volgende dagen overgebracht naar Nieuwpoort, waardoor het Duitse offensief op 24 oktober tot stilstand werd gebracht. Een kleine strook land met een breedte van 1½ km noordelijk van Nieuwpoort bleef in Belgische handen.
De Duitse artillerie in de duinen werd steeds meer uitgebreid, waardoor de schepen nu minstens 3.600 meter uit de kust moesten blijven.
De Marinedivision consolideerde zich in het gebied van de zee tot Lombardsijde en tot het kanaal Oostende-Nieuwpoort en de stellingbouw werd ter hand genomen.
De troepen werden voor een week afgelost om in Brugge gekleed te worden in het Feldgrau. Het was gedaan met de blauwe marine-uniformen. In deze periode vielen de Fransen het gebied rond de IJzermonding weer aan en wisten zich nu permanent te handhaven op de rechteroever van de IJzer.
Op 12 maart 1915 was de kritische periode voor de kustverdediging voorbij. Rond Zeebrugge kwamen 7 en rond Oostende 6 kustbatterijen gereed.
Het is ondoenlijk om de vele gevechten die het Marinekorps in deze korte periode voerde slechts te noemen, laat staan behandelen. We maken een uitzondering voor het gevecht waarbij voor het het eerst de gecombineerde wapenens werden toegepast, Operatie Strandfest, op 10 juli 1917.

Operatie Strandfest

Op 19 juni 1917 werd de Franse 29. Infanteriedivisie, die in de enclave aan de oostelijke oever van de IJzer bij Nieuwpoort lag, afgelost door de Britse 32. Infanteriedivisie (onder andere het 1st Battalion Northamp-

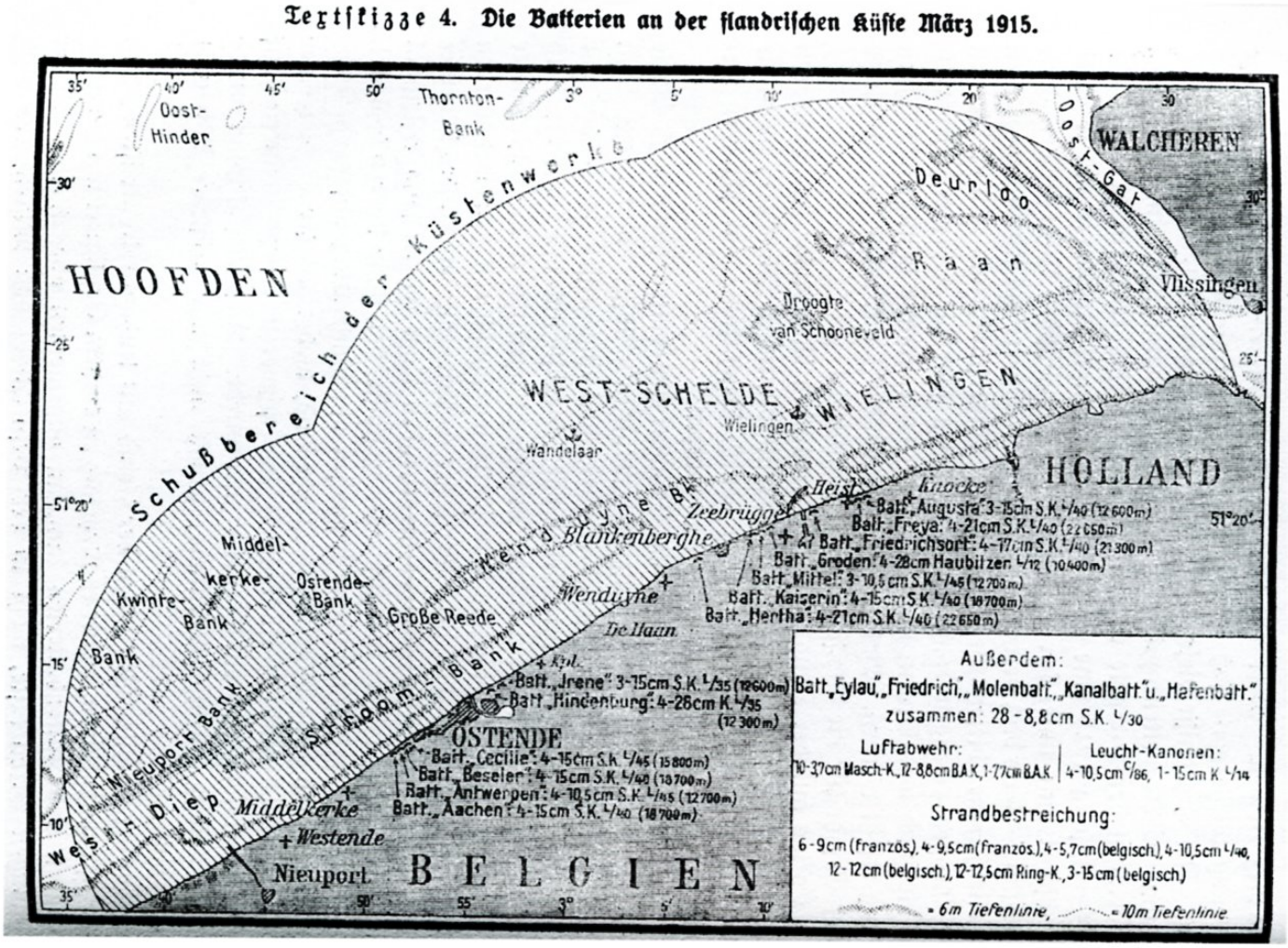

FIG. 3. Kaart van de kustbatterijen van het Marinekorps in 1915. Groos, 1924.

ton Regiment en het 2nd Battalion van het King's Royal Rifle Corps). Deze wisseling van de wacht was de Duitsers niet ontgaan. Het vermoeden rees dat deze wisseling de voorbode was van een komend Brits offensief. Deze gedachte werd versterkt door de toename van de stellingbouw door de Britten in dit bruggenhoofd bij de IJzermonding. Admiraal von Schröder en zijn generaals besloten de vijand voor te zijn. De aanval op de Britse stellingen kreeg de codenaam Strandfest. De Marineinfanterieregimenten 1 en 2 werden terug genomen en afgelost door het Infanterie-Regiment 114 en het Reserve-Infanterie Regiment 237. Er volgde een intensieve training voor de marine-infanteristen in het gebied bij De Haan. Op 30 juni werd tot teleurstelling van het Marinekorps de aanval opgedragen aan Generaal der Infanterie Ferdinand von Quast, de bevelhebber van het Gardekorps. Voor operatie Strandfest werden de volgende versterkingen toegewezen: 27 batterijen veldgeschut, 15 batterijen lichte houwitsers, 16 batterijen zware houwitsers, 9 mortier batterijen, een 30,5 cm kustmortier, een batterij 42 cm Kort marinegeschut, vijf batterijen 10 cm Kort, een batterij 13 cm Kort, een batterij 15 cm Kort, vijf stukken 24 cm spoorweggeschut, 2 Feldfliegerabteilungen met Schutzstaffel, 6 Jagdstaffel [squadron jachtvliegtuigen], 1 Kampfgeschwader [slagvliegtuig eskader], 4 geniecompagnieën, vlammenwerpers, 8 munitietransportcompagnieën, 5 transportcompagnieën en meer dan 300.000 granaten, inclusief gasmunitie. Op 8 juli kwamen de Marine-Infanterie-Regimenten 1 en 2 weer terug in de stellingen en gingen het Infanterie-Regiment 114 en het Reserve-Infanterie-Regiment 237 in de reserve.

Op 10 juli om 10.00 uur openden de artillerie en de mijnenwerpers het uitwerkingsvuur op de vijandelijke batterijen en infanteriestellingen. Er werden ook gasgranaten afgevuurd. Van de zes bruggen over de IJzer werden er vier vernietigd en twee beschadigd. Er werd weinig tegenvuur ontvangen. Na een tien uren durende beschieting gingen de marine-infanterie en de stormafdeling van het Marinekorps om 20.00 uur in de aanval op het 3.000 meter brede en 1.200 meter diepe gebied. Hierbij werden zij ondersteund door de vlammenwerpers van de genie en gevechtsvliegtuigen die de Britse stellingen en loopgraven mitrailleerden. Zowel in de duinen als de polders wisten de Duitse troepen na een uur vechten de IJzer te bereiken. De krijgsbuit bestond uit ongeveer 1.300 gevan-

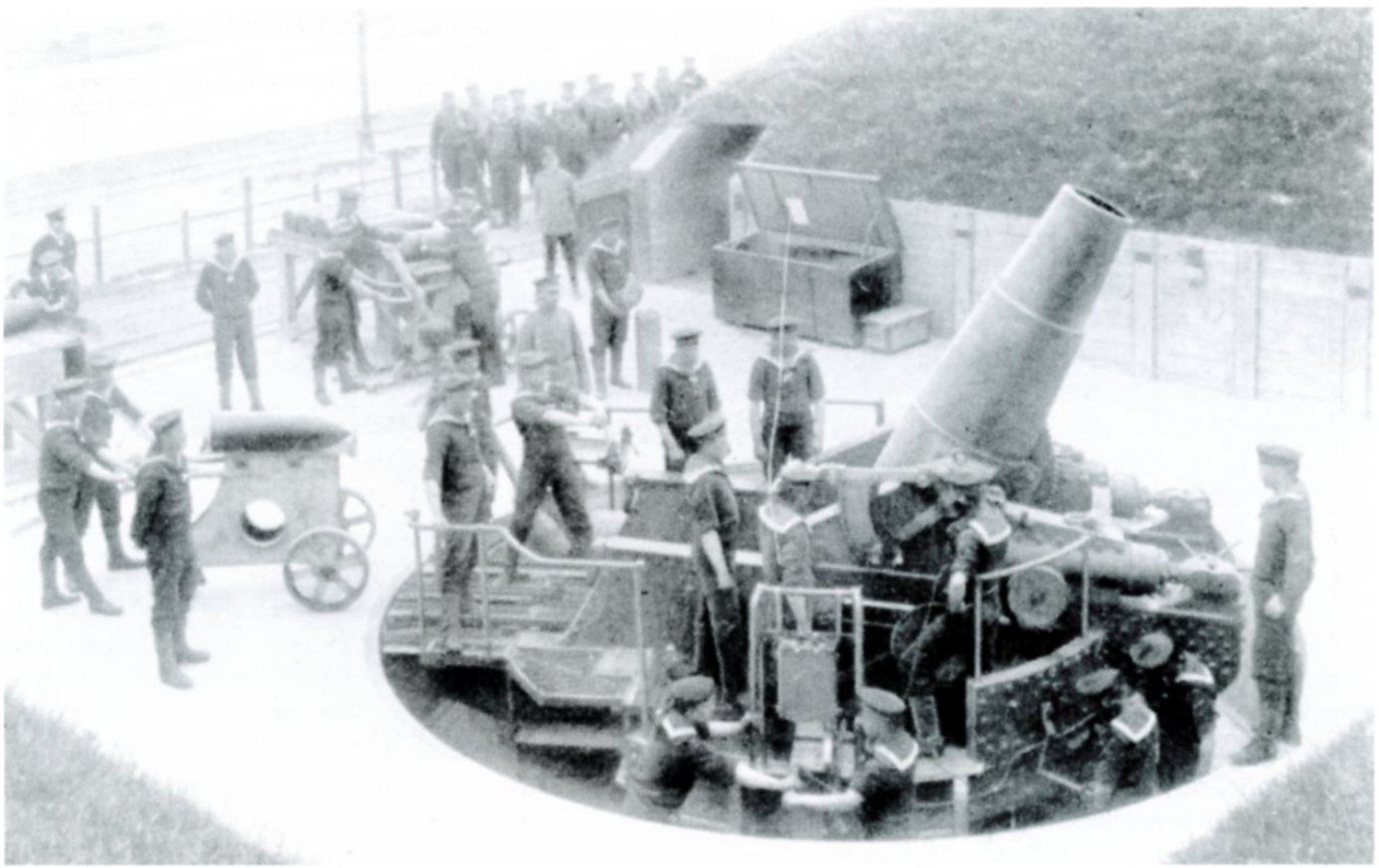

FIG. 4. Batterij Groden met de Haubitze L/12. Busch und Lorey, 1935.

genen, waaronder 31 officieren, 40 mitrailleurs, 21 automatische wapens en een revolverkanon. De Britse verliezen aan gesneuvelden, gewonden en vermisten bedroegen 3.126 man. De Duitse verliezen waren gering. De krijgsgevangenen werden via Oostende naar Brugge afgemarcheerd, waar zij onder grote belangstelling aan de burgerij werden getoond.
Gedurende zes dagen, tussen 11 en 19 juli, deden de Britse troepen vanuit Nieuwpoort tegenaanvallen om het door de Duitsers veroverde gebied te hernemen. De verliezen aan de Duitse zijde begonnen nu op te lopen en stegen tot het tienvoudige van datgene wat het geval was bij een gewone stellingoorlog. In de derde week van juli waren er 1.200 doden en gewonden en meer dan 600 door gas aangetaste gewonden. Het tactische belang van Strandfest ligt in het feit dat gebruik werd gemaakt van de gecombineerde wapenen, infanterie, artillerie, genie en gevechtsvliegtuigen. Deze tactiek werd na Strandfest geregeld toegepast.
De slagen bij de Somme hadden voor Duitsland niet geresulteerd in een doorbraak om tot een overwinning te komen. Ook de onbeperkte onderzeebootoorlog had geen Duitse overwinning weten te bewerkstelligen. De verwachtingen was dat steeds meer Amerikaanse troepen naar het front in West-Europa zouden komen en het aangaan van vredesbesprekingen met de geallieerden leek onafwendbaar. Maar de situatie aan het Oostfront gaf door de oorlogsbeëindiging van de Russen, onder invloed van de revolutie, het Duitse opperbevel weer meer hoop. De Duitse troepen die in het oosten waren ingezet konden nu immers naar het westen worden overgebracht. Dit voordat de Amerikanen in grote aantallen waren overgekomen. De oorlog kon ook in het nieuwe jaar weer voortgezet worden.
In december 1917 waren de Britten er eindelijk van overtuigd dat de bombardementen vanuit zee en vanuit de lucht feitelijk geen effect hadden. Een aanval vanaf de landzijde was de enige mogelijkheid om het Duitse Marinekorps uit Vlaanderen te verdrijven. Dat het zomeroffensief van 1917, de Derde Slag om Ieper (Slag om Passendale) van 31 juli tot 2 augustus, dit niet gerealiseerd had, was geen reden om niet nog eens te proberen het Marinekorps in te sluiten tegen de Belgische kust en zodoende te isoleren van de overige Duitse strijdkrachten in noordwest Frankrijk en België. In de maanden augustus tot en met november vonden er acht afzonderlijke veldslagen plaats.
De grote Duitse Lente- en Zomeroffensieven van 1918 waren tot stilstand gekomen, de geallieerden waren nu in de aanval. De 1. Marinedivision was gelegerd langs de Vlaamse kust en de 2. Marinedivision lag hiermee evenwijdig in deze kuststrook tot Schore. De bij de divisie ingedeelde 38. Landwehrdivision lag in een breed front tot noordelijk van Diksmuide. De si-

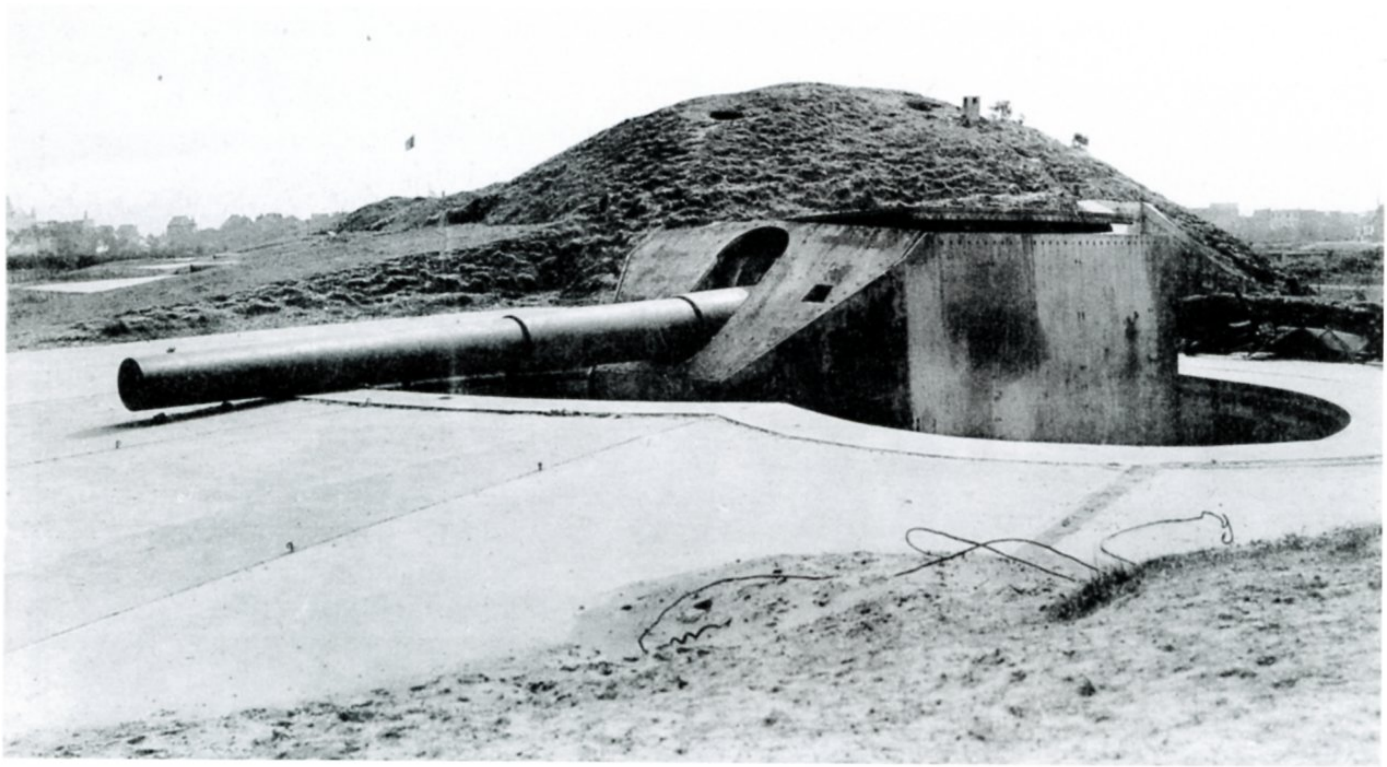

FIG. 5. Batterij Kaiser Wilhelm II met 38,5 cm geschut.
Collectie auteur.

tuatie in Frankrijk verslechterde steeds meer voor de Duitsers. Eind augustus werd de strategische heuvel zuidwestelijk van Ieper, de Kemmelberg (156 m), door de Duitsers prijsgegeven. Het bezit van deze heuvel is essentieel voor elke aanval op Vlaanderen, en er werd jaren voor gevochten. Het werd de Duitsers steeds duidelijker dat er een geallieerd offensief op handen was. Op de 28 september 1918 begon de laatste grote slag in Vlaanderen. De kustbatterijen bij Zeebrugge en westelijk van Oostende werden vanuit zee beschoten door monitors. Deze werden 's middags door de kustbatterijen van de kust verdreven, waarna de monitors zich verplaatsten zich naar het westen, waar zij de 2. Marinedivision onder vuur namen.

In de eerste dagen van oktober ging de strijd door, het steeds verder droog vallen van het geïnundeerde IJzerdal maakte het voor de geallieerden steeds makkelijker om de Duitse linies te naderen. De batterij Deutschland wist op 4 oktober de sluizen bij Nieuwpoort Bad te vernielen, waardoor het zeewater bij elk vloedgetijde opnieuw naar het IJzerdal stroomde. Dit was een herhaling van wat de Belgen succesvol toepasten om in 1914 de Duitse opmars richting Duinkerken te stoppen. Door de geboden weerstand en de opnieuw gestelde inundatie van het IJzerdal, werd er door de geallieerden geen verdere terreinwinst gemaakt in het gebied van het Marinekorps. Inmiddels waren de zeestrijdkrachten van het Marinekorps naar Duitsland vertrokken en begon de ontmanteling en vernieling van een deel van de kustbatterijen.

Op 14 oktober laaide de strijd weer op en rukten de geallieerden op tot Torhout (ten oosten van Diksmuide, en ten zuiden van Brugge) en verder zuidelijk. Toch werden de aanvallen van de vijandelijke infanterie bij Lombardsijde en Handzame bloedig afgeslagen. De 3. Landwehrdivision wist na een gering terrein verlies het bos van Wijnendale (3 km van Torhout, West-Vlaanderen) te behouden, maar het Garde-Reservekorps bood bij Torhout onvoldoende weerstand. Hierdoor werden de posities van het Marinekorps onhoudbaar. Aangezien de geallieerden nu richting Brugge gingen oprukken, waardoor de smalle strook land tussen Nederlands en geallieerd gebied kon worden bezet en de terugweg naar het Oosten zou worden afgesloten. Het Marinekorps had zoveel mogelijk materieel in veiligheid weten te brengen, de militaire installaties, de kustbatterijen en de haveninstallaties in Zeebrugge, Brugge en Oostende waren systematisch vernietigd. Niets stond de vijand meer in de weg om het Marinekorps achter de Antwerpen-Maaslinie te voeren. Op de 16e oktober werd het bevel gegeven de Vlaamse kust te ontruimen. De volgende dag trokken de Belgische troepen Oostende binnen.

Op 11 november om 11.55 uur kwam het bericht binnen van het Armee Oberkommando dat de machthebbers in Duitsland besloten hadden dat er een wapenstilstand in acht moest worden gehouden. Hiermee kwam een eind aan de meer dan vier jaren durende strijd van het nu uit 60.000-70.000 man sterke Marinekorps. De gevechtskracht en de wil om

te vechten waren bij het Marinekorps overigens nog volledig aanwezig.

Van het Marineinfanterieregiment 1 waren in de oorlog 76 officieren en meer dan 2.000 onderofficieren en manschappen gesneuveld. Van het 2e regiment sneuvelden 85 officieren en meer dan 2.000 onderofficieren en manschappen, en van het 3e regiment sneuvelden ongeveer 50 officieren en ongeveer 1.900 onderofficieren en manschappen. Voor hen werd te Kiel in 1927 een 'Seesoldaten-Ehrenmahl' (gedenkteken) opgericht met het opschrift '6000 Seesoldaten gaben Ihr Leben für Euch'.

Marinekorps - Marinekustartillerie [FIG 3, 4, 5]

De Marinedivision die in oktober was aangekomen te Oostende begon met het aanleggen van stellingen voor zowel de verdediging van het landfront, als het zeefront. De eerste aandacht ging uit naar het bouwen van kustbatterijen teneinde de Britten te verhinderen dat zij de kust van dichtbij onder vuur konden nemen en er landingen op konden uitvoeren. Een aantal te Antwerpen buitgemaakte verouderde stukken veldartillerie en een aantal naar de Belgische kust overgebrachte batterijen Duits kustgeschut, vormden het begin van de indrukwekkende fortificatie van de Vlaamse kust. De artilleristische verdediging van de Vlaamse kust bestond uit zware en middelbare kustbatterijen, ingericht voor indirecte richting en gedekt opgesteld om waarneming vanuit zee te verhinderen. Deze batterijen waren aangevuld met lichte batterijen, ingericht voor het uitbrengen van direct gericht vuur voor de nabijverdediging en luchtdoelbatterijen. Voorts beschikte men over infanteriewerken en zoeklichtopstellingen. Bij aanvallen vanuit zee waarbij gebruik werd gemaakt van vliegerwaarneming (artillerieverkenners), konden de batterijen in rookgordijnen worden gehuld met behulp van Nebeltöpfe. Meestal bestonden de kustbatterijen uit 3-4 stukken die waren ingericht voor het vuren op grote afstanden door middel van grote elevaties en aangepaste munitie. Op het projectiel werd een kap (Haube) geplaatst om de luchtweerstand te verminderen.
In het voorjaar van 1915 waren de kustbatterijen in staat vijandelijke landingen af te slaan. In de winter 1915/1916 waren de kustbatterijen sterk genoeg om het vuur van Britse schepen af te weren. De batterij Kaiser-Wilhelm-II, voorzien van vier 30,5 cm kanonnen, die eind maart 1916 gereed kwam en de batterij Tirpitz, met vier 28 cm kanonnen, speelden met hun grote dracht een belangrijke rol. In de zomer van 1916 was de vuurkracht van de Duitse batterijen langs de Vlaamse kust superieur vergeleken met datgene wat de geallieerden bezaten. De batterijen konden op een afstand van 30 km uit de kust reeds vuur uitbrengen op vijandelijke schepen. Gedurende de nacht konden de batterijen automatisch vuur uitbrengen op afstanden van een, twee of drie kilometer om een mogelijke landing op de kust te verijdelen.
De lichte en middelzware artillerie tot 15 cm, met inbegrip van de 17 cm batterijen: Gneisenau en Friedrichsort en de 21 cm batterij: Hertha en Freya, stonden dicht aan het strand en waren ingericht voor het afgeven van direct vuur op de zeedoelen. De zware batterijen stonden tot 3 km landinwaarts en werden indirect gericht door een vuurleiding, door een geluidmeetdienst, of door vliegerwaarnemers (artillerieverkenners). Alle batterijen waren aangesloten op een telefoonkabelnet, de batterijen met het lange afstandsgeschut beschikten bovendien over radiotelegrafie en lichtseintoestellen en waarnemingsbunkers met zicht op zee.
Voor de nabijverdediging van de batterijen was er licht geschut opgesteld voor het uitbrengen van flankerend vuur. Het geschut kon ook het strand bestrijken om landingen af te slaan. Voorts waren er zoeklichten bij de batterijen opgesteld. Bij de steunpunten waren kanonnen voor het afvuren voor lichtgranaten en zoeklichten opgesteld. De organisatie van de Duitse verdediging was als volgt:

I. Kustverdediging Oost

A. Groep voor vuren op grote afstanden Duinbergen
5 Batterijen, Hoofdbewapening: 21-30,5 cm geschut

[1. Batterij Kaiser-Wilhelm-II/Ost Batterie.
Knokke. 4-30,5 cm SK L/50. Maximum dracht 37.500 m.
2. Batterij Hessen.
Landinwaarts gelegen bij Uitkerke. 4-28 cm SK L/40 spoorweggeschut. Maximum dracht 27.700 m.
3. Batterij Braunschweig.
Knokke Zoute
4-28 cm SK L/40 gemonteerd op spooronderstellen. Maximum dracht 27.700 m.
4. Batterij Freya.
Oostelijk van Heist 4-21 cm SK L/40. Maximum dracht 22.600 m.
5. Batterij Hertha.
Wenduine. 4-21 cm SK L/40 Maximum dracht 22 600 m.]

B. Groep Knokke voor de nabijverdediging
6 Batterijen, Hoofdbewapening 5-17 cm geschut

[6. Batterij Schleswig Holstein.
Knokke. 2–17 cm SK L/40 veldgeschut. Maximum dracht 24.000 m.

7. Batterij Augusta.
Heist (Duinbergen). 3-15 cm SK L/30. Maximum dracht 12.600 m.

8. Batterij Hamburg.
West van Knokke. 4-10,5 cm SK L/45. Maximum dracht 12.700 m.

9. Batterij Bremen.
In de duinen dicht bij de Belgisch-Nederlandse grens. 4-10,5 cm SK L/40.
Maximum dracht 12.200 m.

10. Batterij Köln/Leckerbeck.
Knokke. 2-8,8 cm SK L/30.
Maximum dracht 7000 m.

11. Batterij Schützennest.
Knokke. 6-5 cm buitgemaakt Belgisch vestinggeschut. Maximum dracht 3000 m.]

C. Havenverdediging Zeebrugge
5 Batterijen Hoofdbewapening 5,2–17 cm geschut

[12. Batterij Friedrichsort/Goeben.
Heist. 4-17 cm SK L/40.
Maximum dracht 21.300 m.

13. Batterij Lübeck/Molenfuss.
Zeebrugge, 2-15 cm SK L/40. Maximum dracht 18.700 m.

14. Batterij Mole.
Zeebrugge op de Zeemuur (Pier).
Wisselde regelmatig:
- December 1914 6-8,8 cm geplaatst op het eind van de Zeemuur. Maximum dracht 7000 m., voorts 3 buitgemaakte Belgische 12 cm stukken. 3-10,5 cm.
- Twee stukken van 15 cm. Maximum dracht 18.700 m.
- Oktober 1917 4 stukken van 10,5 cm SK L/45 Maximum dracht 12.700 m. Dit ter vervanging van 2 stukken van 8,8 cm.
- Mei 1918 4 kanonnen 5 cm SK L/40 erbij geplaatst. Maximum dracht 6800 m.

15. Batterij Kanal.
Heist, 4-8,8 cm SK L/30 /SK L/35. Maximum dracht 9100 m. Luchtdoelbatterij.

16. Batterij Leopoldkanal. Zeebrugge 2–5,2 cm. Maximum dracht 7100 m.]

D. Groep Blankenberge
5 Batterijen Hoofdbewapening 8,8–17 cm geschut

[17. Batterij Sachsen.
Zuidelijk van Uitkerke 4-17 cm veldgeschut, 17 cm SK L/40. Maximum dracht 24.000 m.

18. Batterij Kaiserin.
In de duinen van Blankenberge. 4-15 cm SK L/40 model 1900. Maximum dracht 18.700 m.

19. Batterij Groden.
Tussen Blankenberge en Zeebrugge. 4-28 cm Haubitze L/12 (houwitser, krombaangeschut). Maximum dracht 10.400 m. Er was ook een 15 cm Leuchtkanone L/14

20. Batterij Mittel.
Blankenberge. 3-10,5 cm SK L/45. Maximum dracht 12.700 m. Een kanon 15 cm M.P.L. C/97 voor het afvuren van lichtgranaten.

21. Batterij Hafen. Wenduine, 4-8,8 cm SL L/30 [See Luft] luchtdoelgeschut. Maximum dracht 7000 m. Een 10,5 cm kanon voor het afvuren van lichtgranaten.]

II. Kustverdediging West

A. Groep voor vuren op grote afstanden Oostende-West.
5 Batterijen, hoofdbewapening 28-8 cm geschut en een batterij zwaar luchtdoelgeschut 8,8 cm.

[22. Batterij Deutschland.
Tussen Bredene en Klemskerke, 3-38 cm SK L/45. Maximum dracht 38.000 m.

23. Batterij Pommern.
Stokerijbos te Moere (Gistel). 1-38 cm SK L/45. Maximale dracht 47.000 m.

24. Batterij Tirpitz.
Zuidwestelijk van Oostende, 4-28 cm SK L/45. Maximum dracht 35.000 m.

25. Batterij Preussen.
Bredene, 4-28 cm SK L/40 spoorweggeschut. Maximum dracht 27.000 m.

26. Batterij Grossherzog.
Oostende, 4-8,8 cm luchtdoelartillerie.

27. Batterij Hannover.
Vlissegem, Maximaal 4–28 cm SK L/40 spoorweggeschut.

FIG. 6. Inleveren van lichte wapens vóór de doortocht in 1918 door Nederlands Limburg naar Duitsland.
Nederlands Instituut voor Militaire Historie, Den Haag.

Er waren in de praktijk drie stukken aanwezig. Maximum dracht 27.000 m.]

B. Groep Mariakerke.
7 Batterijen, Hoofdbewapening 8,8-17 cm geschut.

[28. Batterij Oldenburg/ Neu Antwerpen
Oostende, 4 - 17 cm SK L/40 in M.P.L. (Mittelpivotlaffete) Maximum dracht 18.300 m.

29. Batterij Gneisenau II.
Oostende, 4 - 17 cm SK L40. Maximum dracht 18.300 m.

30. Batterij Cecile.
Westelijk van Mariakerke. 4-15 cm SK L/45. Maximum dracht 15.800 m.

31. Batterij Aachen.
Raversijde, 4-15 cm SK L/40. Maximum dracht 18.700 m.

32. Batterij Beseler.
Oostelijk van Raversijde. 4-15 cm SK L/40 met een maximum dracht van 18.700 m.

33. Batterij Antwerpen.
Raversijde. 4-10,5 cm SK L/35 of SK L/40. Maximum dracht 12.200 m.

34. Batterij Friedrich.
Oostende, 4-8,8 cm SK L/30. Maximum dracht 7000 m.]

C. Havenverdediging Oosten-Oost.
4 Batterijen, Hoofdbewapening 15-28 cm geschut.

[35. Batterij Hindenburg.
Oostende, 4-28 cm SK L/35 van het type Küsten Scharten Laffete. Maximum dracht 12.300 m.

36. Batterij Schlesien.
Bredene, 4-17 cm SK L/40, veldartillerie. Maximum dracht 24.000 m.

37. Batterij Ludendorff.
Bredene, 4-15 cm SK L/40. Maximum dracht 18.700 m.

38. Batterij Irene.
Bredene, 3-15 cm SK L/35. Maximum dracht 17.600 m.]

Commando Havenmonden.
6 Batterijen met Hoofdbewapening 10,5-17 cm geschut en 1 batterij zwaar luchtdoelgeschut 8,8 cm.

[39. Batterij Blücher.
Oostende, 3-15 cm met een maximum dracht 18.700 m.

40. Batterij Eylau.
Oostende, 1-10,5 cm. Maximum dracht 12.200 m.; 3-8,8 cm SK L/30, vervangen door 5–8,8 cm SK L/35. Maximum dracht 9100 m.; 2-5,2 cm. Maximum dracht 7100 m . en 3-3,7 cm. Maximum dracht 3800 m.

41. Batterij Gneisenau I.
Oostende, 4-17 cm SK L/40 veldgeschut. Maximum dracht 18.300 m.

42. Batterij Seekamp.
Geen vaste verblijfplaats. 17 cm. Spoorweggeschut. Maximum dracht 24.000 m.

43. Batterij Würtemberg.
Zeebrugge, 4-10,5 cm

44. Batterij Zeppelin.
Zeebrugge, 8,8 cm luchtdoelartillerie.]

Niet opgenomen in batterijnummering
De batterijen Hansa (mogelijk tussen Middelkerke en Raversijde) en Reimers (mogelijk in de buurt van batterij 31. Aachen).

[FIG 6]

Toen het bevel kwam voor de Duitse troepen om terug te trekken werden de kustbatterijen opgeblazen. De onbespannen stukken veldgeschut werden door de marineartillerie matrozen op de terugmars nog dagenlang meegetrokken.
De laatste Dagorder van het Marinekorps luidde:

Marinekorps
Korpshauptquartier, den 16. 10. 1918

Korpstagesbefehl

Auf Befehl der Obersten Heeresleitung wird das Marinekorps seine jetzigen Kampfstellungen räumen, um in neue Widerstandslinien geführt zu werden.

Das Marinekorps hat die flandrische Küste und die anschliessenden Landfronten nunmehr vier Jahre hindurch gehalten, ohne einen Fussbreit Landes preisgegeben zu haben; seine Aufgabe, den Heeren unserer Westfront als Flankensicherung zu dienen, hat es voll erfühlt.

Wenn die Truppen nunmehr aus ihren festen Stellungen unbesiegt herausgezogen werden, so können sie diese verlassen mit dem stolzen Bewustsein treuer, tapferer Pflichterfüllung. Keine übermächtige Flotte der verbündeten Gegner hat es auch nur gewagt, die unbezwingliche Seefestung von Flandern ernstlich anzugreifen, und das Marinekorps würde die Küste nach wie vor unbegrenzte Zeit gehalten haben.

Bei der nun bevorstehenden schweren Aufgabe des Räumens und des Rückmarsches erwarte ich, dass die alte Manneszucht sich in hellem Lichte zeigen wird; darin liegt die Probe auf die Tüchtigkeit von Führern und Truppen.

Trotzigen Sinnes rücken wir in neue Stellungen ein, in denen wir unseren alten Kriegsmut beweisen wollen.

Mit hoher und dankbarer Anerkennung gedenke ich schliesslich heute der schwimmenden Streitkräfte. Von opferfreudigem Angriffsgeist beseelt, waren sie alle Jahre hindurch der Schrecken unserer Feinde bis weit in die freien Meere hinaus. Sie haben die Ehre der Flagge hochgehalten bis zum letzten Tage.

v. Schröder.

Met deze woorden sloot Admiral Ludwig Von Schröder, de Leeuw van Vlaanderen genoemd, zijn carrière af. De wens van de Duitse keizer Wilhelm II om hem de revolutie van de matrozen in Kiel en Wilhelmshaven te laten onderdrukken werd door de Rijkskanselier, prins Max von Baden, afgewezen. Von Baden en de Duitse regering vreesden het harde optreden van de oude admiraal met alle gevolgen van dien.

Vliegtuigcompetitie anno 1924
De aanschaffing van vliegtuigen voor de LVA uit de begroting-1924

Luitenant-generaal b.d. dr. Dirk Starink

Inleiding

Begin jaren twintig werd de Luchtvaartafdeeling (LVA) van het Nederlandse leger opgebouwd door jaarlijkse aanschaffing van kleine series vliegtuigen bij de eigen industrie. Nadat Fokker in 1920 zestig C.I verkenners en twintig D.VII jagers vanuit Duitsland had geleverd als basisuitrusting voor de LVA, begon het departement van Oorlog in 1922 met die jaarlijkse vliegtuigaanschaffingen. In 1922 en 1923 werden bij Fokker C.IV zware verkenners en S.II en S.IV lesvliegtuigen besteld. In de begroting-1924 was vervolgens ook geld gereserveerd voor de aankoop van jachtvliegtuigen ter vervanging van de nog uit de Eerste Wereldoorlog stammende D.VII. Dankzij een in de collectie van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) aanwezig uitvoerig memorandum van de toenmalige chef van de Technische Dienst van de LVA, de heer ir. Bruno Stephan, weten we nauwkeurig hoe de Fokker C.VI - niet als jager maar als lichte verkenner - uit deze aanschafprocedure met heftige concurrentie tussen twee fabrieken als winnaar te voorschijn kwam.
De twee elkaar beconcurrerende vliegtuigfabrieken waren de Amsterdamse N.V. Nederlandsche Vliegtuigenfabriek (NVNV) van Anthony Fokker en de Haagse N.V. Nationale Vliegtuig Industrie (NVI), opgericht op initiatief van oud-commandant van de LVA, Hendrik Walaardt Sacré. Alvorens de in 1924 gehouden vliegtuigcompetitie te behandelen, volgt eerst een korte geschiedenis van deze beide ondernemingen en hoe zij vanaf 1922 streden om de gunst van de LVA.

De eerste Nederlandse vliegtuigfabriek: Spyker

Tot de eerste schuchtere pogingen tot het bouwen van vliegtuigen in Nederland behoren de 'Heidevogel' van Frits Koolhoven en de 'Brik' van Marinus van Meel. Dat laatste toestel was in 1913 de eerste vliegmachine in dienst van de op 1 juli van dat jaar te Soesterberg opgerichte LVA. Verdere vliegtuigen werden aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog in Frankrijk bij de gebroeders Farman aangekocht.[1] Maar na het uitbreken van de oorlog op 1 augustus 1914 droogde deze bron op en was de LVA aangewezen op de eigen, in feite niet bestaande, industrie. Een initiatief van luchtvaartpionier Henri Wijnmalen om een nationale vliegtuigindustrie op te zetten bracht uitkomst. Wijnmalen had in 1910 in Frankrijk zijn vliegbrevet gehaald, gaf vliegdemonstraties te Ede en Soesterberg en verbeterde op 1 oktober van dat jaar in een Farman het wereldhoogterecord tot 2.780 meter. Na korte tijd bij zijn oom J.F. Verwey op Soesterberg voor de Maatschappij voor Luchtvaart te hebben gewerkt als vlieginstructeur, vertrok Wijnmalen in 1911 naar het buitenland om in december 1913 in Nederland terug te keren. Omdat hij inmiddels de licentierechten en het agentschap van de Farman-vliegtuigen bezat, wilde hij op Soesterberg een vliegtuigfabriek vestigen, teneinde de LVA behulpzaam te zijn. Wijnmalen stichtte in maart 1914 zijn N.V. Nederlandsche Vliegtuigenfabriek, in de onmiddellijke nabijheid van het militaire vliegkamp Soesterberg.[2]
Toen kort daarop het Nederlandse leger mobiliseerde, kreeg Wijnmalen het verzoek van de militaire autoriteiten zijn bedrijf binnen de veilige Stelling van Amsterdam onder te brengen. Hij vond daar onderdak bij de Industrieele Maatschappij Trompenburg aan de Amsteldijk, waar hij in oktober 1914 met 24 man personeel de bovenverdieping van de Spyker-automobielfabriek betrok. Als bedrijfsleider en constructeur

[1] D. Starink, *De jonge jaren van de luchtmacht. Het luchtwapen in het Nederlandse leger 1913-1939* (Amsterdam 2013) 87.

[2] W. Klinkert, "Een vitaal belang van de eerste orde'. Militaire luchtvaart in Nederland 1914-1920' in: J.H.J. Andriessen en P. Pierik (red.), *De Grote Oorlog. Kroniek 1914-1918*, deel 15 (Soesterberg 2007) 145-148; F. Gerdessen, N. Geldhof en H.J. Hazewinkel, *Spyker. De eerste Nederlandse Vliegtuigfabriek* (Den Haag 2002) 2-3.

Het eerste eigen ontwerp van de Automobiel- en Vliegtuigfabriek Trompenburg: het Spyker V.1 jachtvliegtuig.
Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), Den Haag.

fungeerde de Fransman H.A. Vannehard en een groep Belgische vluchtelingen, afkomstig van de Antwerpse motorenfabriek Minerva, maakte deel uit van het personeel. Begin 1915 arrangeerde president-commissaris F.H. Fentener van Vlissingen een fusie tussen beide ondernemingen en ontstond de N.V. Nederlandsche Automobiel- en Vliegtuigfabriek "Trompenburg", met Wijnmalen als directeur. Tussen 1915 en 1917 bouwde Trompenburg zeventien Farman-vliegtuigen voor de Nederlandse militaire vliegdiensten. Het grootste probleem was het verkrijgen van de juiste grondstoffen voor de vliegtuigbouw uit het buitenland. In 1916 zette Wijnmalen het departement van Oorlog onder druk met de mededeling dat zijn fabriek de deuren moest sluiten indien er niet voldoende vliegtuigorders volgden. Dat wenste het legerbestuur te voorkomen en na onderhandelingen kwam het met de militaire productie belaste Munitiebureau met Wijnmalen een productieprogramma van honderd auto's, tien watervliegtuigen voor de Marineluchtvaartdienst (MLD) en veertig landvliegtuigen voor de LVA overeen.[3]
Ondertussen schiep Vannehard in 1916 met de beperkte middelen en kennis het eerste vliegtuig van eigen ontwerp, het V.1 jachtvliegtuig. Bij de beproeving van het toestel begin 1917 bleek het verre van volmaakt en zelfs na de nodige verbeteringen bleek het inferieur aan de Engelse Sopwith Pup Jager die kort tevoren in Nederland was geïnterneerd. Een betere manier om de LVA van vliegtuigen van eigen bodem te voorzien, bleek het nabouwen van geïnterneerd materieel. Zo kreeg Trompenburg in 1917 opdracht om een serie van twintig Franse Nieuport XI jagers na te bouwen, die echter pas tegen het einde van de oorlog gereed was. Datzelfde gebeurde met het meest succesvolle ontwerp van Vannehard, het Spyker V.2 lesvliegtuig, waarvan er na afloop van de Eerste Wereldoorlog 78 voor de landmacht en de marine werden afgeleverd.[4]
Een groter probleem vormde de bouw van het Spyker V.3 jachtvliegtuig en het Spyker V.4 verkenningsvliegtuig, waarvoor in oktober 1918 door het Munitiebureau grote bestellingen waren geplaatst voor de Nederlandse krijgsmacht, namelijk voor 98 respectievelijk 118 toestellen. Van de V.3 vloog alleen het prototype in juni 1919, maar de V.4 kwam niet verder dan de tekenplank. Op dat moment kwam Fokker in beeld om de orders van Trompenburg over te nemen.[5]

[3] Starink, *De jonge jaren*, 105-107.

[4] Gerdessen, *Spyker*, 17-29.

[5] Ibidem, 8-9.

Een bij Trompenburg nagebouwd Nieuport XI jachtvliegtuig.
NIMH.

Fokker neemt de vliegtuigbouw van Trompenburg over

Anthony H.G. Fokker had naam gemaakt toen hij met zijn in Duitsland gebouwde eerste vliegtuig, de 'Spin', ter gelegenheid van Koninginnedag 1911 in zijn geboortestad Haarlem vliegdemonstraties had gegeven. Omdat hij de Nederlandse militaire autoriteiten niet voor zijn vliegtuigen kon interesseren, vestigde hij zich begin 1912 met zijn bedrijf op het Duitse vliegveld Johannisthal bij Berlijn. In de zomer van 1913 sleepte hij zijn eerste opdracht voor tien vliegtuigen voor het Duitse leger binnen, maar moest zijn bedrijf verplaatsen naar Schwerin.[6] De Eerste Wereldoorlog die in augustus 1914 uitbrak zorgde voor een enorme groei van Fokkers vliegtuigfabriek. Fokker leverde in de vier oorlogsjaren ruim 3.300 vliegtuigen in 85 verschillende modellen aan de Duitse en Oostenrijkse legers. Bovendien werden nog eens 2.300 Fokkervliegtuigen bij andere fabrieken in licentie gebouwd. Ten tijde van de wapenstilstand van november 1918 zat Fokker met een nog niet afgeleverde partij vliegtuigen van de nieuwste modellen. In plaats van deze overeenkomstig de wapenstilstandsbepalingen over te dragen aan de geallieerde controlecommissie vervoerde Fokker zijn vliegtuigvoorraad met medeweten van de Duitse douane in maart 1919 in zes treinen naar Nederland en parkeerde deze op het rangeerterrein aan de Amsterdamse Petroleumhaven. In zijn vaderland was Fokker al eerder in contact getreden met Wijnmalen die grote moeite had zijn contract met de overheid na te komen voor de levering van vliegtuigen die van beduidend mindere kwaliteit waren dan Fokker nu naar Nederland overbracht. Op 22 februari 1919 sloten Fokker en Wijnmalen een overeenkomst, waarbij Fokker 98 D.VII jachtvliegtuigen en 118 C.I verkenningsvliegtuigen aan Trompenburg zou leveren om aan de verplichtingen van het contract met de Staat te voldoen.[7]

Het departement van Oorlog wilde hier aanvankelijk niet aan meewerken uit angst dat het zakendoen met Fokker over illegaal aan de overwinnaars onttrokken materieel de Nederlandse neutraliteit zou aantasten. Maar op aandringen van de minister van Landbouw, Nijverheid en Handel besloot het kabinet op 11 april 1919 dat het Munitiebureau met Trompenburg kon onderhandelen over de invulling van de militaire behoefte met Fokker-vliegtuigen. Kort nadat Fokker en Trompenburg het over de levering eens waren geworden en er op 3 januari 1920 een gewijzigd con-

[6] M.L.J. Dierikx, *Dwarswind. Een biografie van Anthony Fokker* (Den Haag 1997) 23-29.

[7] Ibidem, 67-76; Starink, De jonge jaren, 198-199; Gerdessen, Spyker, 9-11.

Fokker nam in 1919 de grote vliegtuigorder voor de LVA van Trompenburg over en leverde in 1920 zestig C.I verkenners (hier in zijn element afgebeeld) en twintig D.VII jagers.
NIMH.

tract met het Munitiebureau tot stand kwam, besloot Trompenburg zich echter geheel uit de vliegtuigbouw terug te trekken. Het gevolg was dat het Rijk het contract met Trompenburg afkocht en met Fokker een nieuw contract afsloot voor de - sterk gereduceerde - levering van twintig D.VII jagers en zestig C.I verkenners. Met dit materieel dat in het voorjaar van 1920 werd geleverd, werd de LVA op Soesterberg opnieuw uitgerust en het uit de oorlogsjaren daterende verouderde vliegend materieel vervangen.[8]
Fokker had op 21 juli 1919 in Amsterdam zijn nieuwe onderneming opgezet onder de naam N.V. Nederlandsche Vliegtuigenfabriek (NVNV) met oud-gouverneur-generaal van Nederlands-Indië J.B. van Heutsz als president-commissaris. Na afloop van de grote luchtvaarttentoonstelling ELTA in Amsterdam-Noord had hij de hiervoor opgetrokken hallen als fabrieksruimte in gebruik genomen. Na verkoop van zijn vliegtuigvoorraad aan de Nederlandse en buitenlandse vliegdiensten, ging Fokker zich met zijn chef-constructeur Reinhold Platz toeleggen op het ontwerpen en bouwen van nieuwe typen militaire en civiele vliegtuigen.[9] Bij zijn pogingen die nieuwe vliegtuigtypen ook aan de Nederlandse militaire vliegdiensten en de KLM te kunnen verkopen kreeg Fokker vanaf 1922 concurrentie van de Haagse NVI.

De Nationale Vliegtuig Industrie

Na zijn ontslag uit de militaire dienst in november 1919 trad Walaardt Sacré in dienst van het Engelse Vickers-consortium dat zich naast scheepsbouw en bewapening ook met de fabricage van vliegtuigen bezighield. In aanvulling op de import van vliegtuigen en motoren stimuleerde Vickers de bouw van een vliegtuigfabriek in Nederland om de positie van Fokker te ondermijnen. Met steun van Vickers richtte Walaardt Sacré als commissaris op 13 april 1922 in Den Haag de N.V. Nationale Vliegtuig Industrie (NVI) op, met Joop Carley als bedrijfsleider en constructeur. Voor de bouw van vliegtuigen maakte de NVI aanvankelijk gebruik van een deel van Burgerhout's Machinefabriek en Scheepswerf aan de Nieuwe Maas in Rotterdam, maar na een brand daar op 14 december 1922 verhuisde de NVI naar een loods aan het Calandplein in Den Haag. Voor het invliegen huurde de NVI een hangar op het nieuwe Rotterdamse vliegveld Waalhaven.[10]
In 1922 zocht de LVA een nieuw lesvliegtuig als op-

[8] Starink, *De jonge jaren*, 124-125.

[9] Dierikx, *Dwarswind*, 85-87.

[10] R. de Winter, *Leven voor de luchtvaart. Hendrik Walaardt Sacré 1873-1949* (Den Haag 1992) 96-97; S. van der Zee, *Vergeten legende. Frits Koolhoven 1886-1946* (Amsterdam 2001) 52-53.

De Fokker C.IV tactische verkenner, waarvan er in 1922 en 1923 in totaal 31 werden aangeschaft voor de LVA.
NIMH.

volger van de Spyker V.2, waarvoor Carley het C.III lesvliegtuig ontwierp en bouwde. Tijdens een vergelijkende competitie met de Fokker S.II op Soesterberg moest het lichtere en snellere toestel van Carley het afleggen tegen het Fokker-toestel. Uit woede over deze vernederende beslissing nam Carley in oktober 1922 ontslag en werd zijn plaats als constructeur ingenomen door de ervaren vliegtuigontwerper S.F.W. (Frits) Koolhoven, die kort na de oprichting bij de NVI in dienst was getreden. Zoals Fokker dat in Duitsland had gedaan, was Koolhoven tijdens de Eerste Wereldoorlog in Engeland als vliegtuigconstructeur actief geweest. Van zijn ontwerpen bouwde de Engelse vliegtuigindustrie meer dan tweeduizend vliegtuigen. Het eerste door hem bij de NVI ontworpen vliegtuig was de als tweepersoons hoogdekker uitgevoerde FK.31 jager/verkenner met een Bristol Jupiter stermotor van 420 pk. Met dit toestel, waarvan een mock-up op de Parijse Luchtvaartsalon in het najaar van 1922 opzien baarde, bond de NVI de strijd met Fokker echt aan.[11]

Fokker versus NVI in 1922 en 1923

De LVA-begroting voor 1922 bevatte behalve geld voor lesvliegtuigen ook geld voor de aankoop van veertien tactische verkenningsvliegtuigen. Nadat deze begroting eind maart 1922 door het parlement was goedgekeurd, kreeg de industrie een uitnodiging tot het uitbrengen van offertes. De aan deze verkenningsvliegtuigen te stellen eisen betroffen met name het kunnen meevoeren van een militaire last (bemanning met uitrusting en bewapening) van 350 kg gedurende een vluchtduur van 3½ à 4 uur bij vol vermogen, waarvoor nog eens 350 kg aan benzine en olie nodig was. Begin juni bood de NVI de eerder genoemde FK.31 aan en Fokker de C.IV tweedekker met de nog uit Amerikaanse oorlogsvoorraden beschikbare Packard Liberty vloeistofgekoelde lijnmotor. Beide vliegtuigen verkeerden op dat moment nog in een "embryonaal stadium". De FK.31 stond nog op de tekenplank en het prototype van de C.IV vloog weliswaar, maar voldeed nog niet aan de eisen. Volgens Fokker was het mogelijk de prestaties zodanig op te voeren dat het aan de specificatie kon voldoen. Op basis van de aangeleverde informatie koos de LVA voor de Fokker C.IV met als argumenten die in het memorandum van 25 oktober 1924 door de heer Stephan als volgt zijn omschreven:

[11] De Winter, Leven voor de luchtvaart, 97.

De door Koolhoven ontworpen FK.31 jager/verkenner werd door de NVI ingezet als wapen in de concurrentie met Fokker. Deze foto toont duidelijk de luchtgekoelde Bristol Jupiter stermotor.
NIMH.

Daar op goede gronden verwacht kon worden, dat de C-IV in prestaties opgevoerd zou kunnen worden tot een vliegtuig dat ongeveer zou voldoen aan de eischen, althans de gestelde eischen zou benaderen, en daar verder de constructiewijze en de vliegkwaliteiten der Fokker-vliegtuigen steeds tot groote tevredenheid in het gebruik bij de LVA hadden geleid en tenslotte de N.V. Nederl. Vliegtuigenfabr. Fokker als producerende fabriek bestond en ingericht was op een seriebouw van vliegtuigen en daarom de noodige ervaring had, werd het type C-IV gekozen. Deze keus geschiedde dus aangezien ten opzichte van het andere type (F.K.31):
1° reden bestond om te twijfelen aan de door de fabriek opgegeven prestaties;
2° niets omtrent de vliegkwaliteiten bekend was;
3° weinig omtrent de bedrijfs-eigenschappen van den luchtgekoelden Jupiter-motor bekend was;
4° met de constructiewijze nog geen practische ervaring bestond;
5° de fabriek zelve nog in status nascendi verkeerde en dus geen ervaring, noch ervaren personeel, had voor seriebouw.[12]

Toen Fokker op 27 juli de stuksprijs van de C.IV nog terugbracht van 29.000 naar 27.000 gulden was het pleit snel beslecht en stemde de minister van Oorlog in met de verdere uitwerking van het contract, dat op 28 november 1922 werd getekend.[13] De veertien toestellen werden in de loop van 1923 geleverd.
De LVA-begroting voor 1923 bevatte wederom geld voor een aanvullende serie van zestien verkenningsvliegtuigen, waarvoor dezelfde eisen golden als in 1922. Het prototype van de FK.31 vloog in de zomer van 1923 voor het eerst, maar vertoonde tijdens de testvluchten nogal wat tekortkomingen. Om deze weg te nemen moest het ontwerp van de vleugel en de achterromp ingrijpend worden gewijzigd. Niettemin oefende Walaardt Sacré druk uit op het departement van Oorlog het toestel in aanmerking te nemen, met als gevolg dat het departement op 11 oktober 1923 bij monde van de secretaris-generaal aangaf dat voor de vliegtuigaanschaf uit de begroting-1923 opnieuw een inschrijving aan beide fabrikanten moest plaatsvinden.
In een lijvig rapport van 13 oktober 1923 bracht chef Technische Dienst Stephan argumenten naar voren om toch geen competitie te houden. Allereerst achtte

[12] Collectie NIMH: Memorandum van Chef Technische Dienst LVA van 25 oktober 1924 inzake aanschaffing jachtvliegtuigen 1924 (hierna: Memorandum 1924). Zie ook: E. Hoogschagen, *De Fokker C.5. Ontwikkeling, gebruik en ondergang* (Emmen 2011) 12-15.

[13] Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Defensie: Militaire Luchtvaart en -luchtverdediging 1910-1940, nummer toegang 2.13.85, inventarisnummer 56: Nota minister van Oorlog van 22 augustus 1922, IVe Afd. nr. 116 en inventarisnummer 101: Contract met Fokker van 28 november 1922.

De FK.31 met gewijzigde rompconstructie werd in het najaar van 1924 uitvoerig aan de tand gevoeld door de LVA, maar verloor van de Fokker C.VI.
NIMH.

hij het verwerpelijk als zo'n competitie ogenschijnlijk aan beide fabrikanten gelijke kansen gaf, maar in werkelijkheid op grond van de gestelde eisen al bij voorbaat één partij uitsloot. De benadeelde partij zou het departement dan vooringenomenheid kunnen verwijten. Daarom pleitte hij ervoor onmiddellijk de voorkeur voor de Fokker C.IV uit te spreken. Dit gold te meer daar hij in overweging gaf bij de opbouw van de LVA te standaardiseren op enkele typen vliegtuigen in series van tenminste 24 stuks. Bij de beperkte jaarlijkse bestellingen moesten deze dan over twee begrotingsjaren worden verdeeld. Zou men ieder jaar een ander type kiezen, dan zat men met aantallen die te klein waren om er behoorlijk mee te werken met als resultaat: "verminderd militair rendement, daar het vliegend personeel niet behoorlijk thuis kan zijn op de toestellen, onvoldoende bedrijfservaring van het grondpersoneel en een zeer hinderlijke vermeerdering van de reservedeelen en kans op verwarring daardoor."[14]

Een dag later liet Stephan aan de commandant LVA weten dat ondanks de nog steeds bestaande nadelen van de NVI (onervarenheid van de fabriek en experimentele constructiewijze) de op de FK.31 toegepaste moderne, maar nog experimentele luchtgekoelde stermotor het beproeven waard was. Daarom suggereerde hij bij de NVI één proeftoestel te kopen om na een jaar lang intensief gebruik te kunnen vaststellen of het voor nabestelling in aanmerking kon komen.[15]

Op basis van het rapport van Stephan verzocht de commandant LVA de minister om machtiging zonder verdere competitie de onderhandelingen met Fokker over een aanvullende serie C.IV verkenners af te ronden. Hij gaf aan dat de vraagprijs nu 32.000 gulden per toestel was en dat hij wegens gestegen motorprijzen een stuksprijs van hooguit 30.000 gulden acceptabel achtte. Fokker hield met het oog op andere (buitenlandse) afnemers echter vast aan zijn vraagprijs. Als compromis was bereikt dat Fokker in 1924 zestien toestellen voor 32.000 gulden per stuk zou leveren en er een zeventiende toestel in onderdelen gratis bij zou doen.[16] Stephans suggestie om een proeftoestel bij de NVI aan te schaffen werd niet opgevolgd, maar de commandant van de LVA gaf Walaardt Sacré de aanbeveling zich te concentreren op de in 1924 aan te schaffen vliegtuigen.[17]

Toch vond er al in februari 1924 op Soesterberg een vergelijkende vliegbeproeving plaats tussen de

[14] Collectie NIMH: Rapport van Chef Technische Dienst LVA van 13 oktober 1923, nr. 100R.

[15] Collectie NIMH: Notitie van Chef Technische Dienst aan commandant LVA van 14 oktober 1923.

[16] NL-HaNA, Defensie/Militaire Luchtvaart, 2.13.85, inv.nr. 57: Brief van commandant LVA aan minister van Oorlog van 30 oktober 1923, nr. 4431 Geheim en inv.nr. 102: Contract met Fokker van 31 december 1923.

[17] Memorandum 1924.

Fokker C.IV en de FK.31 van de NVI en wel ten overstaan van ir. H. Vreeburg, de technische chef van de Luchtvaartafdeeling (LA) van het KNIL. Ook het Indische luchtwapen had behoefte aan tactische verkenners en tweepersoons jachtvliegtuigen. Fokker won deze vergelijking met een bestelling voor tien C.IV verkenners en tien DC.I jagers, beide met een Napier Lion motor van 450 pk. De C.IV en DC.I hadden identieke rompen, maar de vleugel van de laatste was korter en dat toestel had ook twee voormitrailleurs in plaats van één. De FK.31 was niet leverbaar met verschillende vleugels, maar desondanks kreeg de NVI van het departement van Koloniën opdracht vier FK.31 toestellen te leveren om deze als jager/verkenners met luchtgekoelde stermotoren in de tropen te testen. Ze hebben daar tot 1930 dienst gedaan.[18]

De aanschafplannen voor 1924

De op Prinsjesdag 1923 gepresenteerde Oorlogsbegroting voor 1924 bevatte onder andere de volgende investeringsbedragen: 240.000 gulden voor de aanschaf van twaalf lichte verkenningsvliegtuigen voor artilleriewaarneming ter vervanging van de Fokker C.I en 275.000 gulden voor tien éénpersoons jachtvliegtuigen ter vervanging van de Fokker D.VII.[19] De NVI stuurde de LVA een uitvoerige beschouwing, waarin het FK.31 niet alleen werd gepresenteerd als verkenner, maar op grond van de inmiddels verbeterde vliegkwaliteiten en -prestaties ook als tweepersoons jachtvliegtuig. In het bijzonder prees de NVI de voordelen van de luchtgekoelde motor aan, zoals de voor jachtvliegtuigen belangrijke zeer snelle startgereedheid. Deze beschouwing was voor de LVA aanleiding de eisen aan te passen van een éénpersoons naar een tweepersoons jachtvliegtuig, zodat de NVI met de FK.31 ook een kans zou krijgen. De redenering was dat tweepersoons jachtvliegtuigen, mits superieur aan verkenners, evengoed ter bescherming van de verkenners konden functioneren.[20]
De LVA stelde de specificatie van het tweepersoons jachtvliegtuig zodanig op dat rekening werd gehouden met wat over de prestaties van de FK.31 op grond van de offerte uit juli 1922 bekend was. Ook de resultaten van de beproeving van de Fokker DC.I voor het KNIL pasten in de specificatie. De naar het oordeel van de LVA geenszins overdreven eisen in de specificatie waren:

Mede te voeren last:	circa 500 kg
Maximum snelheid bij de grond:	242 km/u
Maximum snelheid op 6.000 m:	200 km/u
Stijgtijd naar 5.000 m:	20 minuten
Practisch plafond:	7000 meter

Deze eisen maakten deel uit van het verzoek om offertes die op 23 april 1924 aan de industrie werd gezonden. Voor Fokker was dit verzoek reden om te protesteren tegen de gang van zaken. Hij verweet de LVA dat "de uitvoeringseischen ongeveer geheel overeenkomen met een toestel, hetwelk eenige tijd geleden door een concurreerende firma aan U is gedemonstreerd." Hoewel Fokker van mening was dat de voor Indië gebouwde DC.I als jager niet alleen superieur was en grote overeenkomst vertoonde met de reeds in de LVA aanwezige C.IV verkenners, vond hij het beschikbare budget ontoereikend. Datzelfde gold voor de gemoderniseerde C.I die Fokker kon leveren als artillerieverkenner. Daarom zag hij af van het uitbrengen van een offerte.[21] Pas nadat hem van LVA-zijde een eerlijke vergelijking van aangeboden vliegtuigen was toegezegd, besloot Fokker alsnog een offerte in te dienen met als tweepersoons jachtvliegtuig de DC.I met vloeistofgekoelde motor. Het soort motor was echter niet in de eisen gespecificeerd, zodat deze offerte in beschouwing kon worden genomen.

De uitgebrachte offertes

Fokker bood het DC.I vliegtuig in dezelfde configuratie aan als in het voorjaar van 1924 door de Rijks Studiedienst voor de Luchtvaart (RSL, het tegenwoordige Nationaal Lucht- en Ruimtevaart Laboratorium) voor het KNIL was beproefd. Zodoende beschikte de LVA over alle gegevens om deze offerte te kunnen beoordelen. De NVI bood de FK.31 aan in een verbeterde uitvoering ten opzichte van de eerder door de RSL voor Indië beproefde versie. Om die reden kreeg de NVI de gelegenheid het verbeterde toestel voor 15 juli 1924 op Soesterberg ter beproeving aan te bieden. Dit geschiedde met enige vertraging, maar de resultaten vielen tegen: de combinatie vliegtuig-motor-schroef was niet optimaal, de snelheid werd niet gehaald en het stijgvermogen was onvoldoende.
Vervolgens werd de NVI in staat gesteld het toestel aan te passen en de beproeving voor 15 september te herhalen. Toen deze datum niet haalbaar bleek, schreef Walaardt Sacré op 3 oktober een lange brief

[18] G. Casius en Th. Postma, *40 jaar luchtvaart in Indië* (Alkmaar 1986) 22-23.

[19] Handelingen van de Tweede Kamer (HTK) 1923-1924, bijlage A, 2 VIII nr. 2: Memorie van toelichting op de Oorlogsbegroting 1924 van 18 september 1923, 21.

[20] Memorandum 1924.

[21] NL-HaNA, Defensie / Militaire Luchtvaart, 2.13.85, inv.nr. 58: Brief van Fokker aan commandant LVA van 23 mei 1924.

aan de minister van Oorlog, waarin hij een ultieme poging deed om het departement te bewegen tot afname van acht FK.31 vliegtuigen. Dit was volgens hem van vitaal belang voor het voortbestaan van de NVI, waarop de minister van Oorlog uitstel van de beproeving tot 15 oktober 1924 verleende.
Van Fokkers aanbod de DC.I met Napier Lion motor te demonstreren had de LVA in eerste aanleg afgezien, omdat men immers al beschikte over de resultaten van de beproeving voor het KNIL. In deze configuratie was de DC.I echter te duur, reden waarom Fokker het toestel ook had aangeboden met een alternatieve motor van Hispano Suiza. Nu grote tijfel ontstond of de FK.31 wel aan de eisen zou kunnen voldoen, kreeg Fokker het verzoek de DC.I met de Hispano-motor te demonstreren.[22]

De beoordeling van de aangeboden vliegtuigen

Voorafgaand aan de daadwerkelijke beproeving van de aangeboden vliegtuigen zette de chef van de Technische Dienst een beoordeling op basis van de schriftelijke informatie op papier. Daarbij hanteerde hij de volgende beoordelingspunten.

1. Motor. De voordelen van de luchtgekoelde Bristol Jupiter stermotor van 420 pk van de FK.31 kwamen tot uitdrukking in de afwezigheid van storingen in de waterkoeling en de makkelijke toegankelijkheid van de in- en uitlaatkleppen bij inspectie en reparatie. Bovendien was met deze motor een snelle startgereedheid mogelijk. Als nadeel gold de grotere luchtweerstand als gevolg van de grote diameter van deze stervormige motor.
De in de DC.I aangeboden Hispano-Suiza twaalfcilinder V-type lijnmotor van 450 pk was weliswaar geheel nieuw, maar bouwde voort op eerdere motortypes die door deze fabriek waren geproduceerd. Dergelijke motoren waren niet geheel trillingsvrij en moesten regelmatig in revisie. Vanwege de waterkoeling moest de motor voor de start van het vliegtuig eerst gedurende tien minuten warmdraaien. Door de smalle vorm leende deze motor zich goed voor inbouw in een vliegtuig met een slanke romp met geringere luchtweerstand.

2. Constructie. De constructiewijze van de FK.31 werd op het punt van sterkte en uitvoering van details als zeer gunstig beoordeeld, maar daardoor ook minder eenvoudig te onderhouden en te repareren. De constructiewijze van de DC.I was als van alle Fokkervliegtuigen eenvoudig en solide. Doordat de romp geheel identiek was aan die van de reeds in gebruik zijnde C.IV was hiermee al grote ervaring opgedaan. Bovendien kon van de DC.I eenvoudig een C.IV worden gemaakt door de onderlinge uitwisselbaarheid van de vleugels van beide typen.

3. Vliegkwaliteiten. De goedige vliegeigenschappen, d.w.z. het ontbreken van gevaarlijke vliegtoestanden, en de gunstige landingssnelheid van de FK.31 werden als goed beoordeeld. De hogere vleugelbelasting van deze eendekker zorgde ervoor dat acrobatie goed mogelijk was, maar scherpe bochten niet zonder hoogteverlies uit te voeren waren. Een nadeel was de nogal zware besturing, waaraan de vliegers met extra opleiding moesten leren wennen. Op de vliegeigenschappen van de Fokker DC.I was niets aan te merken, zij het dat de landingssnelheid hoger was dan van de FK.31.

4. Geschiktheid als jachtvliegtuig. Bij de FK.31 waren voor de twee mitrailleurs ligplaatsen in de cockpit ter hoogte van de knie van de vlieger ontworpen, maar deze opstelling van de bewapening was nog niet beproefd. Er was twijfel of de vlieger het toestel tijdens het bedienen en richten van de wapens goed kon blijven besturen. De voor het KNIL ontworpen opstelling van de beweegbare mitrailleur voor de waarnemer in de achterste cockpit was evenmin beproefd; wel leek de waarnemerspositie beter dan in de DC.I vanwege een vrijer uitzicht door het ontbreken van een ondervleugel. De voorbewapening van de DC.I was identiek aan de C.IV, met dien verstande dat twee mitrailleurs in plaats van één waren aangebracht.

5. Prestaties als jachtvliegtuig. Het slechte stijgvermogen van de FK.31 deed het voordeel van een snelle startgereedheid weer goeddeels teniet. Daarnaast bleef de horizontale vliegsnelheid onder de maat, terwijl door de grotere luchtweerstand ook de duiksnelheid beperkt was. In combinatie met de zware besturing bestond er grote twijfel over de voor een jachtvliegtuig belangrijke manoeuvreerbaarheid en accuratesse van het schieten.
Ten opzichte van de FK.31 was de DC.I op al deze punten in het voordeel.

6. Gebruik van de FK.31 als verkenningsvliegtuig. Mocht vanwege de ongeschiktheid van de FK.31 als jachtvliegtuig worden overwogen het als verkenningsvliegtuig aan te schaffen, dan golden de bovenstaande voor- en nadelen evenzeer. De niet indrukwekkende maximale vliegsnelheid bij een verkennerslast van 680 kg was met 210 km/u toereikend, maar het stijgvermogen was bij die last absoluut

[22] Memorandum 1924.

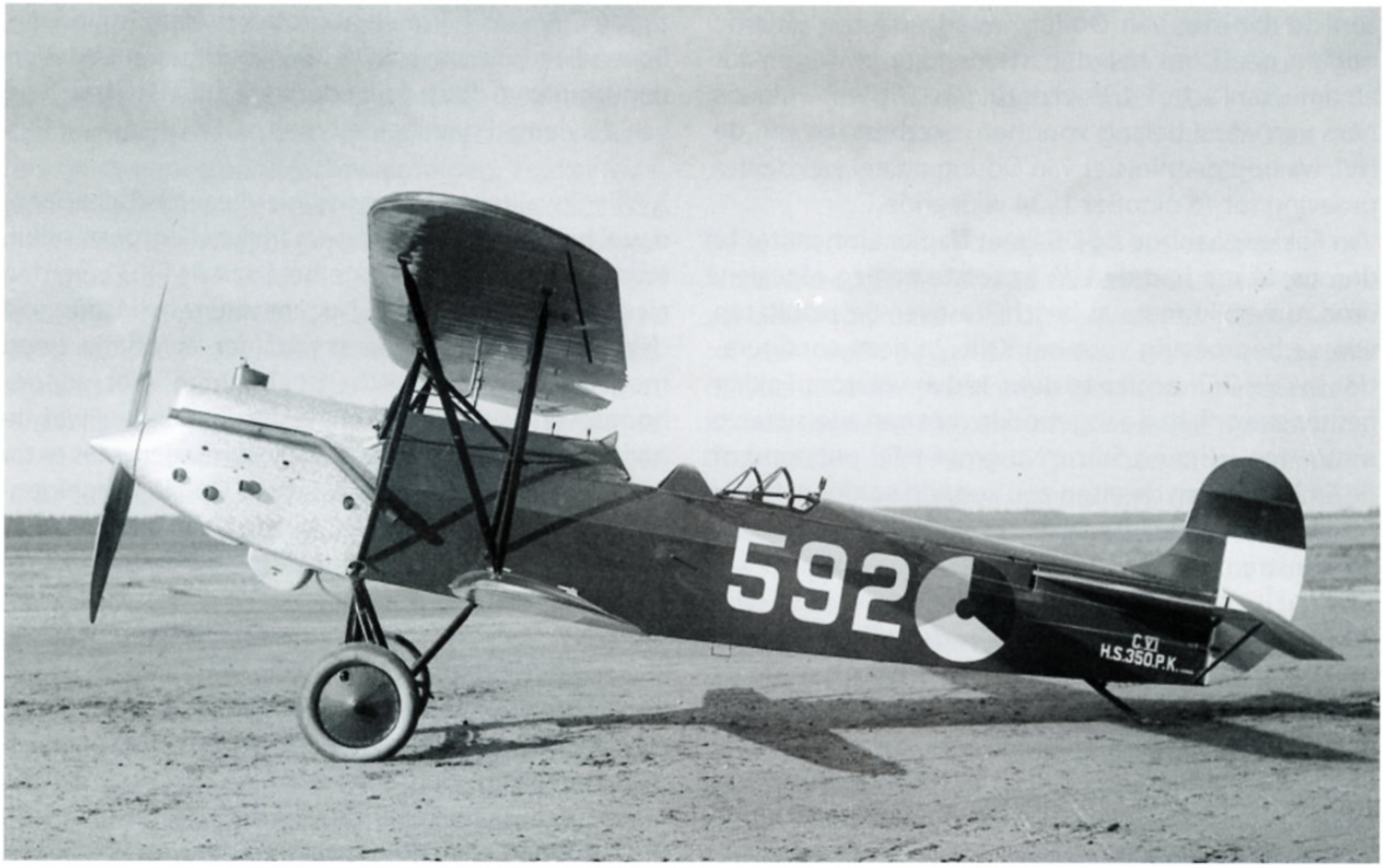

Winnaar van de vliegtuigcompetitie van 1924 was de Fokker C.VI lichte verkenner.
NIMH.

onvoldoende. Om de gewenste stijgtijd van 27 à 28 minuten naar 5.000 meter hoogte te bereiken, moest de nuttige last (inclusief brandstof) terug naar 510 kg, hetgeen voor een verkenningsvliegtuig met twee bemanningsleden en de nodige verkennersuitrusting onaanvaardbaar was.[23]

De vliegbeproeving van de FK.31 en Fokkers troef

Overeenkomstig het door de minister verleende uitstel vond op 14 en 18 oktober 1924 op het Rotterdamse vliegveld Waalhaven overleg plaats tussen de heren Walaardt Sacré en Koolhoven van de NVI en een zware overheidsdelegatie bestaande uit luitenant-kolonel K.E. Oudendijk (hoofd van de IVe Afd. van het departement van Oorlog), majoor J.H. Hardenberg (commandant LVA), kapitein W.C. Versteegh (commandant Vliegschool LVA), ir. B. Stephan (Chef Technische Dienst LVA) en de luitenants C.C. Küpfer en J.C. Koster van het KNIL die eerder bij de beproeving voor het KNIL betrokken waren. De oudste vlieger van de LVA, kapitein F.A. van Heijst voelde op Waalhaven de FK.31 danig aan de tand. De algemene opvatting was dat de FK.31 in ieder geval niet als jachtvliegtuig geschikt was, maar in feite ook niet als verkenningsvliegtuig. Naar aanleiding van deze bijeenkomst en vliegbeproeving stelde Stephan het hier meermalen aangehaalde memorandum op. Oudendijk bracht op 24 oktober rapport uit aan de minister. Daarin stelde hij de bewindsman voor de keus: de ondergang van de NVI op zijn geweten hebben of dan maar acht FK.31 als verkenners aan te schaffen en de aankoop van acht jachtvliegtuigen door te schuiven naar 1925.[24]
Vervolgens zorgde Fokker voor een nieuwe wending in dit dossier. Hangende de competitie tussen de FK.31 en de DC.I als tweepersoons jager had hij nagelaten een gemoderniseerde C.I te ontwerpen als lichte artillerieverkenner die de LVA eveneens in 1924 wilde aanschaffen. In plaats daarvan was er in de Fokkerfabriek koortsachtig gewerkt aan een verbeterde versie van de C.IV/DC.I familie: een geheel nieuw en voor verschillende taken inzetbaar militair vliegtuig C.V. met een Hispano Suiza-motor van 450 pk. Fokker had tot 1 december 1924 uitstel gekregen om dit nieuwe

[23] Ibidem.

[24] NL-HaNA, Defensie / Militaire Luchtvaart, 2.13.85, inv.nr. inv. 58: Interne notitie van hoofd IVe Afd. aan de minister van Oorlog van 24 oktober 1924. Zie ook: Starink, *De jonge jaren*, 202.

toestel op Soesterberg te demonstreren. Opnieuw was op die dag een zelfde zware delegatie aanwezig, aangevuld met de secretaris-generaal mr. J. Woltman van het departement van Oorlog en ir. J.H. van der Maas van de RSL. Ondanks nog enkele tekortkomingen in dit nieuwe ontwerp bleek de C.V superieur aan de FK.31: de vlieghoogte van 5.000 meter werd in twintig minuten gehaald en de maximale snelheid was 235 km/u.[25]

De beslissing: aankoop van de C.V

Het was duidelijk dat Fokker op het laatste moment met de C.V een uitstekend vliegtuig had getoond, dat weliswaar nog op een aantal punten aanpassing aan de eisen van de LVA vergde, maar in ruime mate aan de militaire eisen voldeed. Maar de tijd begon te dringen: de begrotingsgelden voor 1924 moesten voor eind december worden besteed aan een contract. Fokker vroeg een gereduceerde prijs van 26.500 gulden per vliegtuig met een lichtere 250 pk BMW motor, hetgeen voor de versie als lichte verkenner voldoende was. Op advies van de LVA besloot de minister op de laatste dag van het jaar het begrotingsbedrag voor verkenners en jagers in zijn geheel te besteden aan de aankoop van negentien lichte verkenners, die Fokker in verband met het geringere motorvermogen als C.VI aanduidde.[26] Via een contractwijziging in 1925 werden de toestellen uiteindelijk afgeleverd met een Hispano Suiza-motor van 350 pk.

Epiloog

De NVI probeerde nog in 1925 vergeefs de verbeteringen aan de FK.31 voor de LVA te mogen demonstreren. Maar het was duidelijk dat het vertrouwen in de NVI minimaal was. Ook uit Nederlands-Indië drongen geluiden door dat de FK.31 daar niet aan de verwachtingen voldeed en gebreken vertoonde. Het ging bergafwaarts met deze fabriek; in februari 1926 vertrok Koolhoven met ruzie en moest de NVI in het najaar de deuren sluiten. Fokker nam de inboedel en de financiële verplichtingen van de NVI over en verkreeg daarmee het monopolie in de Nederlandse vliegtuigindustrie dat tien jaar zou duren.[27]
De Fokker C.V werd één van Fokkers grote exportsuccessen en ook de drie Nederlandse militaire vliegdiensten, van het leger, de marine en het KNIL, gebruikten de C.V in grote aantallen. In mei 1940 vormde de Fokker C.V in gemoderniseerde vorm in dienst van de Nederlandse Militaire Luchtvaart nog steeds de ruggengraat van de verkenningsdienst ten behoeve van het Veldleger.

[25] Hoogschagen, *De Fokker C.5*, 18-19.

[26] NL-HaNA, Defensie / Militaire Luchtvaart, 2.13.85, inv.nr. 58: Nota minister van Oorlog van 31 december 1924, IV[e] Afd. nr. 21; inv. 103: Concept-contract met Fokker van 24 december 1924. Zie ook: Hoogschagen, *De Fokker C.5*, 43-44; Starink, De jonge jaren, 202.

[27] Van der Zee, *Vergeten Legende*, 59-61; Hoogschagen, De Fokker C.5, 19-20; Starink, *De jonge jaren*, 202.

Zolang het doek van het vaandel of de standaard niet versleten is... Het gebruik van cravattes in de Nederlandse krijgsmacht

Majoor b.d. der cavalerie Willem L. Plink
lid van de Commissie van Advies inzake Vaandels en Standaarden van de Nederlandse Krijgsmacht

Inleiding

Onlangs werd aan het vaandel van de Koninklijke Luchtmacht door (toen nog) koningin Beatrix een zogeheten cravatte gehecht ter gelegenheid van het verlenen van het vaandelopschrift Kosovo 1999. De vereniging heeft mij verzocht hierover een bijdrage te leveren omdat velen niet weten wat nu eigenlijk een cravatte is. Dit artikel is een bewerking van een hoofdstuk uit een nog uit te geven publicatie over de geschiedenis van de vaandels en standaarden van de Nederlandse krijgsmacht.

De invoering van de cravatte in Nederland

De cravatte (ook wel geschreven als cravate) vormt geen wezenlijk deel van het vaandel (infanterie) of de standaard (cavalerie).[1] Toen de regimenten Zwitsers in Nederlandse dienst in 1817 verzochten om aan hun vaandels een cravatte te mogen voeren in de kleuren van de Zwitserse vlag, vond de Commissaris-Generaal van Oorlog dat goed met het argument dat cravattes geen onderdeel uitmaken van het vaandel.
Cravattes zijn in Nederland in het algemeen een hulpmiddel om een wijziging van of aanvulling op de tekst op het vaandel- of standaarddoek, zoals gebruikelijk sinds 1896, aan te geven die pas bij vernieuwing van dat doek zal worden aangebracht. In het buitenland, zoals in het voormalige Duitse Keizerrijk, werden cravattes bijvoorbeeld gebruikt om een regiment te eren ter gelegenheid van een honderdjarig bestaan of voor een onderscheiding waarvoor in Nederland opschriften worden gebruikt. Cravattes zijn in Nederland in principe tijdelijk van aard, met uitzondering van de cravattes met namen van opgeheven eenheden, waarvan de traditie wordt bewaard door een bestaande eenheid.
Het ontstaan van cravattes in Nederland na 1950 is een gevolg van een eigenmachtige wijziging van het standaarddoek van het Regiment Huzaren van Boreel. In 1947 werd bij Koninklijk Besluit bepaald dat het 1ste Verkenningsregiment Huzaren van Boreel de tradities zou voeren van het voormalige 4de Regiment Huzaren. Een paar nijvere handen wijzigden de tekst 4DE REGIMENT HUZAREN in REGIMENT HUZAREN VAN BOREEL. Deze eigenmachtige wijziging was voor het Ministerie van Defensie aanleiding tot het instellen van cravattes. Zonder ingrijpen van hogerhand voorzag men nog meer wijzigingen op andere vaandels en standaarden bij de nieuwe naamgevingen van regimenten.
De geschiedenis van de cravattes in Nederland is zo kort dat het hiernavolgende min of meer een toelichting vormt op de bestaande voorschriften.

Mogelijke oorsprong

Bij de uniformen vanaf de 15de eeuw was het gebruikelijk dat de militairen halsdoeken droegen om het schuren van de kraag in de nek tegen te gaan en anderzijds om te voorkomen dat de kraag van de uniformjas vlekkerig zou worden door transpiratie en de later veel gebruikte bepoederde pruiken.
In het leger van Lodewijk XIII diende onder meer een huzarenregiment Kroaten. Zij droegen dassen van linnen die leken op vlinderstrikken. Dit gebruik was ontstaan in de slag bij Steenkerken in 1692 toen Britse

[1] Vaandels waren in het algemeen het veldteken van de troepen te voet. Gezien de afmetingen konden ze niet te paard worden gevoerd, de bereden wapens, cavalerieregimenten voerden daarom een kleiner model vaandel met een kortere stok, de standaard.

Cravatte, in 1947 ontworpen door Frans Smits voor de standaard van het 4de Regiment Huzaren. De cravatte is niet gebruikt. Tekening F.J.H.Th. Smits.
Collectie Legermuseum.

Standaard van het 3de Regiment Huzaren met de cravatte van het regiment Huzaren Prins Alexander. Deze foto ontvingen de officieren ter gelegenheid van hun beëdiging.
Collectie auteur.

huzaren het regiment in hun kamp verrasten, de Kroatische huzaren hadden nauwelijks tijd om hun halsdoeken netjes om te knopen voordat zij te paard de Britse aanval konden pareren. Met deze nonchalant geknoopte halsdoek, fladderend met losse einden trokken zij de aandacht van Koning Lodewijk XIV. De modebewuste Franse koning was bijzonder gecharmeerd van dit nieuwe fenomeen en als snel werd het een rage in Europa. De Franse benaming stropdas, cravatte of cravate, zou afstammen van de naam Kroaat. Hoe uiteindelijk de cravatte als vaandeldecoratie werd gebruikt is niet meer na te gaan. Feit is dat vrijwel alle legers de cravatte kennen, veelal in de vorm zoals deze nu in het Nederlandse Leger wordt toegepast maar soms ook in de vorm van een enkel lint, zoals de zogenaamde streamers in het Amerikaanse leger. De huidige vorm lijkt het meest op de halsdoek in Regencystijl: een strik met twee afhangende uiteinden.
Tijdens de Bataafse Republiek (1795-1806) voerden sommige burgerwachten aan het vaandel een driekleurig lint (rood-wit-blauw) met zilveren franje. Een paar Zwitserse regimenten voerden ook een cravatte. Bij de Nederlandse krijgsmacht zijn daarna tot 1947 geen cravattes gevoerd. In feite zijn ze ingevoerd als een bezuinigingsmaatregel nadat zoals eerder beschreven de standaard van het 4de Regiment Huzaren in 1947 eigenmachtig was gewijzigd. Met de cravatte wordt voorkomen dat een in nog goede staat verkerend doek van een vaandel of een standaard moet

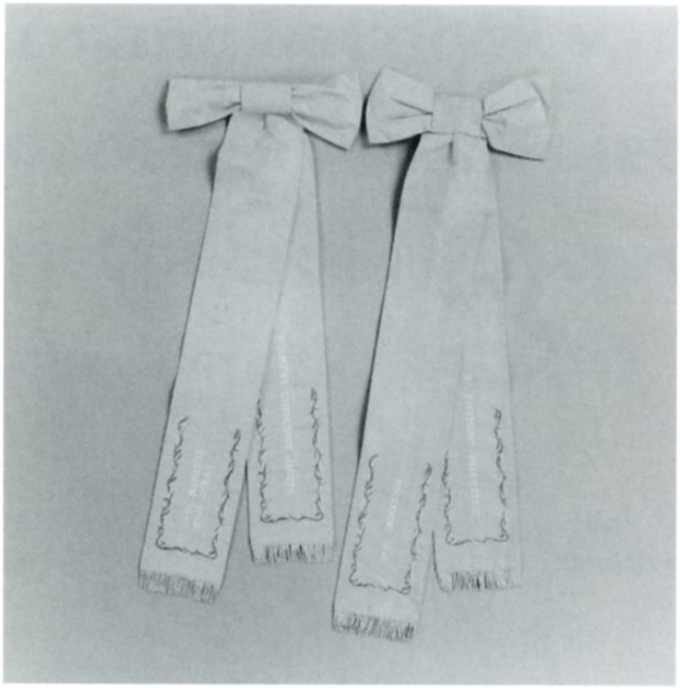

Cravattes voor de verdienstelijke wapenfeiten in 1940 van het Regiment Limburgse Jagers en het 6de Regiment Infanterie.
Collectie Regiment Limburgse Jagers.

Het vaandel van het Regiment Stoottroepen met de cravatte met de vermelding van de nieuwe naam Regiment Stoottroepen Prins Bernhard.
Collectie regiment Stoottroepen Prins Bernhard.

worden vervangen omdat bijvoorbeeld bij de naam van een regiment is gewijzigd ofeen (nieuw) opschrift wordt toegekend. En zo kon het gebeuren dat het Regiment Huzaren Prins Alexander van 1950 tot 1972 de standaard voerde van het 3de Regiment Huzaren met een cravatte waarop de naam van het Regiment Huzaren Prins Alexander was aangebracht. Deze standaard was bij het uit dienst stellen 79 jaar oud.

Beschrijving van de Nederlandse cravatte

De cravatte - met uitzondering van de rouwcravatte - is vervaardigd van dubbelzijdige, ongevoerde zijde, van overeenkomstige stof en kleur als het doek van het vaandel of de standaard. Zij vormt op het oog een strik. Deze wordt gevormd door een korte en een lange strook, zoals hierna beschreven. De lange strook is lang 150 centimeter bij een groot vaandel, 100 centimeter bij een klein vaandel en 85 centimeter bij een standaard. De breedte ervan bedraagt bij vaandels 14 centimeter en bij een standaard 10 centimeter. De lengte van de lange strook verhoudt zich tot de lengte van de korte strook als 7: 6.
De lange strook is aan beide uiteinden voorzien van een rand met franje, in overeenstemming met die van het vaandel- of standaarddoek waaraan de desbetreffende cravatte wordt verbonden. Op de plaats van de vouw is de strook in plooien bijeengenomen, zodat de breedte zich hier tot 5 cm versmalt. Op deze plaats is overdwars een passant van dezelfde stof en kleur als de strook vastgenaaid, van 5 cm breed. Hier doorheen is de korte strook geschoven, in het midden tot 5 cm breedte geplooid, de uiteinden tot 15 cm uiteen, zodat het idee van een strik ontstaat. Aan de passant is een band bevestigd waarmee de cravatte aan de stok kan worden verbonden.
Op de lange strook is aan beide uiteinden, telkens aan één kant van het doek, langs de rand U-vormig een oranjetak geborduurd, tot 25 centimeter vanaf het eind. Deze oranjetak is een verkleinde weergave van de oranjetak op het vaandel- of standaarddoek. De ruimte binnen de oranjetak is bestemd voor tekst, afhankelijk van het doel van de cravatte.

Bevestiging van de cravatte aan de stok

De cravatte wordt vastgeknoopt aan de stok met de daarvoor bestemde band, ter hoogte van de bovenzijde van het vaandel of de standaard. Hierbij is de cravatte aan de voorzijde van het vaandel of de standaard zichtbaar, met het langste gedeelte vooraan: dit hangt daarbij niet lager dan de onderzijde van het vaandel of de standaard. De cravatte moet zodanig aan de stok zijn bevestigd dat de op de lange strook aangebrachte oranjetak en de eventueel aangebrachte tekst op beide strookuiteinden zichtbaar zijn.

Prins Bernhard hecht op het bordes van Paleis Soestdijk de cravatte aan het vaandel van het Regiment Stoottroepen.
Collectie auteur.

Detail van de cravatte.
Collectie auteur.

Verschillende soorten cravattes

Cravattes bij naamsverandering
Indien een vaandel- of standaardvoerende eenheid van naam verandert, behoudt zij het recht op het voeren van een vaandel of een standaard. Tenminste als in het betreffende Koninklijke Besluit wordt vermeld dat de eenheid met de nieuwe naam de tradities voortzet van de eenheid met de oude naam. Alsdan wordt een nieuw vaandel ontworpen. Tot de uitreiking daarvan mag het oude vaandel of de oude standaard worden gevoerd, zij het dat hieraan een cravatte met de nieuwe naam van de eenheid bevestigd moet zijn.
Op de lange strook van deze cravatte is op het langste gedeelte, in de U-vormige ruimte binnen de oranjetak, met gouddraad de nieuwe naam van de eenheid geborduurd, de beginletter het dichtst bij het uiteinde. Op het korte einde is op overeenkomstige wijze - in cijfers - de datum vermeld waarop de naamsverandering heeft plaatsgevonden, het eerste cijfer het dichtst bij het uiteinde.

Cravattes na samenvoeging van eenheden
Aan een eenheid die is ontstaan door samenvoeging van eenheden, waarvan er één of meer een vaandel of standaard voerde, zal bij Koninklijk Besluit ook een nieuw vaandel of standaard verleend worden.
In afwachting van de uitreiking van haar eigen vaandel of standaard kan de nieuwe eenheid het vaandel of de standaard van de oudste van die voormalige eenheden blijven voeren, samen met een cravatte met de benaming van de nieuwe eenheid. De uitvoering daarvan is in overeenstemming met het gestelde bij het onderwerp cravattes bij naamsverandering.

Cravattes voor vaandel- en standaardopschriften
Indien aan een eenheid een opschrift voor een krijgsverrichting is verleend zal, totdat bij vernieuwing van het vaandel- of standaarddoek hierop het opschrift wordt aangebracht, een cravatte aan het vaandel of de standaard worden bevestigd, met op het langste, afhangende deel van de lange strook het desbetreffende opschrift. Op de korte zijde wordt dan de naam van de eenheid aangebracht.

Cravatte van het Regiment Bevoorradings- en Transporttroepen na de samenvoeging van het Regiment Aan- en Afvoertroepen en het Regiment Intendancetroepen.
Collectie auteur.

Het vaandel van het Regiment Limburgse Jagers met drie cravattes voor opschriften zowel van dit regiment als wel van het 6de Regiment Infanterie.
Collectie Audiovisuele Dienst Ministerie van Defensie.

Indien aan de stok van een vaandel of standaard al een cravatte is (dan wel meerdere cravattes zijn) verbonden, wordt de nieuwe cravatte naast de andere cravatte(s) bevestigd. Wanneer een cravatte door bijvoorbeeld slijtage aan vernieuwing toe is, doch het vaandel of de standaard nog niet, wordt een nieuwe cravatte vervaardigd, waarop alle verleende opschriften bij elkaar worden vermeld. Deze cravatte vervangt dan alle andere cravattes met vaandel- of standaardopschriften.
Een bijzonder cravatte is die welke is uitgereikt aan de 1ste Onafhankelijke Poolse Parachutistenbrigade.

Cravattes voor namen van opgeheven eenheden, waarvan de traditie wordt bewaard door een bestaande eenheid
Een commandant van een operationeel commando kan binnen zijn krijgsmachtdeel bepalen dat een bestaande eenheid de tradities van een opgeheven eenheid zal bewaren. Hiertoe initieert hij een voordracht Koninklijk Besluit en biedt deze aan de Koning[2] aan, door tussenkomst van de minister.
In het geval dat de traditiebewarende eenheid een vaandel of standaard voert, krijgt zij aan haar vaandel of standaard een cravatte toegevoegd met de naam van de bedoelde opgeheven eenheid, mits die opgeheven eenheid op haar vaandel of standaard één meer opschriften voerde. Op het korte einde van de cravatte wordt dan de naam van de opgeheven eenheid vermeld en op de lange zijde het (de) aan die eenheid verleende vaandel- of standaardopschrift(en). Is bedoelde traditiebewarende eenheid zelf niet vaandel- of standaardvoerend, dan verkrijgt zij, wanneer zij de tradities zou voortzetten van een vaandel- of standaardvoerende eenheid, daarbij niet het recht tot het voeren van het vaandel of de standaard van de voormalige eenheid.
Bij de ontbinding van het Regiment Huzaren van Sytzama en het Regiment Huzaren Prins van Oranje werd het Regiment Huzaren van Boreel aangewezen om de tradities van deze regimenten en die van het eerder ontbonden Regiment Huzaren Prins Alexander te be-

[2] Het begrip koning in grondwettelijke zin: koning of koningin.

De staatssecretaris van Defensie J.C. Gmelich Meiling hecht de cravattes aan het vaandel. Op de achtergrond de initiatiefnemer voor deze opschriften kolonel b.d. J.W. de Leeuw.
Collectie Regiment Limburgse Jagers.

waren. Er werd besloten om een samengestelde cravatte in te voeren. Dit om een verzameling cravattes op een kleine standaard te voorkomen, zoals te zien is op de foto op een van de voorgaande bladzijden van het Regiment Limburgse Jagers.

De rouwcravatte

Voor de invoering van de rouwcravatte was het gebruikelijk dat bij uitvaartplechtigheden van leden van het Koninklijk Huis de bij die plechtigheid ingedeelde vaandels en standaarden werden gehuld in een zwarte doorzichtige hoes waarbij de vaandeltop ook in het zwart werd verhuld. Bij het overlijden van Prinses Diana ontstond in Groot-Brittannië enige commotie over het feit dat de Koninklijke standaard van de Britse Koningin op het paleis in top bleef. Dit was echter terecht want met een koninklijke standaard wordt geen rouw betoond. Deze gebeurtenis leidde tot overleg met het Koninklijk Huis, naar aanleiding waarvan is besloten om in daarvoor in aanmerking komende gevallen een, door wijlen F.(rans)J.H.Th. Smits, voormalig esthetisch adviseur van het Ministerie van Defensie, ontworpen, rouwwimpel aan de koninklijke standaard te voeren. Dit was aanleiding om de rouwaankleding van vaandels en standaarden te herzien. Smits heeft daarvoor ontwerpen gemaakt die zijn goedgekeurd door de koningin.
De rouwcravatte is afwijkend van het model en de kleur zoals beschreven voor de normale cravattes. De rouwcravatte wordt samengesteld uit twee delen: een rozet en een in het midden dubbelgevouwen lange strook. Strook en rozet hebben dezelfde kleur, te weten zwart, wit of paars: dit wordt per gebeurtenis op aanwijzing van de Koning vastgesteld. Bij de bijzetting van zowel Prins Claus als van Koningin Juliana werd de kleur zwart in plaats van respectievelijk paars

Cravatte voor de 1ste Onafhankelijke Poolse Parachutistenbrigade
Collectie auteur.

of wit gevoerd, waarbij het argument werd gebruikt dat zwart de rouwkleur is van de krijgsmacht.
De strook is niet voorzien van enig borduursel. Beide uiteinden van de strook hebben een V-vormige uitsparing die is afgezoomd.
De strook kan twee lengtes hebben, te weten 174 en 100 centimeter. De langste van deze twee is bestemd voor bevestiging aan een vaandel en de korte strook voor bevestiging aan een standaard. De korte strook is 10 centimeter breed, de andere strook is 14 centimeter breed.
De rozet, met in het midden een knoop van dezelfde kleur, heeft een doorsnede van 18 centimeter. Aan de

De commandant der landstrijdkrachten luitenant-generaal van Uhm bevestigt de cravatte met de naam en de opschriften van het opgeheven Regiment Huzaren Prins Alexander aan de standaard van het Regiment Huzaren Prins van Oranje.
Collectie W. den Dunnen.

Standaard Regiment Huzaren van Boreel met de samengestelde cravatte.
Collectie Boom.

Rouwcravattes. De middelste, oorspronkelijk bestemd voor de vaandels van gemechaniseerde eenheden, wordt niet meer gebruikt.
Collectie auteur.

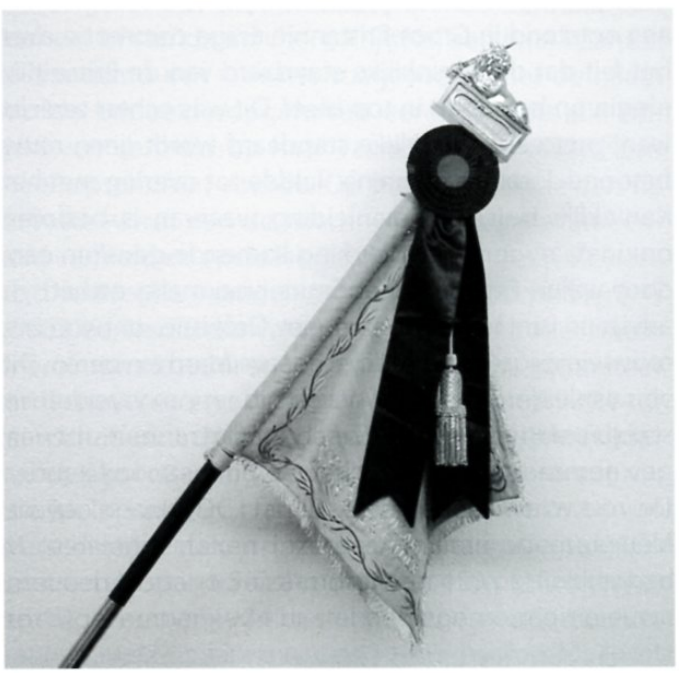

Afb. 14 Een rouwcravatte gehecht aan de standaard van het Regiment Huzaren Prins Alexander.
Collectie auteur

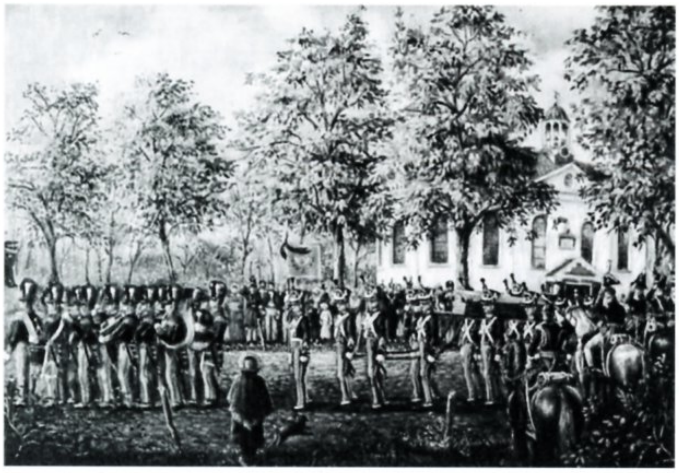

De begrafenis van de enige studenten van de Student Weerbaarheid Utrecht die in de Tiendaagse Veldtocht omkwam doordat hij bij het baden in een ven verdronk. Schilderij van Verrijdt. Of de zwarte cravatte echt is gebruikt of een artistieke vrijheid is van de schilder is niet bekend.
Collectie Universiteitsmuseum Utrecht.

Een oefencravatte in beheer bij de Commissie van advies inzake Vaandels en Standaarden.
Collectie auteur.

achterzijde van de rozet zijn twee linten aangebracht. De dubbelgevouwen strook is op de vouw vast gestikt, hier zijn knoopsgaten gemaakt waar doorheen de linten worden gehaald om de rozet aan de strook en vervolgens aan de lauwerkrans van de stok vast te binden.
De rouwcravatte wordt uitsluitend bevestigd aan de vaandels en standaarden conform de aanwijzingen van de mandataris van het Contingencyplan (CP) 100, die in deze overleg pleegt met de Chef van het Militaire Huis van de Koning.

Besluit

Het systeem van de cravattes functioneert goed, een bewijs daarvan is dat koning Willem-Alexander het bestaande systeem heeft overgenomen van zijn moeder koninging Beatrix. Nu hecht de koning in principe persoonlijk de cravattes met opschriften voor dappere krijgsverrichtingen aan vaandels en standaarden.

DE STICHTING SAMENWERKENDE MILITARIA VERZAMELAARS ORGANISEERT DE VOLGENDE MILITARIABEURZEN:

19 januari 2014

aanvang: 09.00 uur - einde beurs 13.00 uur
De vaste locatie voor de beurzen is:
"De nieuwe Sporthal", Graaf Wichman 177, Huizen N.H.

S.M.V. donateurs en hun dames hebben gratis toegang;
militairen in uniform en houders van een veteranenpas half geld;
overige bezoekers € 3,50 p.p. kinderen onder 10 jaar onder geleide gratis.

INLICHTINGEN
Joop en Ria de Blij - 015 212 18 58
www.stichtingsmv.nl

DE DONDERBUS

Inkoop - Verkoop - Ruil

Antieke wapens, Orden, Militaria, Uniformen, Uitrustingsstukken, Documentatie
Eerste en Tweede Wereldoorlog, Aankopen van gehele verzamelingen.

Adres:
Oostzeedijk beneden 213 A, 3061 VW Rotterdam
Geopend vrijdag van 19-21 uur, zaterdag van 11-18 uur
Telefoon: 010-4140267, Telefoon privé: 0186 60 23 38
Website: www.donderbus.com

Boekbespreking

H. Sakkers
Duitse militaire standrechtelijke executies in Zeeland september-december 1944
Uitgeverij Aspekt, Soesterberg, 2013
422 p., geïll., geb.
ISBN 978-946153-277-0
€ 34,95

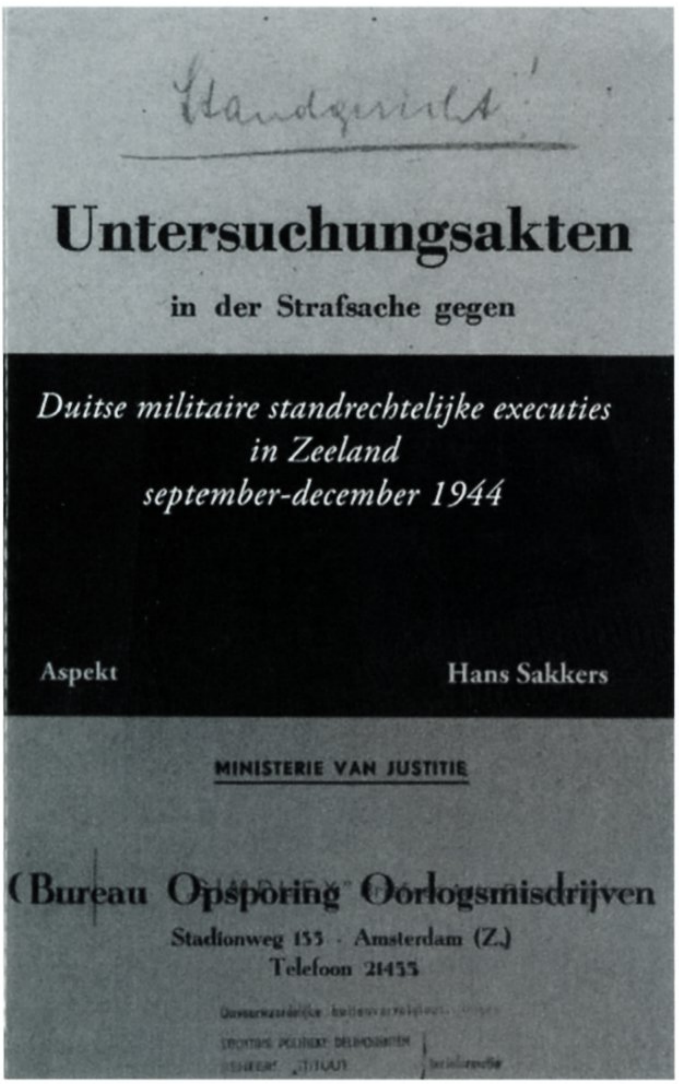

Het meest recente boek van Hans Sakkers gaat over de militaire standrechtelijke executies die door de Duitse bezetter in de laatste fase van de Tweede Wereldoorlog zijn uitgevoerd in de provincie Zeeland. Zeeland is in de herinneringsliteratuur van de Tweede Wereldoorlog lange tijd een ondergeschoven kindje geweest. En dat is verbazingwekkend als je beziet hoeveel strijd er tijdens de oorlog in deze waterrijke provincie gevoerd is. Op 17 mei 1940 werd Middelburg zwaar gebombardeerd door het Duitse leger waardoor de resterende vechtende Nederlandse troepen in Zeeland zich moesten overgeven. Vier jaar later was Zeeland opnieuw het toneel van een hevige strijd, ditmaal tussen geallieerde en Duitse militairen waarbij geallieerde eenheden vanuit Zeeuws Vlaanderen optrokken naar Zuid-Beveland en Walcheren. Lange tijd heeft de Watersnoodramp van 1953 een prominente plaats ingenomen in het collectieve geheugen van rampspoed. De oorlogsjaren raakten hierdoor wat verdrongen. Echter, de laatste jaren verschijnen gelukkig meer werken over de Tweede Wereldoorlog, die deze hiaten opvullen. Het laatste boek van Sakkers is hier een goed voorbeeld van.

In september 1944 was Zeeland voor het Duitse leger een frontgebied geworden. Antwerpen werd op 4 september door de geallieerden veroverd en het Duitse leger kreeg van hogerhand de opdracht om de oevers van de Westerschelde, Zeeuws Vlaanderen en Walcheren, tot het uiterste toe te verdedigen. Dit om te voorkomen dat de Westerschelde als toegang tot de strategisch belangrijke Antwerpse havens in geallieerd bezit zou komen. Om zoveel mogelijk greep op de Zeeuwse eilanden te krijgen, kondigde de Duitse bezetter in september 1944 een noodsituatie af. Deze noodsituatie maakte de weg vrij voor het doorvoeren van het standrecht. Het standrecht is, als onderdeel van het internationale militaire recht, feitelijk alleen bedoeld voor militairen om de discipline te handhaven in de soms moeilijke situaties die zich in een frontgebied kunnen voordoen. Echter, in Zeeland werd het standrecht ook gebruikt om burgers voor het gerecht te brengen als waarschuwing om zich niet tegen de Duitse bezetter te keren. Sakkers brengt in zijn boek voor het eerst de executies van Zeeuwse burgers uitvoerig voor het voetlicht.

Om een goed begrip te krijgen van het begrip standrecht in de moderne tijd begint Sakkers met een beschrijving van de uitvoering van het standrecht tijdens de Eerste Wereldoorlog. In het tweede hoofdstuk stapt hij over op de Tweede Wereldoorlog en gaat hij in op de strijd om de Westerschelde in oktober 1944. Na de terugtrekking uit Normandië en de chaotische oversteek vanuit Zeeuws Vlaanderen verzamelden veel Duitse troepen zich in Zeeland. Dat de discipline vaak moeilijk te handhaven was, wordt duidelijk als in oktober en november 1944 op Walcheren zes Duitse militairen standrechtelijk worden geëxecuteerd. In

Onthulling van het verzetsmonument van K.J. Huineman ter ere van de vijf omgekomen medewerkers van Rijkswaterstaat in Terneuzen. Opname gemaakt tijdens de onthulling door prins Bernhard op 20 september 1950. Bron: H. Sakkers, *Duitse militaire standrechtelijke executies in Zeeland september-december 1944* (Soesterberg 2013) 321.

een apart hoofdstuk beschrijft Sakkers de executies van vijf burgers in Terneuzen. Deze burgers, medewerkers van Rijkswaterstaat, probeerden in de chaos van Dolle Dinsdag de sluizen van Terneuzen van vernieling te redden door de springladingen te verwijderen. Ze werden echter op heterdaad betrapt en terplekke doodgeschoten. Hoewel hier geen sprake was van een standrechtelijk executie wordt hier in het boek uitgebreid aandacht aan besteed.

In een hoofdstuk over de fusillades in de duinen van Valkenisse worden de executies beschreven van mannen die, in afwachting van de geallieerde troepen, op Noord-Beveland alvast wapens verzamelden en Duitse militairen gevangen namen. Na een grondig onderzoek werden deze mannen voor het standgerecht in Vlissingen gebracht en uiteindelijk geëxecuteerd in de duinen bij Valkenisse. Sakkers besteedt ook aandacht aan de Duitse militairen die als rechter optraden bij deze zittingen. De Oberstabsrichter Wehdeking wordt door hem biografisch nauwkeurig beschreven waarbij ook naoorlogse getuigenissen en verhoren van deze militaire rechter worden geraadpleegd.

In andere hoofdstukken komen de eilanden Schouwen-Duiveland en Goeree-Overflakkee aan bod. Alhoewel Goeree-Overflakkee tot Zuid-Holland behoort is het toch in de beschouwing meegenomen. Na de geallieerde verovering van Walcheren immers verschoof het frontgebied en daarmee de noodsituatie naar het gebied rond de Oosterschelde. In december 1944 besloot de Duitse bezetter tot de evacuatie van de mannelijke bevolking van Goeree en Schouwen-Duiveland. Dit om eventuele sabotageacties van het verzet in de kiem te smoren. Op dat moment was een groep Armeniërs in Duitse krijgsdienst gelegerd op het eiland Schouwen. Deze Armeniërs hadden nauwe banden met het verzet en er werden samen plannen gemaakt om, voordat de evacuatie op gang kwam, een aantal verzetslieden en onderduikers over te zetten naar het inmiddels bevrijdde Noord-Beveland. Deze poging mislukte echter jammerlijk en de groep werd door Duitse militairen onderschept. De arrestatie en uiteindelijke terechtstelling zou de geschiedenis ingaan als de negen van Renesse. Een tiende gearresteerde werd eveneens ter dood veroordeeld maar

overleed voortijdig aan zijn verwondingen. De negen werden in Middelharnis voorgeleid voor een militaire rechter waarbij de Nederlanders tot de strop werden veroordeeld en de Armeniërs tot de kogel. Deze zaak was een grote schok voor de gemeenschap op Schouwen-Duiveland. Des te schrijnender was het feit dat op het laatste moment burgers werden opgetrommeld om getuige te zijn van de uitvoering van het vonnis. Hierbij werd een vader gedwongen getuige te zijn van de ophanging van zijn zoon. Waarom besloten werd tot ophanging en niet tot de gebruikelijke kogel is niet terug te vinden in de stukken. Sakkers geeft als verklaring dat deze methode teruggrijpt op de ervaringen van het Duitse leger met de 'partizanen' aan het oostfront waarbij de meest afschrikwekkende methode werd gebruikt als waarschuwing voor de bevolking.

In de afsluitende hoofdstukken geeft Sakkers een goede samenvatting en zet hij de Duitse militaire standrechtelijke executies in een breder kader. Hierbij constateert hij het opmerkelijke feit dat er nog geen overzichtswerk bestaat van het toegepaste standrecht in geheel Nederland. Verder besteedt hij aandacht aan de verschillende herinneringen die er bestaan aan de Zeeuwse executies in de vorm van de vele monumenten en herdenkingen. Hij concludeert hierbij dat de executies die de samenleving het meest schokten, na de oorlog ook de meeste aandacht hebben gekregen. Met dit overzichtswerk reconstrueert hij minutieus de zaken die in de vergetelheid dreigden te raken. Hij gebruikt hiervoor diverse bronnen waarbij getuigenverklaringen een grote rol spelen. Waar nodig worden 'ingekleurde' getuigenissen door schriftelijke verklaringen bijgesteld en gaat hij zelfs zover om het weer van een bepaalde dag in het verleden, bepalend in een getuigenverslag, te verifiëren bij het KNMI. Dit historisch onderzoek, op de centimeter nauwkeurig uitgevoerd, is een grote verdienste van Sakkers die zijn bronnen zeer kritisch benadert. Dat het boek af en toe te veel gedetailleerde informatie bevat moet voor lief worden genomen. Ook het hoofdstuk over het Nederlandse standrecht toegepast tijdens de militaire acties in Indonesië na de Tweede Wereldoorlog valt wat uit de toon. Dit kan moraliserend worden opgevat maar heeft echter ook een duidelijke functie: om ons Nederlanders een spiegel voor te houden. Sakkers heeft een zeer lezenswaardig en op sommige momenten ook aangrijpend boek geschreven dat niet mag ontbreken in de boekenkast van de Tweede Wereldoorlogliefhebber.

Drs. Liesbeth Brama

200 jaar Koninklijke Landmacht in 8 figuren

Koninklijke Landmacht

In 2014 is het 200 jaar geleden dat onze landmacht het predicaat "Koninklijk" kreeg.
Ter gelegenheid hiervan zal de Nederlandse stichting voor Modelfiguren
in samenwerking met de Koninklijke Landmacht een serie figuren uitbrengen in 54mm.
Met 8 figuren worden alle onderdelen van de landmacht belicht.
Ze geven een goed beeld van de ontwikkeling van uniform en uitrusting over die 200 jaar.
De leden van Mars et Historia kunnen nu reeds intekenen op deze serie.

De serie omvat:

1 Nationale militie 1815	2 Lansier 1840
3 Genist 1900	4 Officier huzaren 1939
5 Commando 1944	6 Vrijwilliger Korea 1950-54
7 Artillerist in CT 2000	8 Infanterist Afghanistan 2010

De figuren zijn als bouwpakket leverbaar of compleet geassembleerd.
De figuren zullen alleen als serie van acht verkrijgbaar zijn.

Ja, ik wil deze serie graag bestellen:

Naam: .....

Datum: .....

Adres: .....

☐ Ik kies voor levering van .... sets als bouwpakket in losse onderdelen à € 95,=
☐ Ik kies voor ... sets reeds geassembleerde figuren à € 135,=
☐ Ik kom mijn figuren ophalen op de algemene ledenvergadering 2014
☐ Ik wil mijn figuren toegezonden krijgen als pakketpost met POSTNL (verzendkosten € 10,=)

Het totaalbedrag (aantal sets x € 95,= of € 135,= plus eventuele verzendkosten) svp overmaken op rekeningnummer 71318 t.n.v. N.S.M de Tinnen Tafelronde te Barendrecht.

Dit formulier mailen naar : Seriekl@modelfiguren.nl
of opsturen naar: E. P. Vonk, Pascalstraat 9, 3817JH Amersfoort

Boekbespreking

Quirijn van der Vegt
Take-off
Uitgeverij Boom, Amsterdam, 2013
544 p., geïll., paperback
ISBN 97-894-6105-570-5
€ 34,90

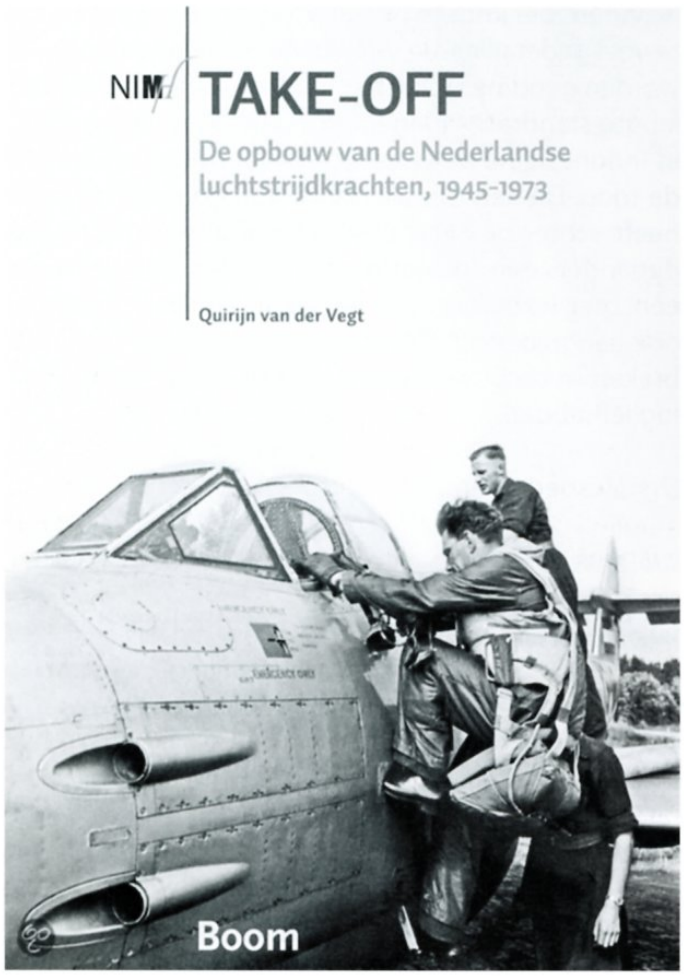

Take-off is het eerste deel van een drieluik van promotieonderzoeken over de geschiedenis van de huidige Koninklijke Luchtmacht (KLu). In de tijd gezien echter beslaat dit deel de jongste periode, die van direct na de oorlog tot het jaar 1974. De auteur, wetenschappelijk medewerker van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie, kiest dat jaar als eindpunt voor zijn studie omdat het uitbrengen van de Defensienota 1974 door het toen net aangetreden kabinet een breekpunt markeert in de opbouw van de KLu.
Van der Vegts studie is een lijvig boekwerk, dat voornamelijk steunt op onderzoek in de archieven van het Ministerie van Defensie in Den Haag, van de luchtmacht zelf en van de NAVO in Brussel. Dat resulteert dan ook in een omvangrijk notenapparaat. De insteek van de auteur is niet om een alomvattend historisch overzicht te presenteren, zoals het in 1988 verschenen *Vlucht door de tijd* bij het 75-jarige bestaan van de KLu. Zijn boek is meer een kritische beschouwing van het beleid ter zake van onze luchtstrijdkrachten in de eerste drie naoorlogse decennia. Het bestreken tijdvak is uit militair-geschiedkundig oogpunt zeker een boeiende periode, Het zijn jaren van spanning tussen twee grote machtsblokken, de Koude Oorlog. Het doel van zijn studie is geweest, zoals de auteur zelf formuleert, het maken van een wetenschappelijke studie waarin de financiële, organisatorische, materiele, personele, infrastructurele en logistieke aspecten in de beschouwde periode samenkomen en in hun onderlinge samenhang en vanuit een internationaal perspectief worden bestudeerd. Vanuit dat oogpunt moet *Take-off* dan ook worden beoordeeld.

Opbouw

De eerste naoorlogse jaren zijn die van de opbouw van de luchtstrijdkrachten, aanvankelijk nog als onderdeel van de Koninklijke Landmacht. In deze periode volgt men binnen de KLu qua organisatie en materieelkeuze het voorbeeld van de Britse RAF, waaruit men is voortgekomen.
De militaire acties in onze vroegere kolonie Nederlands-Indië doen direct na afloop van de oorlog een zwaar beroep op het defensiebudget en op de inzet van mankracht, totdat in 1949, onder internationale druk, de onafhankelijkheid van Indonesië een feit wordt. Maar deze jaren direct na de oorlog markeren ook het begin van een lange periode van 'Koude Oorlog'. In april 1949 wordt het westelijk bondgenootschap, de NAVO, opgericht waarvan ons land van meet af aan deel uitmaakt. In NAVO-verband worden prioriteiten gesteld ten aanzien van de verdediging van Europa in geval van een aanval uit het oosten, waarin een wezenlijke rol is weggelegd voor de luchtstrijdkrachten. Vanzelfsprekend moet Nederland zijn aandeel daarin leveren, maar de strakke begrotingspolitiek van de regering geeft onvoldoende middelen voor de uitbouw van de krijgsmacht. Ook het aantrekken van personeel verloopt moeizaam en de conclusie van de auteur is dan ook dat wanneer onverhoopt

in deze periode een oorlog zou zijn uitgebroken het de Nederlandse luchtmacht vanwege allerlei 'kinderziektes' niet beter zou zijn vergaan dan in de meidagen van 1940.

Versnelde groei

De periode 1950-1956 is die van een versnelde opbouw van de in 1953 zelfstandig geworden KLu. Een belangrijk feit in dit tijdvak is het uitbreken in 1950 van de Koreaanse oorlog, die de politiek met nadruk wijst op het gevaar van een communistische expansie. De Bondsrepubliek treedt dan toe als partner in de NAVO. Ons land besluit, net als andere landen, tot een drastische verhoging van het defensiebudget. De auteur beschrijft, naast de opleidings- en de materieelpoot, de groei van een Commando Luchtverdediging (CLV) volgens Engelse traditie (Gloster Meteor, Hawker Hunter) en van een Commando Tactische Luchtmacht (CTL), waarvoor de Verenigde Staten het materieel leveren (Thunderjet, Thunderstreak). Dankzij een extra bijdrage uit het Amerikaanse Mutual Defense Assistance Program ontstaat een luchtmacht, waarvan, als onderdeel van de NAVO, de omvang en doelstellingen in belangrijke mate internationaal worden vastgesteld. De auteur wijst op een spanning die er in de beschouwde periode binnen de KLu bestaat tussen de beschikbaarheid over materieel en de noodzaak van het opleiden van voldoende hoog gekwalificeerd personeel. Zijn conclusie is dat in dit tijdvak de operationele waarde van zowel CLV als CTL achterblijft bij de doelstellingen.

Nucleaire taken

Begin 1957 wordt duidelijk dat het Oostblok beschikt over een internationaal ballistisch raketsysteem, en daarmee over een transportmiddel voor nucleaire wapens, waarmee zelfs het Amerikaans grondgebied binnen bereik komt. Kort daarop wordt de Spoetnik gelanceerd, de eerste satelliet die rondjes rond de aarde draait. De vraag is dan of de Sovjet-Unie het westen op technologisch gebied is voorbijgestreefd. Die vrees voor een missile-gap, dat er achteraf gezien niet is geweest, markeert het begin van het nucleaire tijdperk, waarbij een aanval vanuit het oosten door de NAVO-partners met nucleaire wapens zal worden beantwoord. Van der Vegt schrijft (p. 189) dat twee tactische squadrons van onze luchtmacht hun conventionele bewapening ruilen voor kernbommen. Terzijde zij opgemerkt dat de commotie over recente mededelingen van twee oud premiers over de stationering van kernwapens op Nederlandse bodem, toen en nu, vreemd aandoet. Die kennis, en Van der Vegt bevestigt dit nog eens, kan niet als de onthulling van een staatsgeheim worden beschouwd. Defensie zelf acht het niet opportuun om ter zake nadere mededeling te doen.
De offensieve nucleaire taak van twee squadrons van CLT en de komst van nieuwe geleide wapensystemen (Nike en HAWK) betekenen een extra inspanning voor de KLu. Dankzij wederom Amerikaanse steun komt het materieel er snel, maar is er opnieuw de noodzaak van het aantrekken en de opleiding van voldoende hooggekwalificeerd personeel, zowel in als buiten de cockpit.
In de jaren zestig speelt de omschakeling op de Lockheed F-104 Starfighter en de inschakeling van de nationale luchtvaartindustrie bij de bouw ervan. Daarbij spelen ook en vooral economische motieven, net als bij de ontwikkeling van Fokker's F-27, voor welk toestel Defensie een initiële order plaatst.
De Cuba-crisis van oktober 1962 brengt de wereld op de rand van een nucleaire wereldoorlog. De NAVO besluit daarna tot een strategie van *flexible response* met een groter nadruk op de mogelijke inzet van conventionele wapens in een mogelijk conflict met het Oostblok. In deze periode blijft het defensiebudget achter bij de behoefte aan investeringen. De periode wordt door Van der Vegt omschreven als een van versobering en van consolidatie. Voor de KLu betekent dit een aanpassing van de structuur die, zo stelt de auteur, de slagkracht aantast. Er worden twee squadrons geleide wapens buiten bedrijf gesteld en twee van de dertien luchtmachtbases worden gesloten.

Voortdurende aanpassingen

De opbouw van de luchtmacht en de voortdurende aanpassing aan veranderde omstandigheden en inzichten, zowel binnen de NAVO als binnen de eigen regering, brengen steeds spanningen met zich mee. De auteur beschrijft gedetailleerd de besluitvorming binnen achtereenvolgende kabinetten ten aanzien van het beschikbaar stellen van financiële middelen voor defensie en daarin voor de luchtmacht. Het is dank zij Amerikaans hulpprogramma's dat de luchtmacht de internationaal gewenste sterkte kan opbouwen.
Ondanks bezwaren van andere krijgsmachtonderdelen wint de luchtmacht aan belang, ook en vooral na de verzelfstandiging in 1953, nu zestig jaren geleden. In de opbouw van de luchtmacht spelen ook nationaal-economische belangen een rol, zoals de productie van vliegtuigen door Fokker en daarmee het voortbestaan van een nationale luchtvaart bedrijfstak.
De auteur concludeert dan ook dat in het regeringsbeleid in de door hem beschouwde periode 'financiele afwegingen, de zorg om de nationale (vliegtuig)industrie en het behoud van de steun van de Verenigde Staten, naast militair-operationele overwegingen om voorrang strijden.'

Doeltreffendheid

De vraag van de auteur of de luchtmacht aan haar doel heeft beantwoord kan niet zonder meer worden beantwoord. In tegenstelling tot de meidagen van 1940 heeft de luchtmacht – gelukkig maar - niet daadwerkelijk hoeven te bewijzen dat ze was opgewassen tegen externe dreigingen.
De afschrikking die is uitgegaan van een sterke NAVO-krijgsmacht en het aandeel daarin van de luchtstrijdkrachten, heeft wellicht voorkomen dat er een derde wereldoorlog is ontstaan. Maar de vraag mag ook worden gesteld, en dat doet de auteur niet, of het Warschaupact of de Sovjet-Unie van toen een aanval op westelijk Europa van plan zijn geweest. Men kan hierbij denken aan spanningen binnen het Oostblok zelf en aan de wedijver om het leiderschap binnen de communistische wereld tussen de Sovjet-Unie enerzijds en China van na de omwenteling anderzijds, waarbij de Sovjet Unie belang heeft gehad bij een status quo aan de grens met het vrije westen.
Is er aan NAVO-zijde een voortdurende overschatting geweest van de kracht van het Oostblok ? De missilegap tussen beide machtsblokken, zo concludeert de auteur, is steeds in het voordeel van het westen geweest. Maar onzekerheid en wellicht ook angst hebben in de beschouwde periode zeker geleid tot het tegen elkaar opbieden in wapenproductie van de beide machtsblokken.
Vast staat dat het beleid binnen de NAVO in sterke mate is bepaald door de Verenigde Staten, zeker vanaf het moment dat het Oostblok over long-range raketsystemen beschikt, waarmee het grondgebied van de USA kan worden bereikt.
Van der Vegt is er in geslaagd een gedegen overzicht te geven van de opbouw van onze luchtstrijdkrachten vanaf de bevrijding tot begin van de jaren zeventig van de vorige eeuw. Het is de geschiedenis van een organisatie met als ultiem doel het beschermen van onze vrijheid. De uitwerking van deze doelstelling is aan verandering onderhevig geweest, zowel binnen onze regering als binnen de NAVO. De vraag is gerechtvaardigd of de bijdrage tot het realiseren van de gestelde doelstellingen in kwantitatieve zin (besteding van overheidsgelden) meetbaar is. De auteur ontwikkelt geen harde criteria waaraan het al dan niet bereiken van het door hem gestelde doel van zijn proefschrift kan worden gemeten. Daarmee blijft ook de vraag onbeantwoord in hoeverre de door hem als doel voor zijn studie genoemde aspecten in kwantitatieve zin een rol hebben gespeeld.
Kwalitatief gezien, constateert Van der Vegt, is er vaak reden tot zorg geweest. Maar de KLu heeft, zo stelt hij vast, in internationaal verband nooit een slecht figuur geslagen, zowel wat betreft de organisatie als de resultaten van oefenprogramma's. Het is de verdienste van dit proefschrift dat dit, ondanks de omvang van het proefschrift, op een sobere wijze onder woorden wordt gebracht.

Dr. W.L.M. Adriaansen

Literatuursignaleringen

Casper van den Broek
Het beste leger. Verplicht soldaat in de jaren '80
Uitgeverij Aspekt, Soest, 2013
363 p., geïll., paperback
ISBN 978-9461-533-00-5
€ 19,95

Emiel Lamberts
Europeaan tegen wil en dank. In de voorhoede van Napoleons Grande Armée (1805-1813)
Uitgeverij Davidsfonds, Leuven, 2013
245 p., geïll., ingenaaid
978-90-5826-966-9
€ 17,50

Bart Funnekotter
Ace. De grootste jachtvliegers van de Tweede Wereldoorlog
Uitgeverij Aspekt, Soest, 2013
427 p., geïll., ingenaaid
ISBN 978-9059-113-51-0
€ 24,95

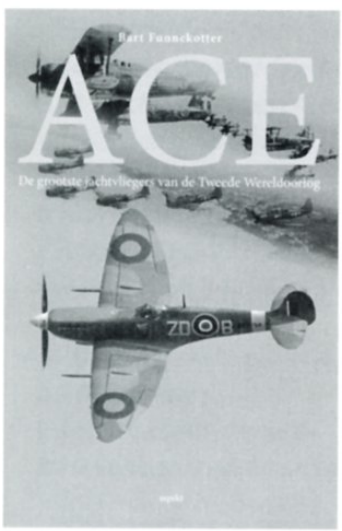

Jan de Ruiter
Geloot voor Napoleon. Bevelanders in het leger van Napoleon 1811-1814
Uitgeverij Het Paard van Troje, Goes, 2013
192 p., geïll. in fullcolour, geb.
ISBN 978-9071-937-21-7
€ 24,95 euro

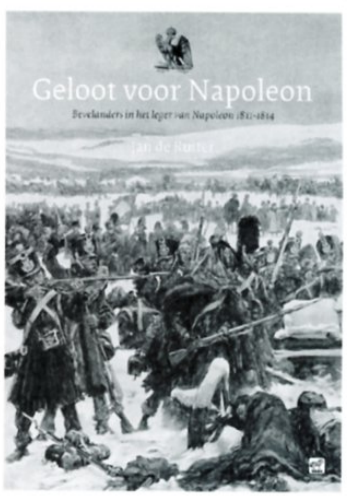

Freek Schlingmann
Oostfront Vesting Holland. Het nationaal Bolwerk. Met bijzondere aandacht voor de rol van de vader van prof. mr. Pieter van Vollenhoven, commandant Vaartuigendienst
Uitgeverij Aspekt, Soesterberg, 2013
361 p., geïll., ingenaaid
ISBN 978-9461-532-75-6
€ 24,95

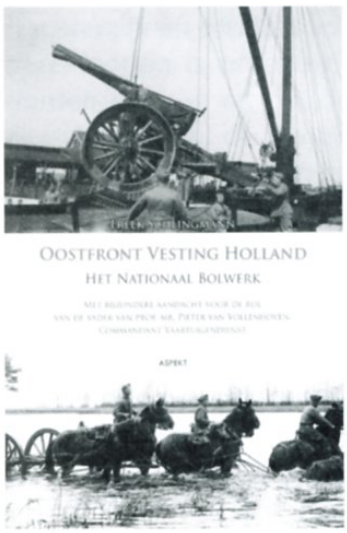

Dirk Starink
De jonge jaren van de Luchtmacht. Het luchtwapen in het Nederlandse leger 1913-1939
Uitgeverij Boom, Amsterdam, 2013
420 p., geïll., ingenaaid
ISBN 978-90-8953-135-3
€ 34,90

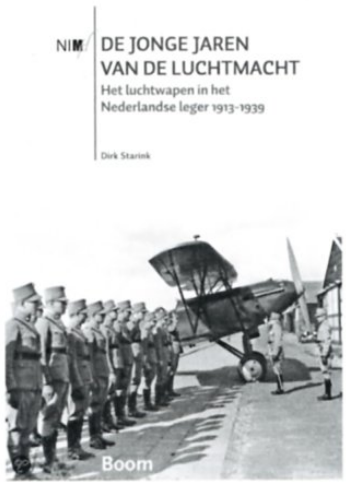

Mutaties op de ledenlijst

Nieuw lid:
- J.R. Verbeek
  Thorbecklaan 326
  2564 BZ Den Haag
  (a5)
- S. Wols
  Jan Steenstraat 32
  3141 HB Maassluis
  (b6, b11, c10, special forces)

Adreswijziging (correctie):
- Dr. Ir. D. van Zoonen
  Catharina van Renesstraat 8
  2551 GM Den Haag

Afdelingscorrespondenten van de vereniging

Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Militaire geschiedenis te land
Coördinator: drs. J.P.C.M. van Hoof
E info@marsethistoria.nl
- ***a3 Napoleontica, Belgische Opstand:***
drs. M. van der Hoeven, Raaphorst 121, 2352 KJ Leiderdorp, T 071 541 25 01, E mithras@wxs.nl
- ***a5 Meidagen 1940:***
E.H. Brongers, Rhodestraat 20, 6363 AZ Wijnandsrade, T 045 524 29 62, E e.h.brongers@tele2.nl
- ***b6 Wiel-en rupsvoertuigen:***
J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105XG, Heemstede, T 023 529 13 24.
W. den Dunnen, Residencia la Cigüena, apartamento 70, Paseo de las Cumbres S/N, 21449 Islantilla, Lepe (Huelva), wimdendunnen@gmail.com.

Militaire luchtvaartgeschiedenis
Coördinator: drs. R. de Winter - E rolfenastrid@kpnmail.nl
- ***b14 Luchtvaartafdeeling:*** info@marsethistoria.nl
- ***b11 Luchtvaartgeschiedenis (m.n. Indië):***
dr. P.C. Boer, Hoogaars 15, 4617 GE Bergen op Zoom, T 0164 23 08 51, E p.c.boer@home.nl
- ***b13 Marine Luchtvaartdienst (MLD):***
P.P. Staal, Javastraat 24, 2341 XL Oegstgeest, T 071 515 66 14, prudentstaal@hotmail.com

Maritieme geschiedenis
- ***b9 Mariniers:***
info@marsethistoria.nl
- ***b10 Schepen en vaartuigen:***
info@marsethistoria.nl

Marechausseegeschiedenis
Coördinator: mr. W.J. Zaagman, E zano85@zonnet.nl

KNIL en krijgsverrichtingen in voormalige overzeese gebieden
Coördinator: drs. T. Broos - E tbroos@hotmail.com

Krijgsmachtbreed
Coördinator: drs. E.J.J.F. Rossmeisl,
E rossmeisl@planet.nl
- ***c1 Uniformen:*** F.A.Th. Smits, Wilgendreef 289, 2272 ET Voorburg, T 06 22 23 37 89, E smits@ziggo.nl, T werk 015 215 05 53, E f.smits@legermuseum.nl
- ***c2 Emblemen:*** B.C. Cats, Claudiagaarde 72, 1403 JR Bussum, T 035 691 35 63 en Ing. R.C. Kuenen, Willem van Gelre-Gulikstraat 62, 6137 HB Sittard, T 046 458 81 74, E robkuenen@hotmail.com
- ***c3 Onderscheidingen:*** H.G. Meijer, Vollenbergstraat 6, 5801 RP Venray, T 0478 58 29 92, E hennymeijer@home.nl en B.W. Wagenaar, Burgemeester Nieuwenhuisenstraat 43, 1906 CJ Limmen, T 072 505 38 96.
- ***c6 Traditie en ceremonieel:*** F.A.Th. Smits, Wilgendreef 289, 2272 ET Voorburg, T 06 22 23 37 89, E smits@ziggo.nl, T werk 015 215 05 53, E f.smits@legermuseum.nl
- ***c7 Vlaggen, vaandels en standaarden:***
W.L. Plink, Midachten 53, 8162 CK Epe, T 0578 61 21 38, E wplink@planet.nl
- ***c8 Militaire muziek:***
mr. R.A. Schimmel, Jan Muschlaan 242, 2597 VE Den Haag, T 070 324 65 68, E schimmel242@zonnet.nl
- ***c9 Militaire genealogie:***
drs. J.P.C.M. van Hoof, E info@marsethistoria.nl
- ***c10 Vuurwapens en geschut:***
G.D. Klein Baltink, Vordense Binnenweg 49a, 7231 BB Warnsveld, T 0575 52 91 56, E gdkb@wxs.nl

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

De Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie, opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij Koninklijk Besluit van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de geschiedenis, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen, en het ceremonieel van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

Ereleden
M. Botma †, drs. B.G.J. Elias, F.J. van Lier †, H. Muller †, drs. J. Nuis

Lid van Verdienste
T.L.D. Postma

Bestuur
Drs. R. de Winter, voorzitter
Mr. W.J. Zaagman, vice-voorzitter
H.A. Bresser, secretaris
Dr. W.L.M. Adriaansen, penningmeester

Mevr. M. Groen
Dr. L.Ph. Sloos

Secretariaat:
Nijverdalseweg 97
7461 TC Rijssen
T 0548 52 23 42
I www.marsethistoria.nl
E info@marsethistoria.nl

Lidmaatschap
De jaarcontributie voor 2012 voor leden die geen machtiging tot inning hebben verstrekt, bedraagt € 35,00 (buitenland € 37,50), over te maken op rekeningnr. (Rabobank Amersfoort) 1478.89.537 t.n.v. Mars & Historia (buitenland BIC is RABONL 2U en de IBAN NL 44 RABO 0147 8895 37).
Leden die een machtiging tot inning hebben verstrekt krijgen een korting van € 2,50.

Ledenadministratie
Dr. W.L.M. Adriaansen
Grote Spie 67
4819 CN Breda
T 076 541 20 54

I www.marsethistoria.nl
E info@marsethistoria.nl

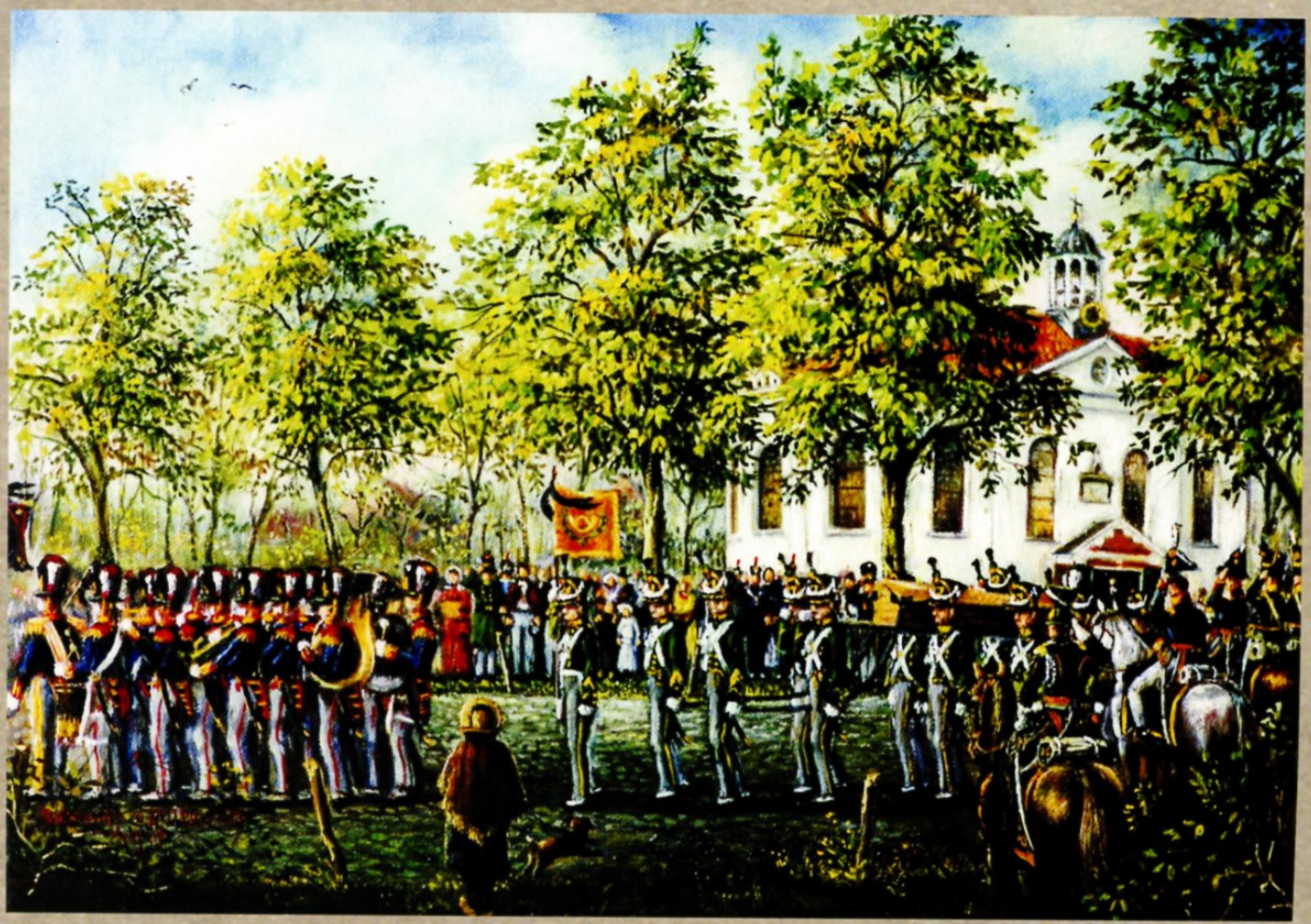

Alfred de Marbot del. 134 Fontaine Dura Lith.

Garde nationale de Paris. Chirurgien major, Ecole Polytechnique. Infirmier militaire.